

OPETUS- JA
KULTTUURIMINISTERIÖ

E-aineistojen kirjastokäytön korvaamista koskeva selvitys

Kristiina Harenko

Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2022:41

E-aineistojen kirjastokäytön korvaamista koskeva selvitys

Kristiina Harenko

Opetus- ja kulttuuriministeriö Helsinki 2022

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Julkaisumyynti

Beställningar av publikationer

**Valtioneuvoston
verkkokirjakauppa**

Statsrådets
nätbokhandel

vnjulkaisumyynti.fi

Opetus- ja kulttuuriministeriö

CC BY-NC-ND 4.0

ISBN pdf: 978-952-263-793-2

ISSN pdf: 1799-0351

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2022

E-aineistojen kirjastokäytön korvaamista koskeva selvitys

Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2022:41		Teema	Kulttuuri
Julkaisija	Opetus- ja kulttuuriministeriö		
Tekijä/t	Kristiina Harenko		
Kieli	suomi	Sivumäärä	77

Tiivistelmä

Selvityshenkilö ehdottaa nykyistä lainauskorvausjärjestelmää laajennettavaksi koskemaan yleisistä kirjastoista tapahtuvaa e-kirjojen ja e-äänikirjojen lainausta.

Selvityksessä katsotaan, että erityiselle e-aineistojen kirjastokäytön korvausjärjestelylle on tarvetta, sillä korvauskysymystä ei voida ratkaista tekijöiden ja kustantajien välisin sopimuksin. Korvausoikeus olisi tarkoituksenmukaisinta toteuttaa laajentamalla nykyisen lainauskorvausjärjestelmän soveltamisalaa, jolloin kustannuksista vastaisi valtio. Lainauskorvausjärjestelmä tukee kirjastojen yleishyödyllisiä tarpeita palvelevaa vastikkeetonta lainaustoimintaa sekä turvaa osaltaan tekijöiden taloudellisen toiminnan edellytyksiä. Lainauskorvausjärjestelmän soveltamisalan laajentaminen ehdotetaan tehtäväksi tekijänoikeuslakiin lisättävällä uudella säännöksellä.

Kirjojen lainaus on kirjojen ja lukuaikapalvelujen myynnin lisäksi keskeinen kirjojen jakelutapa. Lainauskorvaukset painettujen kirjojen lainauksesta ovat muodostaneet noin 30 prosenttia kirjailijoiden kirjallisesta työstä ja kääntäjien kirjallisesta käännöstyöstä saamista tuloista.

Yleisten kirjastojen keskeisten lakisäätteisten tehtävien kannalta on tärkeätä, että ne saisivat kokoelmiinsa uutuuskirjoja myös e-formaateissa voidakseen ylläpitää monipuolista ja uudistuvaa kokoelmaa ja edistää tällä tavoin lukemista ja kirjallisuutta. E-lainauskorvauksen toivotaan osaltaan poistavan e-kirjojen ja e-äänikirjojen saatavuuden esteitä kirjastoissa. E-lainauskorvausta ei ehdoteta maksettavaksi äänikirjojen lukijoille.

Korkeakoulukirjastojen kirjastojen osalta riittäviä tietoja e-lainauksesta ja niiden kohteena olevista aineistoista ei ole ollut saatavilla. Lisäksi on teknisiä kysymyksiä, jotka edellyttävät lisäselvityksiä.

Asiasanat tekijänoikeus, e-kirjat, e-äänikirjat, tekijänoikeuslaki

ISBN PDF 978-952-263-793-2 **ISSN PDF** 1799-0351

Asianumero VN/13482/2022 **Hankenumero**

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-793-2>

Utredning om ersättning för användning av e-material vid bibliotek

Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2022:41		Tema	Kultur
Utgivare	Undervisnings- och kulturministeriet		
Författare	Kristiina Harenko		
Språk	finska	Sidantal	77

Referat

Utredaren föreslår att det nuvarande utlåningsersättningsystemet ska utvidgas till att gälla även utlåning av e-böcker och e-ljudböcker från allmänna bibliotek.

Enligt utredningen finns det behov av ett särskilt ersättningsystem när det gäller användning av e-material vid bibliotek, eftersom frågan om ersättning inte går att lösa genom avtal mellan upphovsmännen och förläggarna. Den mest ändamålsenliga lösningen för att förverkliga rätten till ersättning är att utvidga tillämpningsområdet för det nuvarande utlåningsersättningsystemet, varvid staten ska stå för kostnaderna. Utlåningsersättningsystemet stöder den utlåningsverksamhet som biblioteken sköter utan vederlag för att tjäna allmännyttiga behov. Dessutom bidrar systemet till att trygga förutsättningarna för upphovsmännens ekonomiska verksamhet. Det föreslås att tillämpningsområdet för utlåningsersättningsystemet utvidgas genom en ny bestämmelse som fogas till upphovsrättslagen.

Utlåning är vid sidan av försäljning av böcker och e-bokstjänster ett annat viktigt sätt att distribuera böcker. Utlåningsersättningarna för tryckta böcker har utgjort cirka 30 procent av de intäkter som författarna fått för sitt litterära arbete och översättarna fått för sitt översättningsarbete.

Med tanke på de allmänna bibliotekens centrala lagstadgade uppgifter är det viktigt att biblioteken får nya böcker till sina samlingar också i e-format för att de ska kunna upprätthålla mångsidiga och aktuella samlingar och därigenom främja läsning och litteratur. Förhoppningen är att ersättningen för e-utlåning ska undanröja hinder för tillgången till e-böcker och e-ljudböcker vid biblioteken. Enligt förslaget ska ersättning för e-utlåning inte betalas till ljudboksutpläsare.

När det gäller högskolebibliotek har det inte funnits tillgång till tillräckliga uppgifter om e-utlåning och det material som utlåningen omfattar. Dessutom finns det vissa tekniska frågor som kräver ytterligare utredning.

Nyckelord upphovsrätt, e-böcker, e-ljudböcker, upphovsrättslag

ISBN PDF 978-952-263-793-2

ISSN PDF 1799-0351

Ärendenummer VN/13482/2022

Projektnummer

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-793-2>

Report on remuneration for e-material loans by libraries

Publications of the Ministry of Education and Culture, Finland 2022:41	Subject	Culture
Publisher	Ministry of Education and Culture	
Author(s)	Kristiina Harenko	
Language	Finnish	Pages 77

Abstract

The rapporteur proposes that the current system of remuneration for loans by libraries be expanded to apply to the lending of e-books and e-audiobooks by public libraries.

The report finds that there is a need for special arrangements for remuneration for library e-material use, because in such cases the question of remuneration cannot be solved by agreements between authors and publishers. The most appropriate approach would be to implement the right to remuneration by expanding the scope of the current system of remuneration for loans by libraries, in which case central government would incur the costs. The system of remuneration for loans by libraries supports unremunerated lending activities serving the general interest needs of libraries and helps authors secure conditions for their economic activities. It is proposed that the scope of the remuneration system for loans by libraries be extended by adding a new provision to the Copyright Act.

Besides the sale of books and e-book subscription services, book loans by libraries is one of the main ways of distributing books. Remuneration for lending printed books have accounted for about 30 per cent of the literary work of authors and the proceeds of translators' written translation work.

From the perspective of the key statutory duties of public libraries, it is important that they can include new publications in their collections in electronic form, so that they can secure a versatile and rotating up-to-date collection and thus promote reading and literature. It is hoped that the remuneration for e-loans by libraries can help make e-books and e-audiobooks in libraries more readily available. No proposal is made for remuneration for e-loans to be paid to readers of audio books.

With regard to libraries at higher education institutions, sufficient information on e-lending and the materials they concern was not available. There are also technical issues that need to be looked into in more detail.

Keywords	copyright, e-books, e-audiobooks, Copyright Act		
ISBN PDF	978-952-263-793-2	ISSN PDF	1799-0351
Reference number	VN/13482/2022	Project number	

URN address	https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-793-2
--------------------	---

Sisältö

Tiivistelmä	8
1 Toimeksianto	10
2 Nykytila	12
2.1 Voimassa oleva lainsäädäntö	12
2.1.1 Nykyiseen sääntelyyn johtaneet vaiheet	12
2.1.2 Vuokraus- ja lainausdirektiivin keskeiset säännökset	13
2.1.3 Tekijänoikeuslain keskeiset säännökset	15
2.1.4 Kirjastojen lainausoikeus ja lainauskorvaus	16
2.2 Lainauskorvauksen hallinnointi	17
2.2.1 Säännökset lainauskorvausta hallinnoivasta järjestöstä.....	17
2.2.2 Opetus- ja kulttuuriministeriön päätös	18
2.2.3 Sanasto	20
2.2.4 Kopioisto	21
2.2.5 Teosto	21
3 Nykytilan arviointi e-aineistojen lainauksen kannalta	23
3.1 Voimassa olevan lain soveltuvuus e-aineistojen lainaukseen.....	23
3.1.1 Euroopan unionin tuomioistuimen oikeuskäytäntö	23
C-175/15 Vereniging Openbare Bibliotheek	23
C-263/18 Nederlands Uigeververband ja Groep algemene Uitgevers.....	25
3.1.2 Johtopäätökset	28
3.2 E-aineistot ja niiden lainauksen edellytykset	29
3.3 E-aineistojen ja painettujen aineistojen lainausmäärät.....	31
3.3.1 Lainaus yleisistä kirjastoista	31
3.3.2 Lainaus korkeakoulukirjastoista.....	33
3.4 Sidosryhmiltä saadut tiedot e-lainauksesta ja niitä koskevista tarpeista	35
3.4.1 Valtakunnallisen e-kirjastohankkeen projektiryhmä.....	35
3.4.2 Suomen kirjastoseura ry.....	37
3.4.3 Suomen Kirjailijaliitto ry	39
3.4.4 Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto ry	40
3.4.5 Suomen Kustannusyhdistys ry.....	42
3.4.6 Suomen Tietokirjailijat ry	43
3.4.7 Korkeakoulukirjastot.....	44
3.4.8 Ellibs Oy.....	46

3.4.9	Sanasto	47
3.4.10	Kopiosto	49
3.4.11	Teosto	49
3.4.12	Yhteenveto	50
3.5	Kansainvälinen kehitys	51
3.5.1	Yleiskatsaus	51
3.5.2	Ruotsi	52
3.5.3	Tanska	52
3.5.4	Alankomaat	52
3.5.5	Yhdistynyt kuningaskunta	53
3.5.6	Kanada	54
3.5.7	Yhteenveto	54
4	Ehdotus e-aineistojen korvausjärjestelmän toteuttamiseksi	56
4.1	Korvausjärjestelmän tarve ja ehdotettavan järjestelmän perusteet	56
4.1.1	Yleiset kirjastot	56
4.1.2	Korkeakoulukirjastot	59
4.1.3	Korvauksen perusteista ja toteutustavasta	61
4.2	E-aineistojen lainausta koskevan korvauksen kohde	62
4.2.1	Eri e-aineistojen käyttö ja merkitys	62
4.2.2	Korvaukseen oikeutetut oikeudenhaltijat	65
4.2.3	Korvaukseen oikeuttavat e-lainaustapahtumat	66
4.2.4	Mahdolliset muut rajoitukset	66
4.3	Johtopäätökset ja taloudelliset vaikutukset	68
4.3.1	Yleisten kirjastojen e-aineistojen lainaus	68
4.3.2	Korkeakoulukirjastot	69
4.3.3	Taloudelliset vaikutukset	69
4.3.4	Etusijajärjestys	70
5	Ratkaisuehdotus	72
5.1	Lainsäädännöllinen ratkaisu	72
5.1.1	Pykäläehdotus	72
5.1.2	Yksityiskohtaiset perustelut	73
	Liite 1. Sidosryhmät ja asiantuntijat	76

TIIVISTELMÄ

Selvityshenkilön tehtävänä on esittää ministeriölle ratkaisuehdotus tai vaihtoehtoisia ehdotuksia siitä, miten e-aineistojen kirjastokäytön korvaaminen olisi mahdollista ja tarkoituksenmukaista Suomessa järjestää.

Selvityksessä katsotaan, että erityiselle e-aineistojen kirjastokäytön korvausjärjestelylle on tarvetta, sillä korvauskysymystä ei voida ratkaista tekijöiden ja kustantajien välisin sopimuksin. Selvityshenkilö katsoo, että korvausoikeus olisi tarkoituksenmukaisinta toteuttaa laajentamalla nykyisen lainauskorvausjärjestelmän soveltamisalaa, jolloin kustannuksista vastaisi valtio. Tämä olisi perusteltua, koska lainauskorvausjärjestelmä tukee kirjastojen yleishyödyllisiä tarpeita palvelevaa vastikkeetonta lainaustoimintaa sekä turvaa osaltaan tekijöiden taloudellisen toiminnan edellytyksiä. Lainauskorvausjärjestelmän soveltamisalan laajentaminen ehdotetaan tehtäväksi tekijänoikeuslakiin sisällytettävällä uudella säännöksellä.

Selvityshenkilö ehdottaa nykyistä lainauskorvausjärjestelmää laajennettavaksi koskemaan yleisistä kirjastoista tapahtuvaa e-kirjojen ja e-äänikirjojen lainausta.

Kirjojen lainaus on kirjojen ja lukuaikapalvelujen myynnin lisäksi keskeinen kirjojen jakelutapa. Lainauskorvaukset painettujen kirjojen lainauksesta ovat muodostaneet noin 30 prosenttia kirjailijoiden kirjallisesta työstä ja kääntäjien kirjallisesta käännöstyöstä saamista tuloista. Vastaavasti kirjat muodostavat valtaosan kirjastojen kokoelmista. Yleisten kirjastojen keskeisten lakisääteisten tehtävien kannalta on tärkeitä, että ne saisivat kokoelmiinsa uutuuskirjoja myös e-formaateissa voidakseen ylläpitää monipuolista ja uudistuvaa kokoelmaa ja edistää tällä tavoin lukemista ja kirjallisuutta. Kaupallisilla markkinoilla e-formaattien osuus on ollut kasvava, mutta suuret kustantajat eivät ole antaneet e-kirjojen ja e-äänikirjojen uutuuksia lainattavaksi kirjastoissa. Lainauskorvauksen toivotaan osaltaan poistavan e-kirjojen ja e-äänikirjojen saatavuuden esteitä kirjastoissa. Lainauskorvausta ei ehdoteta maksettavaksi äänikirjojen lukijoille.

Lainauksen merkitys muiden teosten tekijöille ja kirjastoille on vähäisempää kuin kirjojen lainaus tekijöille ja kirjastoille. Sen vuoksi lainauskorvausta ei ehdoteta maksettavaksi muiden e-aineistojen lainauksesta.

Korkeakoulujen osalta tilastoituja tietoja e-lainauksesta ja niiden kohteena olevista aineistoista ei ole ollut saatavilla. Myöskään e-aineistojen saatavuudesta ja käyttötarpeista ei ole ollut saatavilla riittäviä tietoja tarkoituksenmukaisen korvausjärjestelmän arvioimiseksi. Korkeakoulukirjastoista tapahtuvaan e-aineistojen lainaamiseen liittyy selvityksen perusteella myös useita teknisiä ongelmia, jotka vaikuttavat korvauksen oikeudellisiin perusteisiin ja mahdollisen korvauksen toteutustapaan. Näistä syistä lisäselvitykset ovat vielä tarpeellisia.

1 Toimeksianto

Opetus- ja kulttuuriministeriö on asettanut hovioikeudenneuvos Kristiina Harengon selvityshenkilöksi tehtävänä esittää ministeriölle ratkaisuehdotus tai vaihtoehtoisia ehdotuksia siitä, miten e-aineistojen kirjastokäytön korvaaminen olisi mahdollista ja tarkoituksenmukaista Suomessa järjestää.

Selvityshenkilön tulee ehdotusta tehdessään ottaa huomioon erityisesti seuraavat asiat:

- e-aineistojen kirjastokäytön lisenssisopimusten käyttö- ja korvausehtoja koskevat kirjastojen tarpeet ja mahdollisuudet ottaa ne huomioon sopimuksia tehtäessä, ml. käytön huomioiminen kirjastokäytön sopimuskorvauksissa sekä tekijöiden korvausten määräytymiseen vaikuttavat seikat ja sopimusten kohtuullisuus
- mahdollisuus sopia erityistapauksissa e-aineistojen tavanomaisen lisensiointikorvauksen ylittävästä lisäkorvauksesta kirjastojen ja tekijöiden sekä kustantajien kesken
- mahdollisuus säätää tekijänoikeuslaissa painettujen kirjojen lainaamista koskevaan lainauskorvaukseen verrattavasta oikeudesta korvaukseen e-aineistojen kirjastokäytöstä tai muista e-aineistojen kirjastokäytön korvauksen perusteista niin, että tekijät saavat käytöstä kohtuullisen korvauksen
- kirjastokäytön korvauksen maksuvelvollisuuden oikeasuhteinen kohdentuminen kunnille, valtiolle tai muulle taholle
- muut korvauksen järjestämisen kannalta merkitykselliset seikat.

Ratkaisuehdotuksen muotoilussa tulee pyrkiä siihen, että kirjallisten teosten tekijöiden e-aineistojen kirjastokäytöstä saama korvaus on mahdollisuuksien mukaan vertailukelpoinen painettujen kirjojen lainaamisesta tekijöille maksettavan korvauksen kanssa.

Selvityshenkilön tulee arvioida ratkaisuehdotuksen pohjalta

- perusteltu korvaustaso
- ratkaisuehdotuksen kokonaistaloudelliset vaikutukset valtiolle ja kunnille
- ratkaisuehdotuksen vaikutukset e-aineistojen käyttö- ja hankintaehtoihin.

Selvityshenkilön tulee selvitystä tehdessään olla yhteydessä Suomen Kustannusyhdistyksen, Suomen Kirjailijaliittoon ja muihin kirjailijoiden toimialayhdistyksiin, Suomen kääntäjien ja tulkkien liittoon, kirjallisuuden tekijänoikeusjärjestö Sanasto ry:hyn, Suomen kirjastoseuraan, E-kirjastohankkeen projektiryhmään sekä muihin mahdollisiin selvityksen kannalta merkityksellisiin organisaatioihin tai yhteenliittymiin.

2 Nykytila

2.1 Voimassa oleva lainsäädäntö

2.1.1 Nykyiseen sääntelyyn johtaneet vaiheet

Tekijöiden oikeus korvaukseen yleisistä kirjastoista tapahtuvasta lainaamisesta otettiin tekijänoikeuslakiin 1 päivänä tammikuuta 2007 voimaan tulleella lainmuutoksella (1228/2006). Sitä ennen yleiset kirjastot oli poikkeussäännöksellä suljettu lainauskorvauksen ulkopuolelle. Muutos lakiin tehtiin, kun komissio oli kertomuksessaan lainausoikeudesta Euroopan unionissa (KOM (2002) lopullinen) todennut, että kaikkia tai suurinta osaa yleisölle lainaamista harjoittavia laitoksia ei voida vapauttaa korvauksesta. Komissio antoi Suomelle 22 päivänä joulukuuta 2004 virallisen huomautuksen direktiivin puutteellisesta täytäntöönpanosta koskien kirjastolainauksesta tekijöille maksettavaa korvausta (HE 126/2006 vp s. 1).

Mainitun hallituksen esityksen (s. 3) mukaan korvausoikeutta koskevaa tekijänoikeuslain säännöstä sovellettaessa lainaamisella tarkoitetaan vuokraus- ja lainausdirektiivin 1 artiklan 3 kohdan mukaisesti saataville saattamista rajoitetuksi ajaksi ilman suoraa tai välillistä taloudellista tai kaupallista etua, kun se tapahtuu yleisölle avointen laitosten välityksellä. Direktiivin (vuokraus- ja lainausdirektiivi) johdantokappaleen 13 mukaisesti lainaamiseen ei sisälly aineiston tarjolla pito kirjaston tiloissa tapahtuvaa tiedonhakua ja muuta hyväksikäyttöä varten. Korvausoikeuden piiriin kuuluvat kaikki ne teoslajit, joihin kuuluvia teoksia saa lainata yleisestä kirjastosta tekijänoikeuslain 19 §:n 1 momentin nojalla. Käytännössä lainausoikeus koskee yleisistä kirjastoista lainattujen painetussa muodossa olevien teosten tekijöitä ja lainatuilla äänitteillä olevien sävellysteosten tekijöitä. Korvauksia tilitetään ensinnäkin tekijöille, jotka ovat vuokraus- ja lainausdirektiivin vaikutusalueeseen, Euroopan talousalueeseen kuuluvien maiden kansalaisia. Esityksen mukaan laajempaan kansainväliseen soveltamiseen liittyvät kysymykset selvitetään erikseen.

Edellä mainitussa hallituksen esityksessä mainittiin vain yleisistä kirjastoista tapahtuva lainaaminen, koska korvauksen ulkopuolelle jätettiin poikkeussäännöksellä tutkimusta ja opetustoimintaa palvelevista kirjastoista tapahtuva lainaaminen.

Poikkeussäännöksen katsottiin kuitenkin asettavan oppikirjojen ja tieteellisten kirjojen tekijät kaunokirjallisuuden tekijöitä huonompaan asemaan, ja sen poistaminen asetettiin poliittiseksi tavoitteeksi. Eduskunnan sivistysvaliokunta edellytti jo lainauskorvausjärjestelmän perustamista koskevassa mietinnössään 15/2006, että korvausoikeus laajennetaan

järjestelmän käynnistyttyä tutkimus- ja opetuskirjastoihin. Maaliskuussa 2015 silloiset eduskuntapuolueet antoivat yhteisen julkilausuman, jonka tavoitteena oli lainauskorvauksen määrärahan nostamisen lisäksi tutkimusta ja opetustoimintaa palvelevien kirjastojen ottaminen lainauskorvauksen piiriin mahdollisimman pian. (HE 102/2016 vp s. 3.)

Vuoden 2016 talousarvion yhteydessä hyväksymässään lausumassa eduskunta edellytti, että hallitus ryhtyy toimenpiteisiin suojattujen teosten tekijöille maksettavan lainauskorvauksen nostamiseksi muiden Pohjoismaiden tasolle Suomen itsenäisyyden 100-vuotishuhlavuonna 2017 ja että hallitus ottaa määrärahatarpeen huomioon keväällä 2016 laadittavassa julkisen talouden suunnitelmassa. Eduskunta edellytti, että myös opetus- ja tutkimuskirjastoista tapahtuva lainaaminen tulee saattaa korvausjärjestelmän piiriin. (EK 28/2015 vp) Tämän mukaisesti hallituksen esityksessä 102/2016 vp ehdotettiin tekijänoikeuslain 19 §:n 4 momentista poistettavaksi tutkimusta ja opetustoimintaa palvelevia kirjastoja koskeva poikkeus siten, että tekijöiden oikeus lainauskorvaukseen laajennettaisiin koskemaan myös teosten lainaamista yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen kirjastoista. Näistä kirjastoista käytetään laissa ilmaisua ”korkeakoulukirjastot” (s. 3).

Edellä mainitussa hallituksen esityksessä (s. 3–4) todettiin, että peruskoulujen, lukioiden, ammatillisten oppilaitosten ja opistojen kirjastot ovat pääsääntöisesti vain oppilaitoksen oppilaiden ja henkilökunnan käytössä. Ne eivät ole yleisölle avoimia. Niillä ei ole merkittävää kotilainaus toimintaa eikä lainaustietoja ole saatavissa riittävän kattavasti lainausjärjestelmien puutteiden vuoksi. Näistä syistä alempien koulutusasteiden oppilaitoskirjastoista tapahtuva lainaaminen ehdotettiin jätettäväksi lainauskorvauksen ulkopuolelle.

Hallituksen esityksessä (HE 102/2016 vp) ehdotettu tekijänoikeuslain 19 §:n muutos on tullut voimaan 1.1.2017 lailla 972/2016. Samaan aikaan viimeisimmän lainmuutoksen kanssa vuodelle 2017 valtion talousarviossa osoitettua määrärahaa lainauskorvaukseen nostettiin 14,2 miljoonaan euroon (15,6 miljoonaan euroon arvonnlisäveron kanssa).

Säännökset levitysoikeuden raukeamisesta ja lainauskorvauksesta sisältyvät tekijänoikeuslain 19 §:ään. Sääntely perustuu direktiiviin vuokraus- ja lainausoikeuksista sekä tietyistä lähioikeuksista henkisen omaisuuden alalla 92/100/ETY, kodifioitu 2006/115/EY, jäljempänä vuokraus- ja lainausdirektiivi.

2.1.2 Vuokraus- ja lainausdirektiivin keskeiset säännökset

Direktiivin 1 artiklan 1 kohdan mukaan, jollei 6 artiklasta muuta johdu, jäsenvaltioiden on tämän luvun säännösten mukaisesti säädettävä oikeudesta sallia tai kieltää tekijänoikeudella suojattujen teosten alkuperäiskappaleiden ja kopioiden sekä muiden 3 artiklan 1 kohdassa mainittujen kohteiden vuokraus ja lainaus.

Saman artiklan 2 kohdan mukaan edellä 1 kohdassa tarkoitettut oikeudet eivät sammu tekijänoikeudella suojattujen teosten alkuperäiskappaleiden ja kopioiden taikka muiden 3 artiklan 1 kohdassa mainittujen kohteiden myynnin tai muun levityksen johdosta.

Direktiivin 2 artiklan 1 kohdan b alakohdan mukaan ”lainauksella” tarkoitetaan saataville saattamista rajoitetuksi ajaksi ilman suoraa tai välillistä taloudellista tai kaupallista etua, kun se tapahtuu yleisölle avointen laitosten välityksellä.

Direktiivin 3 artiklan 1 kohdan mukaan yksinoikeus sallia tai kieltää vuokraus tai lainaus kuuluu seuraaville: a) tekijälle tämän teoksen alkuperäiskappaleen ja kopioiden osalta; b) esittäjälle tämän esitysten tallennusten osalta; c) äänitteiden tuottajalle tämän äänitteiden osalta; ja d) elokuvan ensimmäisen tallennuksen tuottajalle elokuvan alkuperäiskappaleen ja kopioiden osalta.

Saman artiklan 2 kohdan mukaan tämä direktiivi ei koske arkkitehtonisten tai taideteollisten teosten vuokraus- ja lainausoikeuksia. Artiklan 3 kohdan mukaan edellä 1 kohdassa tarkoitettut oikeudet voidaan siirtää tai luovuttaa taikka niihin voidaan antaa sopimukseen perustuva käyttö lupa.

Direktiivin 6 artiklan 1 kohdan mukaan jäsenvaltiot voivat poiketa 1 artiklassa säädetystä yksinoikeudesta lainata yleisölle, jos ainakin tekijät saavat korvauksen tästä lainauksesta. Jäsenvaltiot voivat vapaasti vahvistaa tämän korvauksen ottaen huomioon kulttuurin edistämistä koskevat tavoitteensa. Mainitun artiklan 2 kohdassa säädetään, että jos jäsenvaltiot eivät sovelle 1 artiklassa säädettyä yksinoikeutta äänitteisiin, elokuvaan ja tietokoneohjelmiin, niiden on otettava käyttöön ainakin tekijöille maksettava korvaus. Artiklan 3 kohdan mukaan jäsenvaltiot voivat vapauttaa tietyt laitosten ryhmät 1 ja 2 kohdassa tarkoitettua korvauksen maksamisesta.

Direktiivin johdanto-osan 12 perustelukappaleen mukaan on tarpeen ottaa käyttöön järjestelmä, jolla taataan luovuttamaton, kohtuullinen korvaus tekijöille ja esittäjille, joiden on voitava antaa tämä oikeus heitä edustavien yhteisvalvontajärjestöjen hallinnoitavaksi.

Johdanto-osan 13 perustelukappaleen mukaan kohtuullinen korvaus voidaan maksaa yhtenä tai useampana eränä milloin tahansa sopimusta tehtäessä tai sen jälkeen. Siinä olisi otettava huomioon asianomaisten tekijöiden ja esittäjien panoksen merkitys äänitteelle tai elokuvalle.

Johdanto-osan 14 perustelukappaleen mukaan on myös tarpeen suojata ainakin tekijöiden oikeuksia yleisölle lainauksen osalta säätämällä erityisestä järjestelmästä. Kaikkien toimenpiteiden, jotka poikkeavat yksinoikeudesta lainata yleisölle, olisi kuitenkin oltava sopusoinnussa erityisesti perustamissopimuksen 12 artiklan kanssa (nykyisin Euroopan

unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen 18 artikla). Mainitussa artiklassa kielletään kaikki kansalaisuuteen perustuva syrjintä. Tästä johtuu, että jäsenvaltioista peräisin olevia tekijöitä ei saa syrjiä kansallisuuden perusteella. Korvauksen ei tarvitse olla luonteeltaan tekijänoikeudellinen (HE 287/1994 vp s. 36).

2.1.3 Tekijänoikeuslain keskeiset säännökset

Teoksen kappaleiden levittämistä ja oikeutta lainauskorvaukseen koskeva tekijänoikeuslain 19 § sisältyy tekijänoikeuslain rajoituksia ja sopimuslisenssisäännöksiä koskevaan 2 lukuun. Säännökset tekijän yksinoikeuksista sisältyvät tekijänoikeuden kohdetta ja sisällystä koskevaan 1 lukuun. Lain 2 §:ssä on säännökset tekijän taloudellisista oikeuksista.

Tekijänoikeuslain 2 §:n 1 momentin mukaan tekijänoikeus tuottaa, jäljempänä säädetyin rajoituksin, yksinomaisen oikeuden määrätä teoksesta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla se yleisön saataviin muuttamattomana tai muutettuna, käännöksenä tai muunnelmana, toisessa kirjallisuus- tai taidelajissa taikka toista tekotapaa käyttäen. Pykälän 3 momentin kohdan mukaan teos saatetaan yleisön saataviin, kun 1) se välitetään yleisölle johtimitse tai johtimitta, mihin sisältyy myös teoksen välittäminen siten, että yleisöön kuuluvilla henkilöillä on mahdollisuus saada teos saataviinsa itse valitsemastaan paikasta ja itse valmistamanaan aikana; 2) se esitetään julkisesti esitystapahtumassa läsnä olevalle yleisölle; 3) sen kappale tarjotaan myytäväksi, vuokrattavaksi tai lainattavaksi taikka sitä muutoin levitetään yleisön keskuuteen; taikka 4) sitä näytetään julkisesti teknistä apuvälinettä käyttämättä.

Teoksen kappaleiden levittämisestä ja oikeudesta lainauskorvaukseen säädetään tekijänoikeuslain 19 §:ssä.

Tekijänoikeuslain 19 §:n 1 momentin mukaan kun teoksen kappale on tekijän suostumuksella ensimmäisen kerran myyty tai muutoin pysyvästi luovutettu Euroopan talousalueella, kappaleen saa levittää edelleen.

Mainitun pykälän 2 momentin mukaan mitä 1 momentissa säädetään, ei koske teoksen kappaleen saattamista yleisön saataviin vuokraamalla tai siihen verrattavalla oikeustoi-mella. Rakennustaiteen, taidekäsityön tai taideteollisuuden tuotteen saa kuitenkin vuokrata yleisölle.

Pykälän 3 momentin mukaan mitä 1 momentissa säädetään, ei koske elokuvateoksen tai tietokoneella luettavassa muodossa olevan tietokoneohjelman kappaleen saattamista yleisön saataviin lainaamalla.

Pykälän 4 momentin mukaan teoksen tekijällä on oikeus korvaukseen teoksensa kappaleiden lainaamisesta yleisölle, lukuun ottamatta rakennustaiteen, taidekäsityön ja taide-teollisuuden tuotteita. Oikeutta korvaukseen ei kuitenkaan ole, jos lainaaminen tapahtuu muusta kuin yleisestä kirjastosta tai korkeakoulukirjastosta. Jollei korvausta vaadita todisteellisesti kolmen vuoden kuluessa sen kalenterivuoden päättymisestä, jona oikeus korvaukseen on syntynyt, oikeus korvaukseen raukeaa. Tässä momentissa tarkoitettuun oikeuteen sovelletaan 41 §:ää. Oikeustoimi, jolla tekijä luovuttaa oikeutensa tässä momentissa tarkoitettuun korvaukseen, on mitätön.

Pykälän 5 momentin mukaan teoksen kappaleen, joka on tekijän suostumuksella ensimmäisen kerran myyty tai muutoin pysyvästi luovutettu Euroopan talousalueen ulkopuolella, saa 1 momentin mukaisesti 3 momentissa olevan rajoituksen 1) saattaa yleisön saataviin lainaamalla; 2) myydä tai muutoin pysyvästi luovuttaa, jos luovutettava kappale on yksityisen henkilön omana käyttöönsä hankkima; ja 3) myydä tai muutoin pysyvästi luovuttaa, jos luovutettava kappale on arkiston, yleisölle avoimen kirjaston tai museon kokoelmiinsa hankkima.

2.1.4 Kirjastojen lainausoikeus ja lainauskorvaus

Tekijänoikeuslain 2 §:n mukaan tekijällä on yksinomainen oikeus muun ohella määrätä teoksen kappaleen tarjoamisesta lainattavaksi tai muulla tavoin levitettäväksi. Tätä tekijän yksinomaista oikeutta on kuitenkin rajoitettu tekijänoikeuslain 19 §:ssä. Sen 1 momentissa säädetään levitysoikeuden raukeamisesta, kun teoksen kappale on ensimmäisen kerran myyty ETA-alueella (ns. alueellinen raukeaminen). Pykälän 3 momentin mukaan levitysoikeuden raukeaminen ei koske momentissa lueteltujen teosten lainaamista yleisölle. Pykälän 4 momenttiin sisältyy lainauskorvausta koskevat säännökset. Pykälän 5 momentissa säädetään levitysoikeuden raukeamisesta niissä tapauksissa, kun teos on ensimmäisen kerran myyty ETA-alueen ulkopuolella (ns. kansainvälinen raukeaminen).

Kirjastojen oikeus lainata teoksia yleisölle ilman oikeudenhaltijan suostumusta perustuu tekijänoikeuslain 19 §:n 1 ja 5 momenteissa säädettyyn levitysoikeuden raukeamiseen eli sammumiseen. Kun kirjasto on hankkinut oikeudenhaltijan (tekijän/kustantajan) suostumuksella myyntiin tarjotun kappaleen, se ei enää tarvitse oikeudenhaltijalta lupaa kyseisen kappaleen lainaukseen. Pykälän 3 momentin nojalla elokuvateoksen ja tietokoneella luettavassa muodossa olevan tietokoneohjelman kappaleen levitysoikeus ei kuitenkaan raukea lainausoikeuden osalta. Näin ollen kirjastot voivat lainata vapaasti vain hankkimiaan painettuja kirjoja ja musiikkiäänitteitä. Riittävää on kirjan tai äänilevyn ostaminen.

Sen sijaan elokuvien ja tietokoneohjelmien lainaukseen kirjastojen on voimassa olevan lain mukaan hankittava oikeudenhaltijalta luvat ja lainaus on sallittua vain oikeudenhaltijan ja kirjaston välillä sovitulla lisenssiehdolla. Tällaisten teosten oikeudenhaltijat voivat myös kieltää teostensa lainauksen.

Esittävien taiteilijoiden oikeuksista on säännökset tekijänoikeuslain 45 §:ssä, joka sisältyy lain lähioikeuksia koskevaan 5 lukuun. Mainitussa pykälässä on viittaussäännökset 19 §:n 1, 2 ja 5 momenttiin, mutta ei lainauskorvausta koskevaan 4 momenttiin. Lainauskorvaukseen oikeutettuja ovat siten tekijänoikeuslain perusteella ainoastaan tekijät.

Tekijänoikeuslaissa ei ole säännöksiä e-aineistojen lainauksesta, eikä e-lainaamisesta ole maksettu lainauskorvausta.

2.2 Lainauskorvauksen hallinnointi

2.2.1 Säännökset lainauskorvausta hallinnoivasta järjestöstä

Säännökset sisältyvät tekijänoikeuslain 19 a §:ään, jonka 1 momentin mukaan korvaus 19 §:n 4 momentissa tarkoitettusta lainaamisesta suoritetaan opetus- ja kulttuuriministeriön hyväksymän, lukuisia yleisistä kirjastoista ja korkeakoulukirjastoista lainattujen teosten tekijöitä edustavan järjestön välityksellä. Järjestöjä voidaan hyväksyä useita, jos tekijöiden edustavuutta ei voida muuten saavuttaa.

Mainitun pykälän 2 momentin mukaan opetus- ja kulttuuriministeriö hyväksyy järjestön hakemuksesta määräajaksi, enintään viideksi vuodeksi. Hyväksyttävän järjestön tulee olla vakavarainen ja sillä tulee olla valmius ja kyky hoitaa asioita hyväksymispäätöksen mukaisesti. Järjestön tulee vuosittain antaa opetus- ja kulttuuriministeriölle selvitys hyväksymispäätöksen nojalla tekemistään toimista. Järjestön tai järjestöjen yhdessä tulee edustaa merkittävää osaa niistä eri alojen teosten tekijöistä, joiden teoksia lainataan yleisistä kirjastoista ja korkeakoulukirjastoista. Hyväksymispäätöksessä voidaan järjestölle myös asettaa käytännön toimintaa yleisesti ohjaavia ehtoja.

Pykälän 3 momentin mukaan opetus- ja kulttuuriministeriön päätöstä on muutoksenhausta huolimatta noudatettava, kunnes asia on lainvoimaisella päätöksellä ratkaistu. Hyväksyminen voidaan peruuttaa, jos järjestö hyväksymispäätöstä ja sen ehtoja rikkomalla syyllistyy vakaviin tai olennaisiin rikkomuksiin tai laiminlyönteihin ja jolleivät järjestölle annetut huomautukset ja varoitukset ole johtaneet toiminnassa esiintyneiden puutteisiin korjaamiseen.

2.2.2 Opetus- ja kulttuuriministeriön päätös

Tekijänoikeuslain 19 a §:ssä tarkoitettuina opetus- ja kulttuuriministeriön hyväksyminä järjestöinä ovat alusta lähtien toimineet Kopiosto ry (Kopiosto) kuvataiteellisten teosten ja valokuvateosten tekijöiden osalta, Sanasto ry (Sanasto) kirjallisten teosten tekijöiden osalta ja Säveltäjain Tekijänoikeustoimisto Teosto ry (Teosto) luovan säveltaiteen alan teosten tekijöiden osalta.

Nyt voimassa oleva opetus- ja kulttuuriministeriön päätös koskee vuosia 2022–2026. Päätöksen mukaan tekijöillä on tekijänoikeuslain 19 §:n 4 momentin mukaisesti oikeus korvaukseen, kun teoksia lainataan yleisistä kirjastoista tai korkeakoulukirjastoista.

Jotta lainauskorvaus kohdistuisi tarkoituksenmukaisella tavalla teoksen tekijöille, korvaus rajoitetaan koskemaan teoksen tekijöinä mainittuja henkilöitä. Kokoomateosten osalta tekijöinä pidetään kokoomateokseen sisältyvien itsenäisten teosten tekijöitä.

Yleisistä kirjastoista ja korkeakoulukirjastoista tapahtuvasta lainaamisesta tilitetään korvauksiin oikeutetuille korvauksia seuraavan jaon mukaisesti:

- Kirjallisten teosten (painettuihin kirjoihin ja äänikirjoihin sisältyvät kirjalliset teokset ja tekijänoikeuslain 1 §:n 2 momentissa tarkoitettut muut teokset kuin tietokoneohjelmat) tilitykset oikeudenhaltijoille hoitaa Sanasto.
- Kuvataiteellisten teosten ja valokuvateosten (kirjoihin sisältyvät kuvataiteelliset teokset ja valokuvateokset ja tekijänoikeuslain 1 §:n 2 momentissa tarkoitettut muut teokset kuin tietokoneohjelmat) tilitykset oikeudenhaltijoille hoitaa Kuvasto.
- Nuotteina ja äänitteillä olevien sävellysteosten (musiikkiäänitteisiin ja nuottijulkaisuihin sisältyvät sävellysteokset) tilitykset oikeudenhaltijoille hoitaa Teosto.

Tekijänoikeuslain 1 §:n 2 momentin mukaan kirjallisena teoksena pidetään myös karttaa sekä muuta selittävää piirustusta tai graafista taikka plastillisesti muotoiltua teosta sekä tietokoneohjelmaa.

Opetus- ja kulttuuriministeriö maksaa kullekin edellä mainitulle järjestölle lainauskorvauksen jako-osuutena vuosittain summan, joka määräytyy kunkin vuoden osalta valtion talousarviossa tarkoitukseen käytettävissä olevan määrärahan mukaisesti Suomen yleisten kirjastojen perustilaston lainausmäärien ja korkeakoulujen lainausjärjestelmästä saatavien tietojen mukaan.

Järjestölle tulevasta jako-osuudesta järjestö vähentää lainaustietojen käsittelystä ja järjestelmän hoitamisesta aiheutuvat kohtuulliset kustannukset. Jäljelle jäävä osuus tilitetään lainausmäärien suhteessa tekijöille.

Kunakin vuoden tilitykset tilitetään korvauksiin oikeutetuille edellisen vuoden lainaustietojen perusteella mahdollisimman pian, kun tilittäminen on teknisesti mahdollista.

Järjestöt tilittävät lainauskorvaukset henkilökohtaisina tilityksinä. Järjestöt määrittelevät pienimmän ja suurimman tekijälle vuosittain tilitettävän korvauksen.

Järjestöt vastaavat lainauskorvausten tilittämisestä myös ulkomaisille tekijöille. Järjestöt pyrkivät aktiivisesti huolehtimaan, että lainauskorvauksia maksetaan sellaisille Euroopan talousalueeseen kuuluvista valtiosta peräisin oleville tekijöille, joiden teoksia lainataan Suomessa merkittävässä määrin.

Järjestöt voivat myös tehdä vastavuoroisuussopimuksia ulkomaisten yhteistyökumppaneiden kanssa korvaustilitysten välittämiseksi ulkomaisille tekijöille sellaisten maiden osalta, joissa on vastaava lainauskorvausjärjestelmä ja asianomaisesta maasta olevien tekijöiden teoksia lainataan Suomessa merkittävässä määrin.

Järjestöt tekevät vuosittain varauksen mahdollisten ulkomaisten lainauskorvausta koskevien vaatimusten kattamiseen.

Hallituksen esityksessä, jossa korkeakoulukirjastoista tapahtuva lainaaminen ehdotettiin lainauskorvausoikeuden piiriin (HE 102/2016 vp s. 5), on todettu, että korvausoikeuden piiriin tulisi uusia kotimaisia ja ulkomaisia tekijöitä, lähinnä kirjallisuuden ja kuvataiteen alalta. Euroopan talousalueeseen kuuluvien maiden kansalaisille, joiden teoksia lainataan yleisölle korkeakoulukirjastoista, maksettaisiin lainauskorvausta samalla tavalla kuin tällä hetkellä toimitaan yleisistä kirjastoista tapahtuvan lainauksen osalta. Tähän mennessä vain muutamit yksittäiset ulkomaiset tekijät ovat esittäneet korvausvaatimuksia lainauskorvausta hoitaville järjestöille.

Sanastosta saatujen tietojen mukaan tilanne Euroopan talousalueeseen kuuluvien kansalaisten osalta on edelleen samanlainen.

Vuonna 2021 tekijöille tilitettävälainauskorvausmääräraha oli kokonaisuudessaan 14,2 miljoonaa euroa, joka jakautui tekijänoikeusjärjestöjen välillä seuraavasti

- Sanasto 11 920 681 euroa (noin 84 prosenttia)
- Kopiosto 1 656 079 euroa (noin 12 prosenttia)
- Teosto 598 500 euroa (noin 4 prosenttia)

2.2.3 Sanasto

Sanasto tilittää lainauskorvaukset kirjailijoille, kääntäjille ja kirjojen toimittajille, mikäli toimittaja on osallistunut kirjoitustyöhön. Sanastolla on käytössä verkossa toimiva lainauskorvauspalvelu, johon tekijät rekisteröityvät käyttäjiksi ja ilmoittavat teostensa tiedot.

Sanaston lainauskorvausjärjestelmä laskee tekijälle tulevan lainauskorvauksen kirjastoista saatujen lainaustietojen perusteella. Kirjastojen toimittamat tiedot ovat teoksen nimi, ISBN-tunnus ja lainamäärät.

Sanasto tilittää korvaukset automaattisesti niille tekijöille, jotka ovat rekisteröityneet Sanaston lainauskorvausjärjestelmään ja lisänneet järjestelmään teostensa tiedot.

Vuonna 2021 Sanasto edusti lähes 15 000 kirjailijaa ja kääntäjää. Noin 80 prosenttia Sanaston asiakkaista sai tekijänoikeuskorvauksia. Sanaston kautta jaettujen lainauskorvausten määrä oli vuonna 2017 vajaa 8,1 miljoonaa euroa, vuosina 2018 ja 2019 vajaa 9,1 miljoonaa euroa ja vuonna 2020 noin 9,6 miljoonaa euroa.

Vuonna 2021 Sanasto tilitti tekijänoikeuskorvauksia noin 12 miljoonaa euroa, josta 11,4 miljoonaa euroa oli lainauskorvauksia. Lainauskorvaus oli 32 senttiä yhtä lainaa kohden. Lainakohtainen korvaus oli aiempia vuosia suurempi, koska lainausmäärät laskivat kirjastojen ollessa koronapandemian vuoksi osin suljettuina, mutta lainauskorvaukseen varattu määräraha säilyi kuitenkin ennallaan. Tekijöille maksettujen lainauskorvausten keskiarvo oli 755,08 euroa ja mediaani 158,70 euroa. Lainauskorvaus on saajalleen veronalaista tuloa.

Sanaston hallintokulupidätys lainauskorvauksen osalta vuonna 2021 oli 7,1 prosenttia.

Sanaston lainauskorvausten ylätilitysraja yhdeltä lainauskorvausta koskevalta määrärahaavuodelta on 30 000 euroa. Sanaston alatilitysraja määrärahaavuodelta on 10 euroa. Sen alle jäävät suoritukset jäävät odottamaan tilitysrajan ylittymistä. Kunkin vuoden tekijänoikeuskorvaukset kerryttävät tekijän korvaussaldoa kolmen vuoden ajan sen tilikauden päättymisestä, jona korvaukset on kerätty. Mikäli tilitysraja ei ylity tämän ajan kuluessa, korvaukset vanhentuvat.

Jos teoksella on useita kirjoittajia, korvaus jaetaan tekijöiden kesken tasan. Kääntäjän osuus lainauskorvauksesta on puolet. Paljon kuvaa sisältävissä kirjastoluokissa on kerroin, joka huomioi automaattisesti kuvan osuuden teoksessa: satukirjoissa tekstin tekijä saa Sanastosta 73 prosenttia, kuvakirjoissa 41 prosenttia ja sarjakuvateoksissa 37,7 prosenttia täydestä korvauksesta. Kuvan osuuden huomioiminen ei vaadi Sanaston asiakkailta toimenpiteitä. Kuvittajien osalta lainauskorvaus maksetaan Kopioston kautta.

2.2.4 Kopiosto

Kopiosto tilittää lainauskorvaukset kuvantekijöille, kuten kuvittajille, sarjakuvantekijöille ja valokuvaajille. Huhtikuussa 2022 Kopioston kautta maksettavan lainauskorvauksen piirissä oli lähes 1 250 kuvantekijää. Myös Kopiostolla on käytössä verkossa toimiva lainauskorvauspalvelu, johon tekijät rekisteröityvät käyttäjiksi ja ilmoittavat teostensa tiedot.

Kopiosto tilitti vuonna 2021 teosten ja valokuvateosten tekijöille noin 1,6 miljoonaa euroa korvausta teosten kirjastolainaamisesta. Tuolloin tilitettiin vuoden 2020 määräraha, ja korvaus perustui vuoden 2019 yleisten kirjastojen ja korkeakoulukirjastojen lainaustilastoihin. Määrärahan suuruus oli 1 596 581,50 euroa. Korvausta saavien julkaisujen joukko yleisten kirjastojen osalta rajattiin 50 000 lainatuimpiaan nimekkeeseen. Korkeakoulukirjastojen julkaisuista korvausta sai noin 1 500 kirjaa. Näiden julkaisujen yhteenlaskettu lainamäärä kattoi kaikista vuonna 2019 yleisissä kirjastoissa ja korkeakoulukirjastoissa tehdyistä lainoista noin 85 prosenttia.

Vuoden 2021 tilityksessä korkein lainan hinta 18,3 senttiä (2020: 13,5 senttiä) oli sarjakuvilla ja pienin 1,5 senttiä (2020: 1,1 senttiä) kirjoilla, joissa on tyypillisesti vain kansikuva, kuten aikuisten romaaneissa. Eniten korvauksia kohdistuu lasten kuvakirjoihin, jotka sisältävät hyvin paljon kuvaa. Tässä kirjastoluokassa lainan hinta oli 17,3 senttiä (2020: 12,7 senttiä).

Kuvantekijöiden vuosittainen osuus opetus- ja kulttuuriministeriön maksamasta lainauskorvauksesta on viime vuosina ollut noin 12 prosenttia.

Ulkomaisia julkaisuja varten tehdään korvaussummasta varaus Suomen ulkopuolelta ETA-alueelta tulevien kuvantekijöiden korvausvaatimuksia varten.

Kopioston hallintokulupidätys lainauskorvauksesta vuonna 2021 oli 8,7 prosenttia.

2.2.5 Teosto

Teosto tilittää lainauskorvaukset säveltäjille, sanoittajille ja sovittajille. Teoston tilitykset äänitteiden ja nuottien lainauskorvauksista maksetaan automaattisesti tekijöille muiden tilitysten yhteydessä. Äänitteet ja nuotit muodostavat omat tilitysalueensa. Tilitys pohjautuu Axiell-kirjastojärjestelmän ja Helmetin äänitteiden ja nuottijulkaisujen lainaukseen. Korkeakoulukirjastojen aineistoja Teostossa ei käsitellä.

Teoston kautta maksetut korvaukset ovat olleet 630 886 euroa vuonna 2017, 556 595 euroa vuonna 2018, 506 483 euroa vuonna 2019, 456 193 euroa vuonna 2020 ja 432 750 euroa vuonna 2021. Korvauksia saaneiden yksittäisten tekijöiden määrä näinä vuosina on vaihdellut 15 211 tekijän ja 19 167 tekijän välillä.

Teoston kautta maksettaville lainauskorvauksille ei ole määritelty alarajaa eikä kattosummaa. Kaikista kelvollisista lainauksista tehdään tilitys, mutta kaikkia lainauksia ei välttämättä saada automaattisesti tunnistettua. Vain suurimmat lainausmäärät käsitellään manuaalisesti. Vähemmän lainattuja ei siten välttämättä saada tilitykseen, mikäli niitä ei tunnisteta automaattisesti. Maksettava vähimmäiskorvaus on 25 euroa, mutta tilitysaldoa kerryttävät tekijän kaikki tilitysalueet.

Lainan yksilöintiä varten tarvitaan teoksen nimi (äänite tai nuottijulkaisu), kaupallinen tunniste (ISBN/ISMN/EAN), osateosten nimet (biisit), tekijät, esittäjät, lainauskerrat. Nykyisissä kirjastojen raporteissa on vielä eroja. Teoston kannalta EAN-koodi on keskeinen. Kirjastojen antamat teostiedot eivät ole kovin kattavia.

Teoston kuluprosentti lainauskorvauksen hallinnoinnista on vuosina 2017–2021 vaihdellut 16,7 ja 21,2 prosentin välillä.

Teosto tilittää korvauksia ETA-maiden kansalaisille vastaavalla tavalla kuin kotimaisille tekijöille. Korvaukset maksetaan ETA-maiden järjestöjen kanssa Teoston ja näiden järjestöjen välisten vastavuoroisuussopimusten perusteella.

Jos teoksesta ei ole saatu teosilmoitusta, niin tilitystä ei makseta asiakkaalle, vaan varat pidätetään määräjaksi myöhemmin esitettävän vaatimuksen varalta.

Lainauskorvauksen saajista 57,4 prosenttia tilitystä saavista on ulkomaisten järjestöjen asiakkaita. Heidän osuutensa jakosummasta on 14,6 prosenttia. Vastaavasti 39 prosenttia tilityksiä saavista tekijöistä on Teoston suoria asiakkaita. Heidän osuutensa lainauskorvauksen jakosummasta on 83,5 prosenttia. Varaukseen ja pidätykseen jää 1,9 prosenttia lainauskorvauksen jakosummasta.

3 Nykytilan arviointi e-aineistojen lainauksen kannalta

3.1 Voimassa olevan lain soveltuvuus e-aineistojen lainaukseen

Edellä on selostettu voimassa olevaa tekijänoikeuslainsäädäntöä sekä vuokraus- ja lainausdirektiiviä, jonka säännökset on tekijänoikeuslakia sovellettaessa otettava huomioon. Arvioitaessa tekijän levitysoikeutta ja tekijän oikeutta yleisölle välittämiseen on otettava huomioon myös Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin direktiivi 2001/29/EY tekijänoikeuden ja lähioikeuksien tiettyjen piirteiden yhdenmukaistamisesta tietoyhteiskunnassa, jäljempänä tietoyhteiskuntadirektiivi.

Euroopan unionissa on annettu kaksi ratkaisua, jotka liittyvät e-aineistojen koskevaan Euroopan unionin oikeuden tulkintaan. Ensimmäisessä on ollut kysymys siitä, soveltuuko vuokraus- ja lainausdirektiivin lainauksen käsite myös e-kirjoihin. Toisessa on arvioitu sitä, kuuluuko käytettyjen e-kirjojen myynti levitysoikeuden vai yleisölle välittämistä koskevan oikeuden piiriin.

3.1.1 Euroopan unionin tuomioistuimen oikeuskäytäntö

C-175/15 Vereniging Openbare Bibliotheken

Unionin tuomioistuimelta pyydettiin ennakkoratkaisua siitä, kattoiko Alankomaissa voimassa olleeseen tekijänoikeuslakiin sisältynyt poikkeus yksinomaisesta lainausoikeudesta kirjojen digitaalisen lainaamisen. Ratkaisussaan 10.11.2016 unionin tuomioistuin katsoi, että direktiivin 2006/115 (kodifioitu vuokraus- ja lainausdirektiivi) 1 artiklan 2 kohta, 2 artiklan 1 kohdan b alakohta ja 6 artiklan 1 kohta on tulkittava siten, että kyseisissä säännöksissä tarkoitettu käsite ”lainaus” kattaa kirjan digitaalisen kappaleen lainauksen, kun lainaus toteutetaan asettamalla kyseinen kappale yleisen kirjaston palvelimelle siten, että käyttäjä voi lataamalla tuon kappaleen omalle tietokoneelleen valmistaa siitä kappaleen, kun otetaan huomioon, että laina-aikana voidaan ladata vain yksi kappale ja ettei kyseisen käyttäjän lataama kappale ole enää käytettävissä laina-ajan päätyttyä (tuomion kohta 54).

Perusteluissaan unionin tuomioistuin kiinnitti huomiota siihen, että vuokraus- ja lainausdirektiivin 1 artiklan 1 kohdassa ei täsmennetty, käsittääkö säännöksessä tarkoitettu käsite

”teosten kopiot” myös sellaiset kappaleet, joita ei ole tallennettu fyysiselle alustalle, kuten digitaaliset kappaleet. Myöskään 2 artiklan 1 kohdan b alakohdan lainauksen määrittelystä ei ilmennyt, onko myös digitaalisten kappaleiden kaltaisten aineettomien kohteiden kuu- luttava mainitun direktiivin 1 artiklan 1 kohdassa tarkoitettuihin kohteisiin (kohdat 28–29). Tuomioistuin katsoi, että tässä tilanteessa on tutkittava, onko digitaalisten kappaleiden ja aineettomien kohteiden lainauksen jättämiselle kaikissa tilanteissa vuokraus- ja lainaus- direktiivin soveltamisalan ulkopuolelle perusteita. Se katsoi, että käsitteitä ”kohteet” ja ”kopiot” on tulkittava WIPO:n tekijänoikeussopimukseen sisältyvien vastaavien käsitteiden valossa, mutta tulkitsi vaatimuksen alustalle tallennetuista teosten kopioista koskevan vain vuokrausoikeutta ja katsoi, ettei WIPO:n tekijänoikeussopimus ja sen julkilausuma ole esteenä sille, että käsitettä ”lainaus” tulkitaan tilanteen mukaan siten, että siihen sisältyvät myös tietynlaiset digitaaliset lainaukset (kohdat 30–39).

Tuomioistuin katsoi myös, ettei tietoyhteiskuntadirektiiviä koskevan ehdotuksen perusteluissa oleva komission toivomus jättää vuokraus- ja lainausdirektiivin soveltamisalan ulkopuolelle kohteiden saattaminen saataville sähköisten tietojen siirrolla osoittanut, että komissio olisi tahtonut soveltaa tällaista ulkopuolelle jättämistä kirjojen digitaalisiin kappaleisiin, koska perusteluissa mainitut kappaleet liittyivät pelkästään elokuvien sähköiseen siirtoon eivätkä välittömästi vuokraus- ja lainausdirektiiviin. Näin ollen se katsoi, ettei ollut ilmennyt ratkaisevan tärkeätä syytä, jonka vuoksi digitaaliset kappaleiden ja aineettomien kopioiden lainaus olisi kaikissa tilanteissa jätettävä vuokraus- ja lainausdirektiivin soveltamisalan ulkopuolelle (kohdat 40–44).

Tuomioistuin katsoi myös kodifioidun vuokraus- ja lainausdirektiivin tavoitteen tukevan edellä olevaa päätelmää (ks. tarkemmin tuomion kohdat 45–48).

Tuomioistuin totesi vielä, että vuokraus- ja lainausdirektiivin 6 artiklan 1 kohtaa, joka on poikkeus direktiivin 1 artiklassa säädetystä yksinomaisesta lainausoikeudesta, on unionin tuomioistuimen vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan sovellettava suppeasti, mutta tulkinnalla on kuitenkin voitava taata se, että poikkeuksen tehokas vaikutus säilyy ja että sen tavoitteita noudatetaan (kohta 50). Näin ollen tuomioistuin katsoi, että ei voida sulkea pois sitä, että vuokraus- ja lainausdirektiivin 6 artiklan 1 kohtaa sovelletaan siinä tilanteessa, että yleisölle avoimen kirjaston toimenpide rinnastuu erityisesti kyseisen direktiivin 2 artiklan 1 kohdan b alakohdassa säädettyjen edellytysten kannalta ominaispiirteiltään painotuotteiden lainaamiseen (kohta 51). Tuomioistuin katsoi, että digitaalisen lainaamisen asiassa esitetyllä tavalla voitiin katsoa olennaisilta osin rinnastuvan ominaispiirteiltään erityisesti vuokraus- ja lainausdirektiivin 2 artiklan 1 kohdan b alakohdassa säädettyjen edellytysten kannalta painotuotteiden lainaamiseen, koska kirjaston lainaamiskapasiteetti ei ylitä sitä kapasiteettia, joka sillä olisi painotuotteen tapauksessa, ja koska toisaalta lainaaminen tapahtuu ainoastaan rajoitetuksi ajaksi (kohdat 52–53).

Unionin tuomioistuin katsoi ratkaisussaan, ettei vuokraus- ja lainausdirektiivin 6 artikla ole esteenä sille, että jäsenvaltio asettaa 6 artiklan 1 kohdan soveltamisen edellytykseksi sen, että yleisten kirjaston saataville saattama kirjan digitaalinen kappale on saatettu markkinoille kyseisen kappaleen sellaisen unionissa tapahtuneen ensimmäisen myynnin tai muun omistusoikeuden siirron kautta, jotka on suorittanut yleisölle levitystä koskevan oikeuden haltija tai joka on suoritettu hänen suostumuksellaan direktiivin 2001/29 4 artiklan 2 kohdassa tarkoitettulla tavalla (kohta 65). Tässä se otti huomioon, että direktiivi takaa ainoastaan vähimmäissuojan (kohta 61).

Tuomioistuin katsoi, että vuokraus- ja lainausdirektiivin 6 artikla ei mahdollista yleisölle lainaamista koskevan poikkeuksen soveltamista laittomasta lähteestä peräisin olevaan digitaaliseen kappaleeseen (kohta 72).

C-263/18 Nederlands Uitgeversverbond ja Groep algemene Uitgevers

Unionin tuomioistuimen 19.12.2019 suuren jaoston kokoonpanossa antama ratkaisu koskee ”käytettyjen” e-kirjojen virtuaalimarkkinoita. Kysymys oli siitä, kuuluuko e-kirjan toimittaminen latauksen kautta pysyvään käyttöön tietoyhteiskuntadirektiivin 3 artiklan 1 kohdassa olevan käsitteen ”yleisölle välittäminen” vai kyseisen direktiivin 4 artiklan 1 kohdassa olevan käsitteen ”yleisölle levitys” alaan.

Ratkaisussaan tuomioistuin katsoi, että e-kirjan toimittaminen yleisölle latauksen kautta pysyvään käyttöön kuuluu tietoyhteiskuntadirektiivin 3 artiklan 1 kohdassa olevan käsitteen ”yleisölle välittäminen” alaan ja erityisesti samassa säännöksessä olevan käsitteen ”[tekijöiden] teosten saattaminen yleisön saataviin siten, että yleisöön kuuluvilla henkilöillä on mahdollisuus saada teokset saataviinsa itse valitsemastaan paikasta ja itse valitsemanaan aikana” alaan.

Tuomioistuin kiinnitti huomiota siihen, että kyseisten säännösten sanamuodon tai minäkään muunkaan tietoyhteiskuntadirektiivin säännöksen sanamuodon perusteella ei voida määrittää, merkitseekö e-kirjan toimittaminen latauksen kautta pysyvään käyttöön yleisölle välittämistä vai kyseisessä direktiivissä tarkoitettua levitystä. Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan unionin oikeuden säännöksen tulkittamisessa on otettava huomioon paitsi sen sanamuoto myös asiayhteys ja sillä lainsäädännöllä tavoitellut päämäärät, jonka osa säännös on, ja tarvittaessa sen syntyhistoria (kohdat 37–38).

Tuomioistuin katsoi tietoyhteiskuntadirektiivin johdanto-osan 15 perustelukappaleeseen viitaten, että kyseisen direktiivin avulla edistetään sellaisten velvoitteiden täytäntöönpanoa, joita unionilla WIPOn tekijänoikeussopimuksen nojalla on, ja että direktiivin 3 artiklan 1 kohdassa ja 4 artiklan 1 kohdassa käsitteitä ”yleisölle välittäminen” ja ”levitys yleisölle” on

tulkittava niin pitkälti kuin mahdollista niiden määritelmien mukaisesti, jotka sisältyvät tekijänoikeussopimuksen 8 artiklaan ja 6 artiklan 1 kappaleeseen (kohta 39).

Tekijänoikeussopimuksen 6 artiklan 1 kappaleessa levitysoikeus määritellään oikeudenhaltijoiden yksinoikeudeksi sallia alkuperäisten teostensa ja niiden kopioiden saattaminen yleisön saataviin myymällä tai luovuttamalla omistusoikeus muulla tavoin. Tekijänoikeussopimuksen 6 ja 7 artiklaa koskevien julkilausumien sanamuotojen mukaan ”ilmauksilla ’kopio’ ja alkuperäinen teos ja kopio’, jotka kyseisissä artikloissa ovat levitysoikeuden ja vuokrausoikeuden kohteina, tarkoitetaan näissä artikloissa ainoastaan alustalle tallennettuja teosten kopioita, joita voidaan levittää aineellisina esineinä”, joten mainittu 6 artiklan 1 kappale ei voi kattaa e-kirjojen kaltaisten aineettomien teosten levitystä (kohta 40).

Tuomioistuin katsoi, että perustelut, jotka sisältyvät 10.12.1997 päivätyyn komission ehdotukseen Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiiviksi tekijänoikeuden ja lähioikeuksien tiettyjen piirteiden yhdenmukaistamisesta tietoyhteiskunnassa (COM(97) 628 lopullinen, jäljempänä direktiiviehdotus), joka on tietoyhteiskuntadirektiivin perustana, tukevat tätä toteamusta (kohta 41). Tuomioistuin käsitteli komission direktiiviehdotusta (ks. tarkemmin tuomion kohdat 42–44) ja katsoi, että sen perustarkoituksena oli varmistaa se, ettei teoksen kaikenlainen välittäminen yleisölle, muu kuin teoksen fyysisten kopioiden jakelu, kuuluisi tietoyhteiskuntadirektiivin 4 artiklan 1 kohdassa tarkoitetun käsitteen ”levitys yleisölle” alaan vaan kyseisen direktiivin 3 artiklan 1 kohdassa tarkoitetun käsitteen ”yleisölle välittäminen” alaan (kohta 45). Tuomioistuimen mukaan kyseistä tulkintaa vahvistavat direktiivin tavoite, sellaisena kuin se on ilmoitettu direktiivin johdanto-osassa, ja asiayhteys, johon mainitun direktiivin 3 artiklan 1 kohta ja 4 artiklan 1 kohta sijoittuvat (ks. tarkemmin kohdat 46–47).

Unionin tuomioistuin totesi, että mainitun direktiivin neljännessä, yhdeksännessä ja kymmenennessä perustelukappaleesta ilmenee, että direktiivin päätavoitteena on suojan saattaminen korkealle tasolle tekijöiden hyväksi, mikä mahdollistaa sen, että nämä saavat teostensa käytöstä asianmukaisen korvauksen erityisesti silloin, kun teoksia välitetään yleisölle. Jotta mainittu tavoite voidaan saavuttaa, käsite ”yleisölle välittäminen” on, kuten tietoyhteiskuntadirektiivin johdanto-osan 23 perustelukappaleesta ilmenee, ymmärrettävä laajasti siten, että se koskee kaikenlaista välittämistä yleisölle, joka ei ole läsnä paikassa, josta välittäminen saa alkunsa, ja siten kaikenlaista tämän luonteista teoksen siirtoa ja edelleen siirtoa yleisölle sekä langallisesti että langattomasti, mukaan lukien yleisradiointi. Kyseisen direktiivin 25 perustelukappaleessa todetaan lisäksi, että tässä direktiivissä tunnustetuilla oikeudenhaltijoilla on yksinoikeus saattaa vuorovaikutteisien tilauksesta tapahtuvien siirtojen teoksiaan yleisön saataviin ja että tällaisille siirroille on ominaista, että jokainen henkilö voi saada teoksen saataviinsa itse valitsemastaan paikasta ja itse valitsemanaan aikana (kohdat 48–50).

Tietoyhteiskuntadirektiivin johdanto-osan 28 ja 29 perustelukappaleessa, jotka koskevat levitysoikeutta, todetaan, että kyseiseen oikeuteen sisältyy yksinoikeus valvoa "aineelliseen tuotteeseen sisällytetyn teoksen levitystä" ja että oikeuksien sammuminen ei koske palveluja eikä varsinkaan suorakäyttöpalveluja, ja niissä täsmennetään, että toisin kuin CD-ROMit tai CD-l:t, joissa henkinen omaisuus on sisällytetty aineelliseen tuotteeseen eli esineeseen, jokainen suorakäyttöpalvelu on itse asiassa sellainen teko, johon olisi oltava lupa, jos tekijänoikeus tai lähioikeus sitä edellyttää (kohta 51).

Tuomioistuin totesi lisäksi, että tietoyhteiskuntadirektiivin 4 artiklan 1 kohdassa tarkoitettun levitysoikeuden tulkinta, jonka mukaan kyseistä oikeutta sovelletaan yksinomaan aineelliseen tuotteeseen sisällytettyjen teosten levitykseen, seuraa myös kyseisen oikeuden sammumista koskevasta mainitun direktiivin 4 artiklan 2 kohdasta, sellaisena kuin unionin tuomioistuin on sitä tulkinnut. Unionin tuomioistuin on nimittäin todennut, että kun unionin lainsäätaja on kyseisen direktiivin 28 perustelukappaleessa käyttänyt ilmaisuja "aineellinen tuote" ja "kohde", se on halunnut antaa tekijöille oikeuden määrätä kunkin henkisen luomistyön sisältävän aineellisen esineen ensimmäisestä saattamisesta markkinoille unionissa (tuomio 22.1.2015, Art & Allposters International, C-419/13, EU:C:2015:27, 37 kohta) (kohta 52).

Tuomioistuin viitasi myös unionin tuomioistuimen ratkaisuun asiassa C-128/11 UsedSoft, jossa tuomioistuin oli rinnastanut teosten aineellisten ja aineettomien kappaleiden levittämisen ja katsonut, että niihin voidaan soveltaa samanlaista levitysoikeuden raukeamista. Tuomioistuin totesi tältä osin, että mainitussa asiassa oli kysymys tietokoneohjelman suojasta, joka on tietoyhteiskuntadirektiiviin nähden *lex specialis* -säädos. Antaessaan tietoyhteiskuntadirektiivin unionin lainsäätaja ei sitä vastoin ole kyseisen direktiivin relevanttien säännösten osalta halunnut rinnastaa suojattujen teosten aineellisia ja aineettomia kappaleita. Suojattujen sisältöjen sähköinen levittäminen ja konkreettinen levittäminen on haluttu selvästi erottaa toisistaan (kohdat 53–56).

Unionin tuomioistuin oli asiassa C-128/11 UsedSoft myös todennut, että taloudellisesta näkökulmasta tietokoneohjelman myyminen aineellisella alustalla ja tietokoneohjelman myyminen internetistä lataamisen avulla ovat samankaltaisia toimia ja että toimittaminen internetin avulla vastaa toiminnallisesti aineellisella alustalla tapahtuvaa toimittamista, joten direktiivin 2009/24 (ohjelmistodirektiivi) 4 artiklan 2 kohdan tulkitsemisella yhdenvertaisen kohtelun periaatteen valossa voidaan perustella se, että mainittuja kahta toimittamistapaa kohdellaan toisiinsa rinnastettavilla tavoilla. Tuomioistuimen mukaan ei voida kuitenkaan katsoa, että kirjan toimittaminen aineellisella alustalla ja e-kirjan toimittaminen olisivat taloudellisesta ja toiminnallisesta näkökulmasta toisiinsa verrattavissa. Aineettomat digitaaliset kappaleet eivät pilaannu käytössä, toisin kuin aineellisella alustalla olevat kappaleet, joten käytetyt kappaleet voivat korvata uudet kappaleet täydellisesti. Kaupankäynti tällaisilla kappaleilla ei myöskään edellytä ylimääräistä vaivannäköä tai

ylimääräisiä kustannuksia, joten tällaisten käytettyjen kappaleiden rinnakkaismarkkinat olisivat omiaan vahingoittamaan oikeudenhaltijoiden intressiä saada teoksistaan aisanmukainen korvaus paljon tuntuvammin kuin käytettyjen aineellisten esineiden markkinat (kohdat 57–58).

Vielä tuomioistuin totesi, että e-kirjaa suojataan sen sisällön vuoksi, ja näin ollen sisältöä on pidettävä tällaisen kirjan olennaisena elementtinä, joten se seikka, että tietokoneohjelma voi olla osa e-kirjaa sen lukemisen mahdollistamiseksi, ei voi johtaa tällaisten ohjelmistoa koskevien erityissäännösten soveltamiseen (kohta 59).

3.1.2 Johtopäätökset

Unionin tuomioistuin on ensimmäisessä ratkaisussaan katsonut, että digitaalisten kappaleiden lainaukseen voitaisiin soveltaa vuokraus- ja lainausdirektiivissä sallittua poikkeusta tekijän yksinoikeudesta määrätä teoksen lainauksesta yleisölle niissä tapauksissa, joissa lainaus voidaan rinnastaa painetun kirjan lainaukseen. Painetun kirjan lainaamiseen voidaan rinnastaa lainaus, jossa e-kirja on kerrallaan yhden lainaajan käytettävissä. Poikkeus ei voi koskea laittomasta lähteestä olevia teoksen digitaalisia kappaleita. Ratkaisun mukaan jäsenvaltiot voivat kuitenkin antaa vahvempaa suojaa tekijöille eli asettaa lisäedellytyksiä lainauksen sallimiselle.

Myöhemmässä suuren jaoston kokoonpanossa annetussa ratkaisussa asiassa C-263/18 unionin tuomioistuin on todennut, että:

- Tulkittavien säännösten sanamuodon perusteella ei voida määrittää, merkitseekö e-kirjan toimittaminen latauksen kautta pysyvään käyttöön tietoyhteiskuntadirektiivissä tarkoitettua yleisölle välittämistä vai levitystä vaan tulkinnassa on otettava huomioon direktiivin tavoite ja asiayhteys, jossa se on annettu.
- WIPO:n tekijänoikeussopimuksessa oleva vaatimus alustalle tallennetuista teosten kopioista koskee 6 ja 7 artikloja eli muutakin levitystä kuin vuokrausta.
- Tietoyhteiskuntadirektiivin päätavoitteena on suojan saattaminen korkealle tasolle tekijöiden hyväksi, mikä mahdollistaa sen, että nämä saavat teostensa käytöstä asianmukaisen korvauksen erityisesti silloin, kun teoksia välitetään yleisölle.
- Oikeuksien sammuminen ei koske palveluja eikä varsinkaan suorakäyttöpalveluja, vaan se koskee yksinomaan aineelliseen tuotteeseen sisällytettyjen teosten levitystä.

- Kirjan toimittaminen aineellisella alustalla ja e-kirjan toimittaminen eivät ole taloudellisesta ja toiminnallisesta näkökulmasta toisiinsa verrattavissa.

Jälkimmäinen ratkaisu asettaa tuomioistuimen perustelut ja johtopäätökset asiassa C-175/15 kyseenalaisiksi. Asiassa C-263/18 annettu ratkaisu tukee vahvasti tulkintaa, jonka mukaan e-aineistojen lainaus ei voi kuulua lainausta koskevan poikkeuksen piiriin, koska kysymys on yleisölle välittämistä koskevan oikeuden piiriin kuuluvasta toiminnasta ja lainausta koskeva poikkeus perustuu levitysoikeuden raukeamiseen eli sammumiseen. Yleisölle välittämistä koskeva oikeus ei raukea. Tätä päätelmää tukee unionin tuomioistuimen jälkimmäisessä ratkaisussa viittaama tietoyhteiskuntadirektiivin johdanto-osan 40 perustelulause, jonka mukaan jäsenvaltiot voivat säätää poikkeuksesta tai rajoituksesta tiettyjen yleishyödyllisten laitosten, kuten yleisölle avointen kirjastojen ja vastaavien laitosten sekä arkistojen eduksi. Tämä olisi kuitenkin rajoitettava tiettyihin kappaleen valmistamista koskevan oikeuden piiriin kuuluviin erityistapauksiin. Suojattujen teosten tai muun suojatun aineiston suorakäyttötoimituksen yhteydessä tapahtuvan käytön ei ole tarkoitus kuulua tällaisen poikkeuksen tai rajoituksen piiriin. Tätä [tietoyhteiskunta]direktiiviä olisi sovellettava rajoittamatta jäsenvaltioiden mahdollisuutta poiketa yksinomaisesta julkisesta lainausoikeudesta direktiivin 92/100/ETY 5 artiklan (huom. kodifioitun vuokraus- ja lainausdirektiivin 6 artikla) mukaisesti. Sen vuoksi olisi edistettävä erityisiä sopimuksia tai lisenssejä, joilla suositaan tasapuolisesti tällaisia laitoksia ja niiden harjoittaman levityksen tavoitteita.

Edellä mainittu levityksen tavoite ei käsitykseni mukaan viittaa tekijänoikeudelliseen levitysoikeuteen (vrt. direktiivin englanninkielinen versio: "Therefore, specific contracts or licences should be promoted which, without creating imbalances, favour such establishments and the disseminative purposes they serve.")

Johtopäätökseni on, että e-kirjojen ja muiden e-aineistojen antaminen lainaajien käyttöön rajoitetuksi ajaksi kuuluu tekijöiden ja muiden oikeudenhaltijoiden yleisölle välittämistä koskevan yksinoikeuden piiriin jäljempänä tarkemmin selvitettävässä laajuudessa. Lainauskorvaus ei voi siten e-aineistojen osalta perustua levitysoikeuden raukeamiseen perustuvaan lainausoikeutta koskevaan rajoitukseen.

3.2 E-aineistot ja niiden lainauksen edellytykset

E-aineiston käsitettä ei ole määritelty, mutta sillä tarkoitetaan aineettomassa muodossa olevia teoksen digitaalisia kappaleita tai kopioita, ei sellaisia alkuperäisiä teoksia tai niiden kopioita, jotka on tallennettu alustalle. Ne ovat siis muita kuin WIPO:n tekijänoikeussopimuksen 6 ja 7 artiklassa tarkoitettuja levitysoikeuden kohteena olevia alustalle

tallennettuja alkuperäisiä teoksia tai niiden kopioita. Teoksen aineettomien kopioiden jakelu kuuluu yleisölle välittämistä koskevan oikeuden piiriin.

Levitysoikeus ja sen piiriin kuuluva lainausoikeus koskee alustalle tallennettuja teoksia, kuten kirjoja ja äänilevyjä. Laina-ajan päättyessä lainaajan tulee palauttaa lainaamansa kirja tai äänilevy. Kun käyttäjä lataa teoksen digitaalisen kappaleen laitteelleen tai käyttää teosta suoratoistopalvelussa, teoksesta syntyy uusi digitaalinen kappale tai jälkimmäisessä tapauksessa ainakin tilapäinen kappale. Oikeudellisesti kysymys ei ole lainauksesta, sillä alkuperäistä kappaletta ei luovuteta lainaajalle eikä lainaaja palauta saamaansa kappaletta laina-ajan päättyessä, vaan laina-aika päättyy, kun käyttöoikeus lakkaa. Tästä huolimatta en näe estettä rinnastaa lainaukseen e-aineistojen välittämistä käyttäjälle siten, että hän saa teoksen vastikkeetta käyttöönsä ennalta määrättyksi rajoitetuksi ajaksi kirjaston ulkopuolella. Oikeudellisesti kysymys on käyttäjälle annettavasta ajallisesti rajoitetusta vastikkeettomasta käyttöoikeudesta. Tästä käytetään kuitenkin jäljempänä nimitystä ”e-lainaus” ja vastaavasti ”e-aineistojen lainaus”.

Kaikkien erityyppisten teosten välittäminen yleisölle kuuluu tekijänoikeuslain 2 §:n mukaan tekijöiden yksinoikeuden piiriin. Myös kirjallisen tai taiteellisen teoksen taikka kansanperinteen esityksen esittävillä taiteilijoilla on tekijänoikeuslain 45 §:n mukaan yksinoikeus määrätä äänitteelle tallennettujen esitystensä yleisölle välittämisestä siten, että yleisöön kuuluvilla henkilöillä on mahdollisuus saada se saataviinsa itse valitsemastaan paikasta ja itse valitsemanaan aikana. Hallituksen esityksessä 43/2022 vp on ehdotettu vastaavaa oikeutta myös esiintyville taiteilijoille, joiden esityksiä on tallennettu kuvataallenteelle (elokuvaan). Vastaava oikeus on myös äänitallenteen tuottajalla tekijänoikeuslain 46 §:n mukaan ja kuvataallenteen tuottajalla tekijänoikeuslain 46 a §:n mukaan. Edellä mainittu oikeus sisältyy myös lähioikeussuojaa saavan valokuvan valokuvaajan oikeuksiin tekijänoikeuslain 49 a §:ssä.

Välitettäessä teoksia digitaalisessa muodossa lainaajien saataville siten, että yleisöön kuuluvilla yksittäisillä lainaajilla on mahdollisuus saada digitaalisessa muodossa olevia teoksia saataviinsa itse valitsemastaan paikasta ja itse valitsemaan aikana, kysymys on kaikkien edellä mainittujen oikeudenhaltijoiden yksinoikeuksien piiriin kuuluvasta e-aineistojen lainauksesta. E-kirjat ja e-musiikkiteokset eivät siten ole lainsäädännöllisesti erityisasemassa, vaan niiden e-lainaus kuuluu oikeudenhaltijoiden yksinoikeuksien piiriin samalla tavalla kuin digitaalisessa muodossa olevien elokuvien ja tietokoneohjelmien lainaus. Huomioon on otettava myös lähioikeuksien haltijoiden yksinoikeudet. Tämä koskee myös e-äänikirjoja, joiden lukijoilla on yksinoikeus määrätä esityksensä e-lainauksesta.

Oikeudenhaltijat voivat yksinoikeuden nojalla myös kieltää teostensa e-lainauksen. Tätä oikeudenhaltijoiden yksinoikeuteen sisältyvää kielto-oikeutta ei ole mahdollista rajoittaa,

mutta e-lainauksesta mahdollisesti maksettava erityinen korvaus voi osaltaan parantaa taloudellisia edellytyksiä e-lainausoikeuksien myöntämiseen.

Nämä lähtökohdat on otettava huomioon, kun arvioidaan soveltuvaa korvausjärjestelmää e-aineistojen kirjastolainauksesta. Ehdotuksia tehtäessä otetaan kantaa myös siihen, onko e-aineistoja koskeva korvausjärjestelmä syytä ulottaa myös sellaisiin teostyyppisiin, joista lainauskorvausta ei ole aiemmin maksettu. Samoin on arvioitava, onko korvausoikeus perusteltua ulottaa koskemaan myös muita oikeudenhaltijoita kuin tekijöitä.

3.3 E-aineistojen ja painettujen aineistojen lainausmäärät

3.3.1 Lainaus yleisistä kirjastoista

Suomen yleisten kirjastojen tilastoista ilmenee, että painettuja kirjoja on lainattu vuosina 2016 noin 67 miljoonaa, 2017 vajaa 67 miljoonaa, 2018 noin 58 miljoonaa, 2019 vajaa 70 miljoonaa, 2020 noin 58 miljoonaa ja 2021 yli 64 miljoonaa kertaa.

E-kirjojen käyttökertojen (lainausten) määrät on tilastoitu erikseen. E-kirjoja on lainattu vuonna 2016 yli 400 000 kertaa, vuonna 2017 noin 560 000 kertaa, vuonna 2018 noin 600 000 kertaa, vuonna 2019 yli 1 100 000 kertaa, vuonna 2020 lähes 1 600 000 kertaa ja vuonna 2021 hieman enemmän kuin vuonna 2020. Vuonna 2020 e-kirjojen lainausten määrä on ollut vajaa 2,7 prosenttia ja vuonna 2021 alle 2,5 prosenttia painettujen ja e-kirjojen lainausten yhteismäärästä.

Vuonna 2021 kirjojen lainaus on muodostanut noin 87 prosenttia yleisölle lainauksesta, kun mukaan otetaan e-kirjojen lainaus. Painettujen kirjojen osuus kaikesta lainauksesta on ollut noin 85 prosenttia.

Vuoden 2021 kirjastotilastoja koskevassa aluehallintovirastojen tiedotteessa 1.4.2022 on todettu, että:

Pandemian aiheuttama epävarmuus ja palveluiden rajoitukset heijastuivat fyysisiin kirjastokäynteihin, jotka laskivat ensimmäisestä koronavuodesta 2020 edelleen noin 8 prosentin verran. Koko maassa fyysisiä kirjastokäyntejä tehtiin reilu 32 miljoonaa.

Verkkokäyntien kasvun perusteella asiakkaat ovat löytäneet mahdollisuuden käyttää kirjastopalveluja verkon kautta. Verkkokäynnit ovatkin osittain korvanneet fyysisiä kirjastokäyntejä.

E-kirjakokoelmia on kirjastoissa kasvatettu 15 prosentilla edellisestä vuodesta, mutta koronavuoden 2020 valtava digiloikka ja e-aineistojen käyttöpiikki on tasaantunut. E-aineistojen käyttö oli vuonna 2021 lähes samalla tasolla kuin vuonna 2020, mutta e-lehtien käyttökerrat nousivat huomattavasti. Tätä todennäköisesti selittää se, että monessa kirjastossa aiemmin vain kirjaston tiloissa käytettäviä e-lehtipalveluita on laajennettu myös etäkäyttöön. Kirjastoissa tehtiin yhteensä lähes 1,6 miljoonaa e-kirjalainaa ja luettiin e-lehtiä lähes 5,4 miljoonaa kertaa.

Kirjastoja edustavien tahojen mukaan (sidosryhmiltä saatuja tietoja selostetaan jäljempänä tarkemmin) e-kirjojen ja erityisesti e-äänikirjojen saatavuus on viimeisten vuosien aikana heikentynyt. Isot kustantajat eivät ole myöntäneet lupia uutuuskirjojen lainaukseen e-kirjoina, eivätkä varsinkaan e-äänikirjoina. Arvioni mukaan uutuuskirjojen saatavuuden ongelmat ovat aluehallintovirastojen tiedotteessa arvioitujen syiden lisäksi saattaneet osaltaan vaikuttaa e-kirjojen lainausmäärien tasaantumiseen. Samaan aikaan kaupallisilla markkinoilla e-formaattien suosio on kasvanut. Kustannusyhdistyksen tilastojen mukaan vuoden 2022 alkupuolella kirjamyynnistä jo yli puolet kohdistui e-formaatteihin.

Yleisten kirjastojen tilastojen mukaan musiikkiäänitteitä on lainattu vuosina 2016–2021 vuosittain noin 3,3–1,6 miljoonaa kertaa. Lainausmäärät ovat vuosittain laskeneet. E-musiikin käyttökerrat (lainaukset/raidat) ovat olleet vuonna 2016 noin 540 000, vuonna 2017 noin 460 000, vuonna 2018 noin 300 000, vuonna 2019 noin 420 000, vuonna 2020 noin 505 000 ja vuonna 2021 noin 409 000. Lisäksi tilastoissa on erikseen kirjattu e-musiikin kirjautumiset (login), jotka vaihtelevat samalla ajanjaksolla noin 34 300 ja 71 000 kerran välillä. Suurin kirjautumisten määrä on ollut vuonna 2020 ja alhaisin vuonna 2018. Toiseksi alhaisin kirjautumisten määrä on ollut vuonna 2021. E-musiikin osalta jokainen kirjautuminen rekisteröityy yhdeksi käyttökerraksi. Yhden istunnon kesto on rajattu kahteen tuntiin. Sen aikana voi kuunnella useita raitoja, jotka tilastoidaan.

Painettujen nuottien ja partituurien lainat ovat vaihdelleet vajaan 910 000 kerran ja vajaan 1,2 miljoonan kerran välillä. Niiden osalta ei ole tilastoitua e-lainautusta. E-kirjastoprojektin edustajien mukaan niitä ei ole lainattavissa sähköisessä muodossa.

Yleisten kirjastojen e-lainoista Helmet on koonnut valtakunnalliset lainaustilastot Ellibsin ja Axiellin sille toimittamien tilastojen perusteella. Tilastoista puuttuvat Ahvenanmaan e-lainat. Tilastot kattavat kotimaiset e-kirjat ja e-äänikirjat (Ellibsin kirjaston ja Axiellin BIBLIO-kirjaston lainat). Muita palveluntarjoajia ovat Overdrive (käytössä neljässä kirjastokimpassa) ja Naxos Spoken Word, jonka käyttö on vähäistä ja molemmissa näissä kirjallisuus on kansainvälistä.

Sanasto saa yleisten kirjastojen lainaustiedot kahdelta kirjastojärjestelmätoimittajalta (Axiell, <https://www.axiell.com.fi/> ja Koha, joka on Kansalliskirjaston käytössä oleva

avoimen lähdekoodin järjestelmä, https://www.kansalliskirjasto.fi/fi/content/koha_1) sekä kahdelta kirjastoalueelta, joita ovat Helmet ja Ahvenmaa. Ahvenanmaalla on käytössä Axiell Sverigen kirjastojärjestelmä, joten lainaustiedot on pyydetty joko suoraan Ahvenanmaalta tai Axiell Sverigestä.

Yleisiä kirjastoja koskevien tilastojen mukaan kuvatallenteiden (DVD ja Blu-ray (vuodet 2016–2017) ja videotallenteiden (vuodet 2018–2021) lainauskerrat ovat olleet vuosittain laskevia. Enimmillään lainoja on ollut noin 6,8 miljoonaa vuonna 2016 ja alimmillaan noin 3,4 miljoonaa vuonna 2021. E-kuvatallenteiden käyttökerrat (lainaus) ovat vaihdelleet samalla ajanjaksolla noin 8 000 kerran (vuodet 2016–2018) ja 200 000 kerran (vuonna 2020) välillä. Vuonna 2021 käyttökertoja oli noin 137 000. E-kuvatallenteiden käyttökerrat tarkoittavat katselukertoja.

E-lehtien käyttökerrat ovat yleisten kirjastojen tilastojen mukaan kasvaneet vuoden 2017 noin 1,2 miljoonasta kerrasta vuoden 2021 noin 5,3 miljoonaan kertaan. Jokainen lehden avaus kirjautuu käyttökerraksi (lainaukseksi). Tältä osin tilanne eroaa e-kirjojen lainauksesta. E-kirja on lainaajan käytössä vapaasti määräjän (laina-ajan). Laina-aikana tapahtuvat käyttökerrat eivät kirjautu joka kerta erikseen. Kirjastoilta saatujen tietojen mukaan tarjolla on aikakauslehtien näköispainoksia ja yksi sanomalehti (Maaseudun tulevaisuus).

Määrällisesti ylivoimaisesti merkittävintä on kirjojen lainaus. Kirjat muodostavat kirjastojen kokoelmista noin 90 prosenttia ja niiden lainaus edellä todetusti noin 85 prosenttia kaikesta yleisölle tapahuvasta lainauksesta. E-kirjojen lainausten määrä kirjojen kokonaislainauksen määrästä on vielä vähäinen. Tilastojen mukaan e-lehtien käyttökertoja on ollut enemmän kuin e-kirjojen käyttökertoja (lainaukset), mutta edellä todetusti e-lehtien kirjautumiset tilastoidaan eri perusteilla kuin e-kirjojen lainaukset.

3.3.2 Lainaus korkeakoulukirjastoista

Kun lainauskorvaus laajennettiin korkeakoulukirjastoista tapahtuvaan lainaukseen, hallituksen esityksessä todettiin, että ehdotetun lainmuutoksen myötä lainauskorvauksen piiriin tulisi vuoden 2016 tilastojen mukaan 15 yliopiston ja 24 ammattikorkeakoulun kirjastot, yhteensä 35 korkeakoulukirjastoa, joista osa on yhteiskirjastoja. Yliopistokirjastoista ja ammattikorkeakoulukirjastoista tehtiin vuonna 2015 yhteensä yli 15,7 miljoonaa lainaa, kun uusintalainat lasketaan mukaan. Aikaisempina vuosina lainatapahtumien määrä oli ollut hieman suurempi, vuonna 2014 noin 16,5 miljoonaa, vuonna 2013 noin 17,5 miljoonaa ja vuonna 2012 noin 17,4 miljoonaa. (HE 102/2016 vp s. 6.)

Tuolloin korkeakoulukirjastoilla oli kahta poikkeusta lukuun ottamatta käytössään Voyager-lainausjärjestelmä, josta järjestelmää ylläpitävä Kansalliskirjasto sai lainaustiedot

(em. HE s. 5). Nykyisin korkeakouluilla ei ole yhtenäistä järjestelmää ja tilastointia lainauksista, mutta tiedot kootaan Sanastolle kattavasti suoraan kirjastoilta. Osa saadaan Kohan kautta keskitetysti, poliisiammattikorkeakoulun lainaustiedot saadaan Axiellin kautta. Alma-kirjastot (<https://almakirjastot.fi>), joihin kuuluu joukko suomalaisia yliopisto-, korkeakoulu- ja erikoiskirjastoja, toimittaa itse tiedot Sanastolle. Koottuja tilastoja lainausten määristä ei kuitenkaan ole saatavilla edes painettujen kirjojen osalta, joita edellä olevat tilastotiedot koskevat.

Sanaston mukaan vuoden 2021 määrärahasta lainauskorvauksia maksettiin korkeakoulujen lainoista noin 9,75 prosenttia. Vuonna 2015 korkeakoulujen osuus lainoista oli noin 18,8 prosenttia. Korkeakoulujen lainojen osuus on ollut aleneva, mikä selittyy siirtymällä painetuista aineistoista e-aineistoihin.

Sanasto on kertonut pyytäneensä ensi kertaa loppuvuodesta 2021 tiedot e-lainoista edellä mainituilta kirjastojärjestelmätoimittajilta, Alma-kirjastoilta sekä joukolta e-aineistojen toimittajia. Suurin osa järjestelmätoimittajista oli ilmoittanut, ettei tietoja ole saatavissa tai niitä tulee pyytää e-aineistojen toimittajilta. Syyksi tähän oli ilmoitettu esimerkiksi se, ettei ole yhtenevää käsitettä siitä, mikä lasketaan e-lainaksi tai järjestelmistä ei saada tietoa ulos. Ellibsin kautta oli kuitenkin saatu tietoa sen kautta toimitettujen e-lainojen määristä korkeakoulukirjastoissa.

Kansalliskirjastosta saadun tiedon mukaan korkeakouluilla on vaihtelevia malleja tarjota aineistoja. Käytössä on lisensoijia, joiden nojalla on sallittua täysin rajoituksetta ja vapaasti käyttää aineistoja esimerkiksi kahden vuoden ajan. Tämä koskee erityisesti lehtijulkaisuja. Käyttäjien lukumäärää ei ole rajoitettu, eikä käyttäjien tarvitse erikseen kirjautua käyttämään teoksia.

Käytössä on myös käyttömäärän perusteella rajattuja lisensoijia, kuten 80 käyttökertaa mahdollistavat lisenssit. Yhtäaikaisten käyttäjien määrää ei ole rajoitettu, mutta lisenssi päättyy, kun 80 lainauskertaa on tullut täyteen.

Kansalliskirjastosta tuotiin esiin, että valtaosa korkeakoulujen e-aineistoista on englanninkielistä, ja myös ammattikorkeakouluissa englanninkieliset teokset muodostavat merkittävän osan. Tilastoituja tietoja e-lainauksesta ja sen kohteena olevista aineistoista ei ole ollut saatavilla. Kansalliskirjaston puolesta tähdennettiin tarvetta määritellä lainan käsite yksiselitteisesti. Myös Helsingin yliopiston kirjaston ja ammattikorkeakoulujen konsortion puolesta annetut tiedot tukevat edellä olevaa.

Edellä mainituilta tahoilta saatujen tietojen mukaan painopiste hankinnoissa on viime vuosina ollut e-aineistoissa. E-kirjat hankitaan joko pysyvinä ostoina kirjaston kokoelmiin tai tilataan vuositilauksina. Aineistot ovat käytössä yliopiston tai ammattikorkeakoulun

henkilökunnalle ja opiskelijoille. Käyttäjän tunnistaminen tapahtuu joko IP-osoitepohjaisesti tai siten, että palveluun kirjautuminen edellyttää tunnistautumista oppilaitoksen antamalla käyttäjätunnuksella (Haka-tunnistautuminen). Ulkopuoliset henkilöt voivat lukea e-aineistoja korkeakoulujen tiloissa.

3.4 Sidosryhmiltä saadut tiedot e-lainauksesta ja niitä koskevista tarpeista

Selvityshenkilö on ollut toimeksiannon mukaisesti yhteydessä sidosryhmiin. Listaus organisaatioista ja näiden edustajista on liitteessä 1.

3.4.1 Valtakunnallisen e-kirjastohankkeen projektiryhmä

E-kirjastohankkeessa pyritään ratkaisemaan e-aineistojen lainausta vaikeuttavia ongelmia, joita ovat alueiden väliset suuret erot, aineiston saatavuuden suuri vaihtelu, aineiston sijainti hajallaan monella alustalla, käyttöliittymien hankaluus, hankintalicenssien liian suuri määrä, ehtojen mutkikkuus ja hinnoittelun sekavuus. Järjestelmistä on vaikeata saada kunnollista tilastotietoa ja kirjastoissa tehdään paljon päällekkäistä työtä. Lukutottumusten muuttuessa kirjastoilta toivotaan kirjoja myös muussa kuin painetussa muodossa.

Erityisen suureksi ongelmaksi on nähty lukuisat erilaiset alustat, jolloin kirjastot joutuvat yksittäisten sisältöjen sijasta hankkimaan alustoja, eivätkä voi keskittyä sisältöjen hankintaan. Joiltakin alustoilta ei saa lainaustietoja.

E-kirjasto toimii kirjaston logiikalla. Aineistoa on tarjolla rajallinen määrä, joten sitä voi joutua jonottamaan. E-kirjasto ei ole ilmainen lukuaikepalvelu. Aineiston hankintaa rajoittaa käytettävissä olevien määrärahojen niukkuus. Rajallisuus on hyödyllistä kirjastoille, kustantajille ja kirjailijoille, kun otetaan huomioon kustannusten ja tuottojen ennakoitavuus sekä markkinavaikutukset.

Käytössä olevia lisenssimalleja ovat:

- Pysyvä lisenssi kertahinnalla ("painetun kirjan malli").
- Vuosilisenssi, joka kattaa yhden lisenssin yhdelle käyttäjälle kerrallaan, mutta peräkkäisten lainojen määrää ei ole rajoitettu.
- Vuosi/puolivuosilisenssi 10/20 yhtäaikaiselle käyttäjälle, hinnoittelussa huomioidaan paljousalennus, rajoittamaton kokonaislainamäärä.

- Lainapooli; 100 lainaa tai vuosi, jossa rajoittamaton yhtäaikainen käyttö, mutta rajoitettu kokonaislainamäärä.
- Pay per view -malli, joka on käytössä vain muutamissa kirjastoissa.

Malleja voidaan yhdistää tiettyjen ehtojen mukaan. Lisenssiä ei voi vaihtaa kesken kauden, joten soveltuvan lisenssin valintaan vaikuttavat ennako-odotukset käytöstä.

Ongelmana on e-kirjojen ja e-äänikirjojen saatavuus, joka on heikentynyt selvästi viimeisten parin vuoden aikana. Tämä koskee erityisesti e-äänikirjoja ja isoja kustantamoita. Tammiukuussa 2022 e-kirjojen kokonaismäärä oli 15 500, joista kirjastoissa oli saatavilla 85 prosenttia. Bestsellereiden saatavuus oli 40 prosenttia. Hinnat olivat 108 prosenttia kuluttajahinnoista. E-äänikirjoja oli kaikkiaan 3 250, joista kirjastoissa oli saatavilla 50 prosenttia, bestsellereistä vain 10 prosenttia. Hinnat olivat 121 prosenttia kuluttajahinnoista.

Vaikka kirjastoilla on lakisääteinen velvollisuus ostaa ja tarjota myös vähemmän kysyttyä aineistoa, niin tarjolla tulisi olla myös bestsellereitä. Tavoitteena olisi, että e-kokoelmat voisivat olla yhtä kattavia kuin painettujen aineistojen kokoelmat. Tällä hetkellä e-aineistojen osuus kokoelmista on noin kolme prosenttia. Yli 20 kysytyimmistä kirjasta, jotka ovat olleet saatavissa painettuina kirjastoista, vain kaksi on ollut saatavilla sekä e-kirjana että e-äänikirjana ja kuusi e-kirjana. Suurimmat kustantamot Otava, WSOY, Tammi, Gummerus ja Bazar eivät ole antaneet lupia e-formaateissa olevien teosten e-lainaamiseen. Projektiryhmä pitää lukemisen edistämisen kannalta erittäin suurena ongelmana tilannetta, jossa e-formaatteja on saatavissa vain maksullisina. Jos e-äänikirjat on suosituin lukemisen tapa, kirjastojen tulisi voida tarjota kirjoja myös siinä muodossa. Kirjastosaatavuus ei vaikuta kirjan kaupalliseen kysyntään.

Tavoitteena on kehittää sellaiset lisenssimallit, jotka ovat kaikkien osapuolten kannalta toimivia ja hyväksyttäviä ja mahdollistavat kustantajalle asiallisen korvauksen yksittäisistä nimekkeistä. Kirjastojen näkökulmasta aineistokulujen tulee olla ennustettavia ja kokoelmien hallinnan mahdollista eli kokoelmien tulee olla monipuolisia ja ajantasaisia. Tähän tavoitteeseen sopii lisenssien hankkiminen vuodeksi kerrallaan. Erityistä tarvetta pysyville lisensseille ei projektiryhmän näkemyksen mukaan ole.

Lainauskorvauksen ulottaminen e-aineistoihin olisi myönteinen uudistus. Korvauksen tuloutuminen kirjailijalle asti olisi varmempaa kuin nykyisessä tilanteessa, jossa e-aineistojen kohtuullisen korkeista lisenssihinnoista osan olisi määrä tuloutua kirjailijoille, mutta tietoja lainauksista ei ole saatavilla eikä tietoa siitä, mitä kustantaja tilittää tekijälle, vai jäävätkö tiedot alustan välittäjälle. Projektiryhmä uskoo lainauskorvauksen maksamisen tekijöille voivan parantaa aineiston saatavuutta. Kirjastojen näkökulmasta on vaikeata ymmärtää, miksi korvaus lainaamisesta olisi riippuvainen teoksen formaatista. Luontevin taho

korvauksen maksajaksi olisi valtio. Kunnat vastaavat puolestaan lisenssimaksuista e-aineistoja hankkiessaan.

E-kirjastohankkeen projektiryhmän tietojen mukaan Ruotsissa lisenssihintaan sisältyy tekijälle maksettava korvaus, mikä on johtanut siihen, että e-aineistojen hankinta on huomattavasti kalliimpaa kuin painettujen aineistojen hankinta. Joissain Euroopan maissa on veloitettu kustantajia lisensoimaan aineistoja kirjastoille, mitä ei pidetä toivottavana kehityssuuntana.

Projektiryhmän mukaan e-kirjasto tulee poistamaan tilastointiin liittyvät ongelmat, jolloin lainauskorvauksen tilittäminen helpottuu, kun lainaustilastot ovat saatavilla yhdestä paikasta. Näin asia on järjestetty Hollannissa. Yhteisen alustan luominen on työn alla ja yksi keskeisiä syitä projektin perustamiselle. Tällä hetkellä käytössä on noin 40 alueellista alustaa, joissa on kymmenen eri käyttöliittymää. Tämänhetkisen aikataulutavoitteen mukaan asiakastestauksiin päästäisiin vuoden 2023 aikana ja uusi alusta voitaisiin ottaa käyttöön vuonna 2024.

Kirjaston kokoelmista kirjat muodostavat noin 90 prosenttia sisältäen e-kirjat ja e-äänikirjat. E-lehdet sisältävät aikakauslehtien näköispainoksia ja ne ovat luettavissa kirjaston ulkopuolella verkon välityksellä. Lisenssejä on rajallinen määrä. Yhtä lehteä voi lukea kerrallaan yksi käyttäjä. Suosituimpiin aikakauslehtiin on pyritty hankkimaan yhtä useampia lisenssejä. Projektiryhmä näki lehtien näköispainosten tarjonnan välivaiheena, jonka arveltiin päättyvän viimeistään 10 vuoden kuluessa. Projektiryhmä totesi myös, että arvoketju lehtien osalta on erilainen kuin kirjoissa. Sanomalehtiä ei ole saatavilla verkon välityksellä kirjaston ulkopuolella luettavaksi yhtä lukuun ottamatta, vaan niitä voi lukea ainoastaan kirjaston tiloissa sijaitsevalla koneella. Lehtikustantajat eivät ole olleet valmiita antamaan lisenssejä sanomalehtien käyttöön kirjaston ulkopuolella.

Projektiryhmän mukaan kirjastoissa ei ole saatavilla nuotteja digitaalisessa muodossa. Naxos-musiikkipalvelu on tarjolla, mutta sen käyttö on verraten vähäistä. Lisenssimaksu sisältyy palvelumaksuun.

3.4.2 Suomen kirjastoseura ry

Yleisten kirjastojen näkökulmasta tavoitetilä on, että paikalliskirjastot voisivat hyödyntää yhtä alustaa. Tällä hetkellä ongelmana on usean eri alustan käyttäminen. Kirjastoseuran näkökulmasta olennaista on aineistojen yhdenvertainen saatavuus valtakunnallisesti. Sillä, tapahtuuko lainaus valtakunnallisesti vai paikalliskirjastosta, ei ole merkitystä. Jos on olemassa kuntien yhteinen e-kirjasto, niin tieto siitä, missä lainaus tapahtuu, perustuu kirjastokorttiin.

Kirjastojen kannalta on kohtalon kysymys, saadaanko e-aineistoja käyttöön. Kaikki kaupalliset toimijat eivät tarjoa e-aineistoja kirjastoille. Kirjastojen kokoelmat ovat aina rajallisia, eikä kirjastojen lainaus sen vuoksi syö kaupallisia markkinoita. Kirjastossa e-kirjojen uutuuksia joutuu jonottamaan samalla tavoin kuin painettujen kirjojen uutuuksia.

Lisenssien keston osalta olisi hyödyllistä, jos lisensoija ei tarvitsisi koko ajan uusia, vaan olisi mekanismi, jolla lisensoija voitaisiin tarvittaessa jatkaa neuvottelematta ehtoja uudestaan. Kirjastoissa on tyypillisesti ajallisesti syviä kokoelmia. Aineistojen saatavuutta parannettaisiin, jos aineistoa olisi saatavilla back katalogista tai niitä olisi saatavissa pitkänkin ajan kuluttua.

Kirjastot ovat tähänkin asti toimineet yhdessä hankkiessaan aineistoja, solmiessaan sopimuksia sekä lainatessaan aineistoja. Tällaisia kirjastokimppoja on nelisenkymmentä. Lähes kaikki kirjastot kuuluvat johonkin kimppaan. Kunta on liian pieni yksikkö solmimaan sopimuksia. Kuntia on 309 ja niissä 280 pääkirjastoa ja 437 sivukirjastoa. Myös kirjastokimppat ovat pieniä solmimaan sopimuksia. Tarkoituksenmukaisinta olisi tehdä valtakunnallisesti kattavia sopimuksia.

E-lainaus on edelleen hyvin vähäistä. Vuonna 2021 fyysisten aineistojen lainoja oli kaikkiaan noin 76 miljoonaa, mukaan lukien elokuvien lainat. Samaan aikaan e-kirjojen lainauksia oli 1,6 miljoonaa kertaa sekä e-aikakauskirjojen ja sanomalehtien käyttökertoja noin 5,3 miljoonaa. E-lehtien osalta tilastot sisältävät sekä kirjaston tiloissa että etänä tapahtuvaa käyttöä. Vaikka e-lainojen määrät ovat vähäisiä, niin ne ovat kasvaneet kuitenkin eksponentiaalisesti.

E-kirjojen nykyistä parempi saatavuus edistäisi uusien asiakassegmenttien saamista. On iso osa ihmisiä, jotka hankkivat uutuudet ja jotka eivät käytä kirjastoa, mutta yleisesti tunnustetaan kirjastojen merkitys lukemisen edistäjänä. Kirjastot tavoittelevat käyttäjiä, jotka eivät osta kirjoja kaupasta. Kirjastoseuran käsityksen mukaan ihmiset eivät muuta käyttäytymistään luku-aikapalveluiden ja ostojen osalta, vaikka kirjoja olisi laajemmin saatavilla.

Kirjastolain mukaan kirjaston tehtävä on edistää lukemista.

Vuonna 2017 lakia uudistettiin siten, että varaukset tulivat maksuttomaksi. Tämä muutti käyttäytymistä siten, että varauksia tehdään huomattavasti aiempaa enemmän.

Kirjastot voivat laajentaa e-kirjamarkkinaa, mutta muutos painetun aineiston korvautumisesta e-aineistolla tulee olemaan hyvin hidas. Muutos on hitaampaa kuin musiikkipuolella. Painetuilla aineistoilla tulee vielä pitkään olemaan käyttäjiä. E-aineistojen kasvukäyrät osoittavat, että aineistoille on tarvetta, mutta ne eivät uhkaa painettuja aineistoja. Erityisesti lasten ja nuorten lukemaan innostamisessa e-aineistot voivat olla tärkeitä. Heille on

tärkeätä saada kirja mobiililaitteelle. Jos uusia sukupolvia halutaan kirjaston käyttäjiksi ja kirjastot edistämään sivistystä ja lukutaitoa, on erittäin tärkeätä, että kirjastot pysyvät kehityksessä mukana. Kokonaisvolyymin määrä ei todennäköisesti nouse, vaan osa painetusta aineistosta korvautuu e-aineistoilla, esimerkiksi suosituista kirjoista on jätetty 20 kappaletta ostamatta ja ostettu niiden sijaan kaksi lisenssiä. Tähän kehitykseen vaikuttaa hankintaresurssien rajallisuus.

Kirjastoseuran näkemyksen mukaan lainauskorvauksen tulisi olla teknologianeutraali. Kirjastot tarvitsevat aineistoja ja myös tekijät hyötyvät siitä, että kirjoja on saatavissa. Kirjastoaineistokulut ovat vuodessa painettujen aineistojen osalta 6,63 euroa / asukas ja e-aineistojen osalta 0,66 euroa / asukas. Kaikkien aineistojen hankintakulut olivat vuonna 2021 yhteensä koko maassa 36,5 miljoonaa euroa, josta kirjojen hankintakulut 24 miljoonaa euroa ja e-aineistojen hankintakulut 3,6 miljoonaa euroa. Suurimmat kirjastojen kustannuserät ovat tilakustannukset 84 miljoonaa euroa ja henkilöstökulut 167 miljoonaa euroa.

Kirjastoseuran käsityksen mukaan Hollannissa kirjastot, ministeriö ja paikallinen Sanastoa vastaava tekijänoikeusjärjestö ovat sopineet e-lainauskorvauksesta ilman lainsäädäntömuutoksia.

3.4.3 Suomen Kirjailijaliitto ry

Kirjailijaliitto toi esiin huolen siitä, että e-kirjastohanke etenee nopeasti, mutta lainauskorvauspuolta ei ole selvitetty. E-kirjastohankkeessa on keskusteltu vain lisenssikorvauksesta. Kirjailijan toimeentulosta putoaa yksi kivijalka, jos lainauskorvauksenalaiset aineistot korvautuvat e-aineistoilla ilman lainauskorvausta.

Kirjailijaliiton vuonna 2018 toteuttaman tutkimuksen mukaan vuonna 2017 kirjailijoiden mediaaniansio kaunokirjallisesta työstä oli 2 294 euroa vuodessa. Reilu kolmannes oli ilmoittanut tekevänsä muuta työtä voidakseen tehdä kirjailijan työtä. Kun lasketaan yhteen verolliset tulot kaunokirjallisesta työstä ja muista kirjailijan työhön liittyvistä töistä sekä saadut apurahat ja palkinnot, kirjailijoiden mediaanitulo oli 11 000 euroa vuodessa. Muita kirjailijan työhön liittyviä tuloja ovat tulot ulkomailta, jatkokäytöstä ja käsikirjoitustöistä. Kaunokirjallisesta työstä saaduista tuloista 54 prosenttia tuli kustantajilta, 27 prosenttia lainauskorvauksesta ja 27 prosenttia kirjallisuuspalkinnoista ja apurahoista. Tuoreempia lukuja ei ole saatavilla, mutta liiton edustajien arvion mukaan lainauskorvauksen osuus on voinut nousta ja kustantajilta tuleva osuus laskea. Tähän on vaikuttanut se, että e-äänikirjasta saatavat tulot ovat vähäisemmät kuin painetuista kirjoista.

Suomen kielialueella ja pienillä kirjamarkkinoilla vain harva kirjailija saa toimeentulonsa pelkästään kirjamyynnistä. Jo 3 000 kappaleen kirjamyynänti on Suomessa erinomainen

saavutus. Kirjailijan kukkarossa se tarkoittaa noin 9 000 euron tuloa noin 1–2 vuoden työstä.

Suomen kirjailijaliiton selvityksen mukaan painettu kovakantinen kirja tuotti kirjailijalle vuonna 2019 keskimäärin 3,10 euroa myydyltä kappaleelta. Äänikirjasta maksettu palkkio oli selvitykseen vastanneilla 1/5 vastaavan painetun kirjan tuotosta, keskimäärin 0,67 euroa myydyltä kappaleelta.

Kaikki kustantajat eivät erittele eri formaateista tulevia rojalteja, vaan niputtavat ne yhteen. Suurimmat kustantajat antavat tarkemmat rojaltilaskelmat. Uusista kuukausipohjaisista lukupalveluista raportoidaan tarkasti.

Kirjailijaliiton arvion mukaan on oletettavaa, että digitaalinen murros tulee vaikuttamaan myös e-aineistoihin. Jos e-lainojen osuus on nyt 1/11 osa, niin jatkossa e-lainojen osuus nousee huomattavasti. Kaupallisilla markkinoilla e-aineistojen osuus nousi 40 prosenttiin neljässä vuodessa.

Lainauskorvaus on erittäin merkityksellinen lasten ja nuorten kirjailijoille. Näiden kirjojen hyvä saatavuus tukee lasten lukemaan oppimista ja kirjakulttuurin kasvua. Tanskassa on otettu käyttöön oma lasten e-sovellus.

Kirjailijaliitto pitää nykyistä lainauskorvausjärjestelmää hyvänä, vaikka lainaukseen sidottu järjestelmä tuottaa eniten suosituimmille teoksille. Sanaston korvaus tulee automaattisesti lainauksen perusteella, kunhan kirjailija on toimittanut Sanastolle verokortin ennakonpidätystä varten. Järjestelmään ei sisälly harkinnanvaraisia elementtejä. Lainauskorvaus on korvausta siitä, että teosta lainataan. Korvaus yhdestä lainauksesta on vain senttejä. Kirjailijaliitto ei näe perusteita luoda keinotekoisesti nykyisestä lainauskorvausjärjestelmästä erillistä e-lainauskorvausjärjestelmää. Vuodelle 2022 valtion talousarvioon varattu miljoona euroa e-aineistojen lainauksesta maksettavia korvauksia varten on noin 1/12 lainauskorvauksesta.

Ongelmia e-aineistojen kohdalla aiheuttaa se, että kirjastoissa on käytössä useampia erilaisia alustoja ja kootun tiedon saanti on haasteellista. Lainauskorvauksella on suuri merkitys pienellä kielialueella. Jos ulkomaille maksetaan korvauksia, korvausten maksun ulkomaille tulee toimia vastavuoroisuuden periaatteella. On tärkeätä, että kotimaiset tekijät saavat korvauksia.

3.4.4 Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto ry

Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto ry:n (SKTL) jäsenistöön kuuluu 351 kirjallisuuden kääntäjää, joista 119 on tietokirjallisuuden kääntäjiä ja 175 kaunokirjallisuuden kääntäjiä. SKTL:n edustajat korostivat, että lainauskorvaus on korvausta teoksen ilmaisesta

käyttämistä kirjastoissa ja muodostaa merkittävän osan kääntäjien toimeentulosta. Kääntäjien ongelmana on matala ansiotaso. Vain harvat kääntäjät saavat apurahoja. Kääntäjät ovat jo jääneet ja jäävät vastaisuudessakin paitsi suuresta osasta tekijänoikeustuloa, mikäli e-aineistojen lainausmäärä kasvaa. He pitävät tärkeänä, että lainauskorvaus toteutettaisiin ennen valtakunnallisen e-kirjaston perustamista. Kansallisen e-kirjaston nähtiin tasa-arvoistavan kansalaisia asuinpaikan suhteen, mutta sen oletettiin kasvattavan sähköisen aineiston osuutta lainoista. Lainauskorvausta tulisi maksaa teknologianeutraalisti teosformaattista riippumatta.

Kääntäjät toimivat tyypillisesti yrittäjinä, joten he vastaavat kaikista toiminnan kuluista (YEL-maksut, työtila, työvälineet, työterveys jne.). Kirjallisuuden kääntäjän palkkiota kustantajalta ei voi siten rinnastaa työntekijän palkkatuloon. Kirjallisuuden kääntäjän palkkiot ovat kertapalkkioita, koska rojalteja ei yleensä makseta. Hyvin harva kääntäjä on pystynyt neuvottelemaan itselleen rojaltsopimuksen ja kääntäjän mahdollisuudet vaikuttaa sopimusehtoihin ovat käytännössä hyvin rajalliset. Kaupalliset e-kirja- ja e-äänikirjaoikeudet ostetaan kääntäjiltä nimellisellä kertapalkkion korotuksella.

Apurahatilanne vaihtelee ja apurahat ovat joka tapauksessa ennakoimattomia ja epäsäännöllisiä tuloja. Kääntäjät ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että osa kaupallisista toiminnoista myy lisenssejä e-aineistojen lainaukseen erittäin nihkeästi. Tähän on johtanut ilmeisesti halu turvata ensin kaupalliset markkinat, koska lainausoikeuksien myynnin pelätään supistavan myyntituloja. Toisaalta myyntihinnan määräytymisperuste kirjastoille vaikuttaa olevan yksi puollonkaula ja hidaste.

Lainauskorvaus on kääntäjille hyvin merkityksellinen. SKTL:n Sanastolta saamien tietojen mukaan vuonna 2020 käännoesteoksia lainattiin noin 27,1 miljoonaa kertaa. Luku sisältää lainaukset sekä yleisistä kirjastoista että korkeakoulukirjastoista.

SKTL:n vuonna 2021 tekemään palkkakyselyyn oli vastannut 64 kääntäjää, joista päätoimisia kirjallisuuden kääntäjiä oli 64 prosenttia ja sivutoimisia 23 prosenttia. Loput 13 prosenttia olivat esimerkiksi eläkkeellä olevia tai vanhempainvapaalla olevia kääntäjiä. Suurin osa vastaajista oli 40–59-vuotiaita pitkän linjan kääntäjiä. Päätoimisen kirjallisuuden kääntäjän käännoispalkkiot olivat vuonna 2021 keskimäärin noin 18 000 euroa, joista kääntäjän tulee maksaa kaikki toimintansa harjoittamiseen liittyvät kulut. Osa sai lisäksi e-kirja- ja e-äänikirjatorvauksia keskimäärin 2 540 euroa. Sanaston lainauskorvaukset olivat keskimäärin noin 8 486 euroa, mutta vaihteluväli oli 280 eurosta yli 30 000 euroon. Lainauskorvaukset muodostavat kirjallisuuden kääntäjien tuloista keskimäärin noin 30–35 prosenttia.

Valtaosa SKTL:n jäsenistöstä pitää lainauskorvausta todella tärkeänä asiana. Se mahdollistaa työhön liittyvistä kuluista ja maksuista selviytymisen sekä loman pitämisen edes joskus. Ilman lainauskorvausta kääntäjät eivät kuulu edes pienituloisten joukkoon.

Jotkut kääntäjistä ovat katsoneet, että ilman lainauskorvausta kääntämistyötä ei kannattaisi tehdä. Lainauskorvaus nähtiin myös moraalisesti tärkeänä, koska se on ainoa keino, jolla kääntäjän voi hyötyä suosituista kirjoista, kun kustantajalta saatava palkkio on kertapalkkio.

Lainauskorvauksen tulisi olla teoksen formaatista riippumaton. Kääntäjä tekee e-kirjojen osalta saman työn kuin painettujen kirjojen osalta. Käännöstyöstä nauttii yhtä lailla äänikirjan kuuntelija kuin painetun kirjan lukija. Kääntäjät ovat muutenkin heikossa asemassa, kun kaupallisilla markkinoilla olevista e-kirjoista ja e-äänikirjoista kääntäjille ei makseta erilliskorvausta tai maksetaan korkeintaan hyvin pieni kertakorvaus.

Raportointi e-kirjoista ja e-äänikirjoista on läpinäkymätöntä ja siihen toivottiin parannusta. Strateginen rooli lienee kirjastojen ja Sanaston välisellä sopimuksella. Toistaiseksi Sanastolla ei ole koottuna e-kirjojen ja e-äänikirjojen lainamääriä, mutta Sanaston kautta tietojen kokoaminen olisi kätevimmin toteutettavissa.

Kääntäjien näkemyksen mukaan lainauskorvaus painetuista kirjoista on toiminut erinomaisesti, mutta se tulisi ulottaa koskemaan myös e-kirjoja ja e-äänikirjoja. Myös Sanaston lainauskorvausjärjestelmää on pidetty selkeänä ja helppokäyttöisenä. Lainauskorvauksen määrä tulisi kuitenkin nostaa pohjoismaiselle tasolle. E-kirjojen ja e-äänikirjojen kirjastokäytön korvaaminen olisi tarkoituksenmukaista hoitaa Sanaston kautta, koska korvausten hallinnointi on tähänkin asti hoidettu hyvin. Tällöin on ratkaistava, onko e-aineistoille ja painetuille aineistoille erilliset osuudet ja estääkö painetuista kirjoista saatu 30 000 euron kattosumman saavuttaminen lisäkorvaukset e-aineistoista.

3.4.5 Suomen Kustannusyhdistys ry

Kustannusyhdistyksen edustajat suhtautuivat myönteisesti lainauskorvauksen maksamiseen e-aineistoista tekijöille. He näkivät kirjastojen toiminnan keskeisenä lukutaidon edistämisen ja nuorten tavoittamisen kannalta.

Kustantajille ei ole toimitettu tietoja e-aineistojen lainausmääristä.

Yhdistyksen tiedossa oli, että kaikki kustantajat eivät lisensoi uusia e-aineistoja kirjastoille. Yhdistyksen edustajan arvion mukaan tämä perustuu ensisijaisesti siihen, että kustantajat haluavat varjella kaupallisia markkinoita. Yksi kustantaja on perustellut kielteistä suhtautumasta myös sillä, että kirjailijat eivät saa lainauskorvausta.

3.4.6 Suomen Tietokirjailijat ry

Tietokirjailijoiden edustajat toivat esiin sähköisten markkinoiden erot painettujen kirjojen markkinoihin. Tekijänoikeuskorvaukset perustuvat nettomyyntituloon. Jos kirja maksaa esimerkiksi 25 euroa kirjakaupassa, tuloutus perustuu 15 euroon. Äänikirjasta, joka maksaa 15 euroa, tuloutus voi tapahtua 6 euron mukaan, josta kirjailijan osuus on noin 19 prosenttia. Kun kirjasta tehdään taskukirja, joka maksaa 11 euroa, niin tekijälle maksettava 19 prosentin korvaus määräytyy nettomyyntihinnasta, joka on ehkä seitsemän euroa. Jos tekijänoikeuskorvaus on 89 senttiä painetusta kirjan kappaleesta, niin taskukirjasta se on noin 67 senttiä. Sähköisistä aineistoista tekijälle maksettavat korvaukset ovat alhaisempia kuin painetuista kirjoista maksettavat korvaukset. Lainauskorvaukset eivät ole olleet sidottuja formaattiin, vaan lainauskorvauksen määrä on sama riippumatta siitä, lainataanko kovakantista kirjaa tai taskukirjaa.

Sähköisissä palveluissa tilitysperusteet vaihtelevat. Ne voivat perustua nettomyyntituloihin kustantajan asettamien kriteerien mukaisesti tai ne voivat perustua teoksen suhteelliseen osuuteen useita kirjoja sisältävässä palvelussa. Lukuaikapalvelujen lisensiointi- ja tilityskäytännöistä tietokirjailijoiden edustajilla ei ollut tarkempaa tietoa.

Kustannussopimuksissa ei ole ehtoja lainauksesta maksettavista korvauksista, joten tekijälle tulee maksaa lisäkorvauksena lainauskorvausta. Tärkeätä olisi saada lainauskorvauksen määrät nousemaan järkevälle pohjoismaiselle tasolle sen jälkeen, kun korkeakoulut on otettu lainauskorvausjärjestelmän piiriin. Korkeakouluissa näkyy vahvasti avoimen julkaisun eetos.

Yleisissä kirjastoissa pullonkaulaksi on muodostunut se, että kunnilla ei ole riittävästi rahaa hankintoihin. Jonossa voi olla kymmeniä lainaajia. Jos lainausmäärät kasvavat, lainauskorvausmäärät alenevat. Pitkällä aikavälillä myös toisen asteen oppilaitokset tulisi sisällyttää lainauskorvausjärjestelmän piiriin.

Tärkeätä on, että kustantaja antaa selvityksen kirjan myynnistä, kuten Suomen Kustannusyhdistyksen julkaisemissa hyviä kustannuskäytänteitä koskevassa ohjeessa edellytetään

Tietokirjailijoiden mukaan Ruotsissa maksetaan e-kirjan lainauksesta korvaus suoraan kustantajalle, joka tilittää korvauksesta osan tekijälle. Korvaus e-lainauksesta on siellä jopa parempi kuin perinteisen kirjan lainauksesta. Korvaus on 2 kruunua / lainaus, josta pieni osuus ohjataan tekijänoikeusjärjestölle jaettavaksi stipendeinä.

E-lainaukseen tulisi saada kunnollinen tekninen alusta. Monissa valtion laitoksissa on luovuttu kirjastoista ja kirjastovirkailijoista. E-kirjojen lainaustapahtumasta on kyse, kun loppukäyttäjä lukee teosta. Lainaus rajoittuu lukutapahtumaan.

Tietokirjailijoiden edustajat pitivät hyvänä mahdollisuutta määrätä maksettaville lainauskorvauksille tekijäkohtainen kattosumma, jotta voidaan turvata, etteivät korvaukset mene yhdelle tekijälle, jonka kirjat myyvät hyvin. Korkeakoulukirjastojen lainatuimmat kirjat olivat koko Suomen lainatuimpia kirjoja.

Nykyistä oikeuksien hallinnointimallia pidettiin hyvänä ja katsottiin, että nykyistä lainauskorvausta hallinnoivien tahojen tulisi huolehtia myös e-aineistojen lainauskorvauksista. Niihin tulisi soveltaa yhteishallinnointilakia siitä riippumatta, toteutuuko lainauskorvaus puhtaasti tekijänoikeudellisena mallina tai hybridimallina.

3.4.7 Korkeakoulukirjastot

Korkeakoulukirjastoilla ei ole keskitettyä järjestelmää. Tietoja on selvitetty Kansalliskirjaston ja Helsingin yliopiston kirjaston edustajan sekä ammattikorkeakoulujen konsortion puheenjohtajalta ja FinELibin kirjallisen lähdemateriaalin pohjalta.

Kaikki edellä mainitut tahot kertoivat, että osa e-aineistoista on vapaasti ja rajoituksetta korkeakoulujen henkilökunnan ja opiskelijoiden käytettävissä IP-osoitepohjaisesti. Osa palveluista edellyttää tunnistautumista. Palvelua voivat käyttää oppilaitoksen käyttäjätunnuksen omaavat henkilöt, jotka kirjautuvat palveluun.

Helsingin yliopiston kirjaston kokoelmissa on sekä e-kirjoja että painettuja kirjoja. Viime vuosina uutuushankinta on painottunut e-kirjoihin. E-versio hankitaan käytettäväksi Helsingin yliopiston verkossa aina kun se on mahdollista. E-kirjat hankitaan joko pysyvänä ostona kirjaston kokoelmiin tai tilataan vuositulauksina. Ne ovat sellaisten henkilöiden käytettävissä, joilla on yliopiston käyttäjätunnus. Yliopiston ulkopuoliset henkilöt voivat käyttää kirjaston hankkimia e-kirjoja paikan päällä Helsingin yliopiston tiloissa.

Käytössä on seuraavanlaisia lisenssimalleja:

- rajoittamaton määrä yhtäaikaista käyttäjiä
- rajattu yhtäaikainen käyttäjämäärä (esim. 1 tai 3 samanaikaista käyttäjää)
- vuosilisenssi: kurssikirjasta maksetaan vuosittain, rajoittamaton tai rajattu käyttäjämäärä
- kirja on osana laajempaa pakettia, rajoittamaton tai rajattu käyttäjämäärä

Käytön raportointi perustuu seuraaviin tapoihin

- käytöstä saadaan tietoja tai niitä voi hakea itse kustantajien ja palveluntarjoajien järjestelmistä

- useimmat kansainväliset kustantajat tuottavat Counter-suosituksen mukaisia tilastoja käytöstä
- yleensä saadaan tieto käyttömääristä per teos per kuukausi
- eri kustantajilta ja palveluntarjoajilta saatavat käyttötiedot eivät kuitenkaan välttämättä ole keskenään yhteismitallisia

Käytössä on kotimaisista palveluntarjoajista Ellibs, Duodecim, Alma Talent ja Kandidaatti-kustannus ja ulkomaisista kansainvälisten kustantajien ja välittäjien palvelualustat mm. Cambridge University Press, Oxford University Press, McGraw Hill, Elsevier, Wiley, Springer, Routledge; Ebsco, ProQuest ja VLEBooks.

Suurin osa Helsingin yliopiston kirjaston painettuihin ja elektronisiin kokoelmiin sisällyvistä kirjoista (tutkimuskirjallisuus, opintovaatimusten kurssikirjallisuus) on ulkomaisten kirjoittajien ja kansainvälisten kustantajien julkaisemia.

Ammattikorkeakouluissa tilanne on vastaava, mutta ulkomaisten aineistojen osuus on pienempi. Ulkomaisten aineistojen osuus on karkean arvion mukaan 60 prosenttia, mutta se voi vaihdella eri ammattikorkeakouluissa. Tilastoitua tietoa kotimaisten ja ulkomaisten julkaisujen osuuksista ja käytön määristä ei ole ollut saatavilla.

Hankittavat lisenssit ovat oppilaitoskohtaisia ja lisenssin sallittuna käyttötarkoituksena on yleensä opiskelu-, opetus- ja tutkimustarkoitus. Lisäksi ehdoissa määritellään sallitut käytötavat. Käyttöehtoihin voi sisältyä esimerkiksi tulostusrajoituksia ja aineiston jakamista rajoittavia määräyksiä.

Yliopistot ja ammattikorkeakoulut hankkivat osan e-aineistoista FinELibin kautta. FinELib on suomalaisten korkeakoulujen, tutkimuslaitosten ja yleisten kirjastojen konsortio, joka edistää e-aineistojen saatavuutta ja avointa julkaisemista.

FinELib-konsortioon kuuluu 14 yliopistoa, 24 ammattikorkeakoulua ja 276 yleistä kirjastoa. Se hankkii elektronisia aineistoja keskitetysti jäsenorganisaatioilleen. FinELib neuvottelee korkeakoulujen puolesta lisensseistä. Aineistohankinnassa noudatetaan FinELib-konsortion lisensiointiperiaatteita. Periaatteissa kiinnitetään huomiota hankinnan kannalta keskeisiin seikkoihin, kuten aineiston käyttöehtoihin, vastuukysymyksiin ja esim. käyttötilastojen saatavuuteen. FinELib-konsortion aineistotarjontaan kuuluu mm. e-lehtiä, e-kirjoja, hakuteoksia ja viitetietokantoja. Kukin konsortion jäsen valitsee itsenäisesti, mitä konsortion tarjoamia aineistoja tilaa.

Vuonna 2021 FinELib-hankinnan osuus korkeakoulujen verkkoaineistojen hankinnoista oli yliopistoissa 64 prosenttia, ammattikorkeakouluissa 41 prosenttia ja yhteiskirjastoissa 55 prosenttia. E-kausijulkaisujen hankintakustannukset olivat noin 21,9 miljoonaa euroa,

josta valtaosa oli yliopistojen hankintoja. E-kirjojen hankintakustannukset olivat yliopistoilla noin 171 000 euroa ja ammattikorkeakouluilla 183 000 euroa.

Korkeakoulukirjastot ostavat e-lehtipaketteja, jotka sisältävät suosituimpien lehtien lisäksi vähemmän suosittuja. Lehdet ovat enemmistönä kokonaislainauksesta. Kustantajat myyvät myös e-kirjapaketteja.

Ulkomaiset aineistot voivat olla mistä päin maailmaa tahansa. Osa on suurten kansainvälisten kustantajien aineistoja.

3.4.8 Ellibs Oy

Ellibs Oy (Ellibs) toimittaa digiaineistojen lainauspalvelua yleisille kirjastoille sekä korkeakoulukirjastoille. Se tarjoaa e-kirjoja ja e-äänikirjoja ja verkkoaineistoja, mutta ei lehtiä. Yleisistä kirjastoista noin 80–90 prosenttia tarjoaa Ellibsin välittämiä e-aineistoja lainaajilleen. Korkeakoulukirjastoista lähes kaikki käyttävät Ellibsin palveluita. Ellibsin tarjoamat aineistot ovat valtaosin (noin 99 prosenttia) kotimaisia. Korkeakoulut käyttävät myös ulkomaisia palveluntarjoajia, jotka tarjoavat pääosin englanninkielisiä aineistoja.

Ellibs Oy toimii välittäjänä, joka hankkii kustantajalta lisenssejä, myy niitä kirjastoille, huolehtii rahaliikenteestä sekä toimittaa kustantajille myyntiraportit myydyistä lisensseistä. Korvaukset määräytyvät kustantajien myyntituottojen perusteella. Pääosin lisenssit eivät ole lainausmääriin sidottuja, mutta sellaisiakin lisenssejä on. Voidaan esimerkiksi myöntää lisenssi 100 lainaukseen. Tällöin samanaikaisten lainausten määrää ei ole rajoitettu, mutta lisenssi kattaa vain sovitun lainauksemäärän. Tällaiset lisenssit soveltuvat esimerkiksi korkeakoulujen kurssikirjojen lainaukseen ja tällaiseen tarkoitukseen niitä on myös käytetty.

E-aineistojen lainausmäärät ovat saatavissa Ellibs Library -palvelun lainaustilastoista, jotka ovat kunkin Ellibs Oy:n kirjastoasiakkaan käytettävissä suoraan palvelussa. Tämän lisäksi Ellibs toimittaa keskitetympin joitakin lainausmäärätietoja yleisten kirjastojen kokonaisuuden osalta Helmet-kirjastoille ja korkeakoulukirjastojen osalta Kansalliskirjastolle. Estettä sopia lainausmäärien raportoinnista tarvittaessa toisin ei ole. Tekniikka ei aseta esteitä, mutta e-aineistojen lainausmäärien raportoinnille ei ole ollut tarvetta, kun korvauksia lainauksista ei ole maksettu. Valtakunnalliset lainaustiedot edellyttävät tietojen keruuta kaikilta palveluntarjoajilta. Näiden palveluja tarvitaan, vaikka e-aineistoja alettaisiin tarjota valtakunnallisesti. Nyt jokaisella kunnalla on omat käyttöliittymänsä ja eri aineistot. On ainoastaan yksi lasten ja nuorten kokoelma, jolla on koko Suomen kattava lisenssi.

Ellibs Oy:n edustaja korosti, että on tärkeää määritellä lainaustapahtuma yksiselitteisesti. Ellibsissä e-laina on määritelty varsin yhtenäisellä tavalla lukutavasta riippumatta, joten kirjattu lainaustapahtuma on melko yksiselitteinen, mutta näin ei ole kaikissa muissa palveluissa. Ellibillä tilastoitava laina on kirjautuneen käyttäjän toimenpide. Lainausta tapahtuu, kun kirjautunut käyttäjä ottaa aineiston käyttöönsä. Tämä koskee myös korkeakoulujen käyttäjiä. Sen sijaan aineiston esikatselu ei tilastoidu lainoihin. On muita palveluita, joissa voi IP-avaruudesta lainata, mutta silloin ei tiedetä, onko käyttäjä auktorisoitu lainaaja. Korkeakouluissa tunnistautuminen perustuu korkeakoulujen omiin käyttäjätunnuksiin ja korkeakoulujen käyttämään Haka-tunnistusjärjestelmään.

Korkeakoulukirjastoissa käyttötarkoitus on yleensä rajattu opiskelu- ja opetustarkoituksiin ja aineistoja käyttää oppilaitosten henkilökunta, mutta pääasiallisesti oppilaitosten opiskelijat, jotka lainaavat kurssikirjoja. Korkeakoulut voivat määritellä laina-ajan. Laina-aika määritellään vuorokausissa. Usein laina-aika on pidempi kuin yleisissä kirjastoissa, joissa laina-aika on yleensä pari viikkoa. Kirjoja voi joutua jonottamaan, jos samanaikaisten käyttäjien määrä on rajoitettu. Jos yhtäaikaisten käyttäjien määrää ei ole rajoitettu, sama kirja on useiden käyttäjien käytössä esimerkiksi tietyn kurssin aikana.

Ellibs Oy pitää tärkeänä, että kaikki arvoketjun osat toimivat yhteistyössä. Lainauskorvaus lisäisi aineiston saatavuutta kirjastoissa ja palvelisi kaikkien etuja.

3.4.9 Sanasto

Sanaston edustajat toivat esiin, että painettujen kirjojen myynti on laskenut, mutta sähköisten kirjojen (e-kirjat ja e-äänikirjat) kasvanut. Kirjastoissa on saatavilla enemmän e-kirjoja kuin e-äänikirjoja. Viiden vuoden ajalta vuosina 2015–2020 on kerätty tietoja e-lainauksesta yleisistä kirjastoista. Tuona aikana lainausten määrä on kasvanut yli 500 prosenttia, mutta kokonaismäärät ovat vielä melko vähäisiä. Pääosa lainauksesta tapahtuu Ellibsin kautta. Ellibillä lainauksen käsite vastaa lainausta eli lainatapahtuma käynnistyy, kun kirja siirtyy käyttäjän omaan kirjahyllyyn. Kirja on käytettävissä laina-ajan ja sinä aikana käyttäjä voi lukea sitä useammalla eri laitteella tai lukutavalla.

Korkeakoulukirjastoista ei ole saatavissa keskitetysti lainaustietoja. Siellä kuitenkin lainataan hyvin paljon e-aineistoja.

Sanaston arvion mukaan e-aineistojen lainaus tulee yleistymään. E-kirjojen sekä e-äänikirjojen lukeminen ja kirjastolainaaminen on nostanut suosiotaan. Kirjat päätyvät kuluttajille yhä useammin sähköisessä muodossa ja erilaisten lukuaikapalvelujen kautta. Ilmiö näkyy kirjastossakin e-lainaamisen kasvuna. Sanaston mukaan on odotettavissa, että Suomeen perusteilla oleva yhteinen e-kirjasto tulee entisestään kasvattamaan e-kirjojen ja

e-äänikirjojen lainausmääriä. Nyt kirjailijat ja kääntäjät jäävät vaille lainauskorvausta näistä lainoista. Lainauskorvausta tulisi suorittaa lain nojalla tasapuolisesti teoksen formaatista riippumatta. Se on tärkeää, koska kustannussopimuksissa sovitaan kirjastolainauksesta hyvin harvoin erikseen. Sopimusta tehtäessä on myös vaikeata arvioida, kuinka merkittäväksi kirjastolainaus yksittäisen teoksen osalta muodostuu. Kääntäjät jäävät aineiston lainauksen arvoketjun ulkopuolelle kokonaan, koska he luovuttavat yleensä julkaisuoikeudet käännökseensä kertakorvauksella. Kustantajat eivät myöskään toimita tietoja lainauksesta tekijöille ja kääntäjille. Sanasto pitää lainauskorvauksen maksamista valtion tehtävänä.

Tanskassa e-kirjojen lainaus oli tasaantunut vuosina 2015–2017, mutta kasvanut sen jälkeen voimakkaasti. Samaan aikaan painettujen lainausmäärät ovat vähentyneet. E-kirjojen ja e-äänikirjojen lainausmäärät olivat vuonna 2017 noin 3 miljoonaa, vuonna 2018 noin 3,8 miljoonaa, vuonna 2019 noin 5 miljoonaa, vuonna 2020 noin 7,2 miljoonaa ja vuonna 2021 noin 8,2 miljoonaa lainauskertaa. Tanska on alkanut maksaa lainauskorvausta e-aineistoista jo vuodesta 2018 lähtien. Vuonna 2019 Tanskassa tehtiin yleisistä kirjastoista yhteensä 34 miljoonaa lainaa, joista 5 miljoonaa (14,7 prosenttia) kohdistui e-aineistoon. Vastaavasti vuonna 2020 e-aineiston lainauksen osuus kokonaislainausmäärästä oli jo 25,8 prosenttia. Tiedot perustuvat Tanskan kirjastotilastoihin (Statistikbanken.dk/BIB). Lainauskorvauksen ulottamisella e-kirjoihin ja e-äänikirjoihin ei ole ollut vaikutusta lisensiointiin. Kustantajat lisensoivat e-aineistot kirjastoille lainattavaksi.

Sanaston arvion mukaan vuosien 2022–2024 keskimääräisten e-aineistojen lainausmäärien yleisistä kirjastoista voidaan olettaa asettuvan vähintään 2,5 miljoonaan lainaan vuosittain. Jos lainauksista maksetaan 0,26 euroa/laina, olisi vuosittainen tarvittava lainauskorvausmäärä laskennallisesti noin 650 000 euroa vuodessa. Arviointia vaikeuttaa se, että nyt osa kustantajista ei ole suostunut antamaan kirjastoille lainausoikeuksia e-aineistoihin. Tästä syystä kehitys ei välttämättä jatkuu normaalisti ennen lainauskorvauskysymyksen ratkaisemista.

Jos e-aineistojen lainausmäärät kohoavat saman trendin mukaan kuin vuosina 2015–2021, jolloin keskimääräinen vuosittainen kasvukerroin on ollut 1,36 (36 prosentin kasvu), vuonna 2024 tehtäisiin yleisistä kirjastoista noin 4 miljoonaa e-lainaa. Tällöin kustannusvaikutus vuonna 2024 olisi pelkästään yleisten kirjastojen osalta noin 1 144 000 euroa (1 040 000 euroa alv 0).

Korkeakoulukirjastoilta puuttuu yhteneväinen tilastointi, mutta pelkästään Ellibsin lainauspalvelun kautta tehtiin vuonna 2021 korkeakoulukirjastoissa 542 000 lainaa. Näin ollen vuoden 2021 e-aineistojen kokonaislainamäärä sekä yleisissä että korkeakoulukirjastoissa olisi vähintään 2,1 miljoonaa lainauskertaa. E-lainauksen kasvua voi kuitenkin rajoittaa se, ettei lainauskorvausta ole järjestetty, kuten Tanskassakin tapahtui. E-lainaus lähti kasvuun vasta sitten, kun lainauskorvauksia alettiin maksaa. Suomessa on viitteitä

samansuuntaisesta kehityksestä, sillä vuonna 2021 e-lainausmäärien kasvu pysähtyi eikä kasvu ollut edellisten vuosien luokkaa.

Jos kirjastojen ongelmat saadaan ratkaistua vuoden 2023 alkupuolella, vuonna 2025 lainauksia tehtäisiin yleisistä kirjastoista arviolta 4 miljoonaa. Jos oletetaan, että korkeakoulujen kirjastojen lainamäärät ovat vähintään 1/3 yleisten kirjastojen lainauksista, kuten vuonna 2021 oli Ellibsiltä saatujen lukujen valossa, olisi vuoden 2024 e-lainauksia (e-kirja ja e-äänikirja) yhteensä vähintään noin 5 300 000. Kustannusvaikutus 0,26 euron lainakoh- taisella lainauskorvauksella olisi noin 1,5 miljoonaa (1 515 800) euroa vuonna 2025 arvonnäköalalla (10 prosenttia) mukaan lukien (1 378 000 alv 0). Sanaston arvion mukaan noin 2 miljoonan euron vuosittainen määräraha kattaisi e-aineistojen kohtuullisen lainauskorvauksen noin 4–5 vuodeksi eteenpäin sekä yleisten että korkeakoulukirjastojen lainoista siinä tapauksessa, että kehitys tapahtuisi yhtä voimakkaana kuin tähänkin asti.

Sanaston näkemyksen mukaan hallinnoinnin kannalta ei ole estettä asettaa e-aineistojen lainauskorvausten maksamiselle kielipohjaisia edellytyksiä.

3.4.10 Kopiosto

Kopiosto edustaa edellä selostetuilla tavoin kuvan tekijöitä ja jakaa näille lainauskorvaukset. Kopiosto toi esiin myös muut e-aineistot kuin e-kirjat ja äänikirjat sekä musiikkiaineistot. Tällaisia ovat audiovisuaaliset aineistot ja niiden oikeudenhaltijat. Samoin kirjojen luki- joilla on oikeudet lukemiinsa äänikirjoihin. Jos lainauskorvauksia alettaisiin maksaa leh- tien tekijöille, niin Kopiosto edustaisi näitä tahoja. Myös kääntäjät ovat Kopioston jäseniä, mutta heille lainauskorvaukset maksetaan Sanaston kautta.

3.4.11 Teosto

Teosto pitää tarkoituksenmukaisena ulottaa äänitemusiikin lainauskorvaus myös e-musiikin lainaukseen. Musiikkia voi sisältyä myös muihin e-aineistoihin, esimerkiksi äänikirjoihin ja podcasteihin. Tältä osin lainauskorvausta tulisi selvittää. Elokuvateokset ja pelit (tietokoneohjelmat) ovat nykymallissa lainauskorvausoikeuden ulkopuolella, mutta kirjastojen tarjoaminen VoD-palveluiden ja nettipelien suhdetta korvausoikeuteen olisi niin ikään hyödyllistä selvittää.

Digitoitujen nuottien lainaus on merkittävää ennen kaikkea musiikkikustantajien kaupallisten intressien kannalta.

3.4.12 Yhteenveto

Kaikki tahot pitävät tärkeänä, että lainauskorvausta alettaisiin maksaa tekijöille e-aineistoista. Pääosin on puhuttu kirjoista, joiden painetuista kappaleista on maksettu lainauskorvausta. Kirjailijat ja kirjallisuuden kääntäjät ovat erityisen huolissaan tilanteesta, jossa lainauskorvauksen piirissä olevat aineistot korvautuisivat e-aineistoilla, joista korvausta ei maksettaisi. Kysymys on saman sisällön käyttämisestä, eikä käytettävällä formaatilla tulisi olla vaikutusta lainauskorvauksen maksamiseen. Kirjailijaliiton ja SKTL:n mukaan lainauskorvaus on muodostanut noin 30 prosenttia kaunokirjallisuuden kirjailijoiden kaunokirjallisuudesta työstä ja kääntäjien kirjallisuuden kääntämisestä saamista tuloista.

Kirjastojen edustajat uskovat lainauskorvauksen edistävän e-aineistojen saatavuutta kirjastoissa, mikä on tärkeätä uusien kirjaston käyttäjien tavoittamiseksi ja lukutaidon edistämiseksi. Erityisen tärkeänä pidetään lasten ja nuorten tavoittamista. Tälle ikäryhmälle sähköiset aineistot voivat olla luontevin tapa lukemiselle.

Lainauskorvauksen tulisi kaikkien sidosryhmien mukaan olla teknologianeutraali. Näin siitä huolimatta, että e-aineistojen käyttöön on hankittava lupa.

Kirjastoseuran ja valtakunnallisen e-kirjastohankkeen edustajat toivat esiin sopimusten neuvottelamiseen liittyvät ongelmat, kuten hankintalicenssien liian suuren määrän ja ehtojen mutkikkouden, hinnoittelun sekavuuden ja aineiston saatavuuden suuren vaihtelun. E-aineistojen kokoelmien hallinta on tästä syystä vaikeata. Näihin ongelmiin mahdollisella korvausjärjestelmällä ei ole kuitenkaan ainakaan välitöntä vaikutusta.

Erittäin suurena ongelmana nykytilanteessa nähtiin e-aineistojen tarjoaminen usealla eri alustalla ja useilla eri käyttöliittymillä. Tähän liittyy myös e-lainaukseen koskevat tietojensaannin ongelmat. Yleisten kirjastojen puolella on kuitenkin saatavissa tilastot, joista ilmenevät lainamäärät nimekkeittäin, tiedot julkaisijasta, tekijöistä, kääntäjistä ja lukijoista. Aluehallintovirastot ovat jo keränneet lainausmääriä yleisten kirjastojen lainausmääristä. Tästä on pääteltävissä, että tiedot ovat saatavissa myös muista järjestelmistä.

Korkeakoulujen osalta valtakunnallisia tietoja e-lainauksesta ei ole tilastoitu, eikä lainauksia myöskään rekisteröidä yhteneväisellä tavalla. Licenssejä on hyvin erilaisia ja palveluntarjoajilla erilaisia raportointitapoja. Myöskään lainauksen käsite ei ole yhteneväinen. Korkeakoulukirjastoissa e-aineistoja (kirjoja ja lehtiä) voivat käyttää käyttäjätunnuksen saaneet opiskelijat ja henkilökunta, ja tunnistus tapahtuu IP-osoitteen perusteella tai käyttäjätunnuksen pohjautuvalla kirjautumisella. Ulkopuoliset voivat käyttää aineistoja vain oppilaitoksen tiloissa. E-aineistojen osuus on huomattavan suuri, mutta aineisto on suurimmaksi osaksi ulkomaista alkuperää.

Kirjailijaliitto, Suomen tietokirjailijat ja SKTL pitivät nykyistä lainauskorvausjärjestelmää ja sen hallinnointia toimivana. Esiin ei tullut myöskään muiden tahojen osalta näkemyksiä hallinnointiin liittyvistä ongelmista. Valtakunnallisen e-kirjastohankkeen edustajat ovat pitäneet perusteltuna, että varat e-aineistojen lainauskorvaukseen tulisivat valtion talousarviosta vastaavalla tavalla kuin nykyisinkin. Kirjastot huolehtivat puolestaan e-aineistojen hankinnasta kokoelmiinsa.

Sekä Kirjailijaliitto että SKTL korostivat lainauskorvauksen merkitystä kirjailijoiden ja kääntäjien toimeentulon kannalta. Kirjailijoiden kaunokirjallisesta työstä saaduista tuloista lainauskorvauksen osuus on vuoden 2017 selvityksen perusteella 27 prosenttia. Kääntäjien tuloista lainauskorvaus muodostaa noin 30–35 prosenttia. E-kirjastohanke ja Kirjasto-seura puolestaan näkivät lainauskorvauksen maksamisen tärkeänä e-aineistojen saatavuuden turvaamiseksi kirjastoissa. E-kirjastohankkeen edustajat toivat myös esiin, että kirjastojen hankintakulut ovat Ruotsissa kasvaneet olennaisesti, kun kustantajat ovat sisällyttäneet hankintahintaan tekijälle tilitettävän osuuden. Korkeat hankintahinnat voivat vaikeuttaa hankintojen tekemistä ja riittävän kattavien kokoelmien hankintaa ja saatavuutta kirjastoissa.

3.5 Kansainvälinen kehitys

3.5.1 Yleiskatsaus

Kansainvälisesti lainauskorvausjärjestelmä on voimassa 33 valtiossa. EU:ssa oikeudesta lainauskorvaukseen on säädetty vuokraus- ja lainausdirektiivillä vuonna 1992. Lähes kaikki EU-maat ja ETA-maat ovat saattaneet kansallisesti voimaan lainauskorvausjärjestelmän. Euroopan ulkopuolisista valtioista lainauskorvausjärjestelmä on Uudessa Seelannissa, Australiassa, Kanadassa ja Israelissa. Lainauskorvauksella pyritään kompensoimaan sitä haittaa, joka vastikkeettomasta yleishyödyllisestä kirjastoista tapahtuvasta lainauksesta tekijöille aiheutuu. Yleensä lainauskorvauksen maksaa valtio. Lainauskorvausjärjestelmän taustalla on periaate siitä, että jokaisesta käytöstä tulisi maksaa korvaus.

Kansainvälisessä tekijänoikeudellisessa sopimusjärjestelmässä ei ole lainauskorvausta koskevia määräyksiä. EU-maissa lainauskorvausjärjestelmä perustuu vuokraus- ja lainausdirektiiviin, jossa valtioille on jätetty paljon harkintavaltaa sen suhteen, miten järjestelmä toteutetaan. Aiemmin tässä selvityksessä todettiin tavoin vuokraus- ja lainausdirektiivi koskee vain painettujen aineistojen lainausta. E-aineistojen osalta sääntelyä ei ole. Kansallisesti e-lainauksesta maksetaan korvauksia joissakin maissa.

3.5.2 Ruotsi

Ruotsissa lainauskorvauksessa on korostunut kansallisen kulttuurituen piirteet. Lainauskorvausta maksetaan korvaukseksi siitä, että tekijöiden teokset ovat vapaasti lainattavissa (Förordning (1962:652) om Sveriges författarfond). Järjestelmän tavoitteena on edistää kirjallisuuden kehitystä ja tukea ja parantaa kirjailijoiden taloudellisia oloja maksamalla heille korvauksia siitä, että kirjailijoiden teoksia on saatavilla kirjastossa.

Kirjailijat saavat painetuista kirjoista sekä rojalteja että lainauskorvausta. Korvausta maksetaan ruotsiksi kirjoitetuista kirjoista tai kirjoista, jotka on kirjoittanut Ruotsissa vakituisesti asuva kirjailija. Kääntäjille maksetaan sekä käännöksistä ruotsiksi että käännöksistä ruotsista muille kielille.

E-aineistojen osalta ei suoriteta lainauskorvausta, mutta kustantajat maksavat kirjastojen lisenssimaksuista osan tekijöille.

3.5.3 Tanska

Tanskassa lainauskorvausjärjestelmässä korostuu kulttuurituen piirteet. Lainauskorvaus perustuu eräänlaiseen pistejärjestelmään, jossa pääroolissa on teosten saataville saattaminen kirjastoissa. Lainauskorvauksella ei ole ehdotonta ylärajaa, vaan korvaus alenee asteittain. Järjestelmä mahdollistaa hyvin suuret tekijäkohtaiset vuotuiset lainauskorvaukset. Tanskassa lainauskorvausmääräraha on 24 miljoonaa euroa eli kaksinkertainen Suomeen verrattuna.

Kustantajat lisensoivat e-kirjoja kirjastoille lainattavaksi. Vuoden 2018 alusta lukien tekijät ovat olleet oikeutettuja lainauskorvaukseen painettujen kirjojen lisäksi myös e-kirjoista ja e-äänikirjoista, jotka on julkaistu tanskan kielellä ja jotka lainataan Tanskan yleisistä kirjastoista tai koulujen kirjastoista, sekä musiikista ja kuvataiteen tuotteista, joita lainataan Tanskan yleisistä kirjastoista. E-kirjojen korvauksen määräytymiseen vaikuttaa myös käytön määrä. Kuvataiteen tuotteita ovat alkuperäiset taideteokset, graafiset työt ja valokuvat. Lainauskorvaukset maksetaan valtion varoista.

3.5.4 Alankomaat

Alankomaissa painettujen aineistojen lainauskorvaus on ollut puhtaasti tekijänoikeudellinen korvaus, jota on maksettu myös ETA-maiden ulkopuolelle. Lainauskorvauksia hallinnoi tehtävää varten perustettu Stichting Leenrecht -niminen organisaatio, joka edustaa laajasti eri oikeudenhaltijaryhmiä. Se perii lainauskorvaukset suoraan kirjastoilta niiden lainausmäärien perusteella ja tilittää kerätyn summan neuvoteltujen jakosuhteiden mukaan

oikeudenhaltijoiden järjestöille, jotka tilittävät korvaukset edelleen oikeudenhaltijoille. Lainauskorvausta maksetaan myös kustantajille ja muille tuottajille.

E-aineistojen lainauksesta ei ole erityistä sääntelyä. E-kirjojen lainaus kuuluu oikeudenhaltijoiden yksinoikeuden piiriin. Kirjastot pyrkivät aluksi siihen, että e-aineistoihin sovellettaisiin samoja periaatteita kuin painettuihin aineistoihin. Euroopan unionin tuomioistuimen asiassa C-174/15 antamaa ratkaisua ei kuitenkaan saatettu osaksi lainsäädäntöä kustantajien vastustuksen vuoksi. Sen vuoksi on luotu hybridimalli, jossa kustantajat myöntävät lupia e-aineistojen lainaukseen parhaaksi katsomillaan ehdoilla ja neuvottelevat lainauksesta maksettavan korvauksen. Puolet tästä korvauksesta maksaa kansalliskirjaston alainen e-kirjastopalvelu ja tämä korvaus tilitetään tekijöille yhteishallinnointijärjestön kautta. Korvausten maksamista varten ministeriö on kasvattanut kansalliskirjaston alaisen e-kirjastopalvelun määrärahoja, jotta nämä kykenevät maksamaan lisäkorvaukset tekijöille. Määrärahojen lisäämisestä on päätetty neljäksi seuraavaksi vuodeksi. Tätä järjestelmää sovelletaan vain hollanninkielisten e-kirjojen lainaukseen, ei anglosaksisiin e-kirjoihin. Vuoden 2021 marraskuussa tehdyn kyselyn mukaan eri tahot olivat tyytyväisiä järjestelmään. E-äänikirjojen osalta vastaavaa sopimusta ei ole tehty. Niissä on kyse useampien eri oikeudenhaltijaryhmien oikeuksista, joista tulee päästä sopuun.

3.5.5 Yhdistynyt kuningaskunta

Lainauskorvausta maksetaan järjestelmään kirjautuneille ETA-maiden kansalaisille. E-aineistojen lainauskorvauksesta on säädetty laissa.

Vuonna 2010 lakiin (Digital Economy Act) sisältyvä poikkeus yksinomaisesta lainausoikeudesta ulotettiin koskemaan kirjastojen tiloissa tapahtuvaa e-kirjojen lainaamista esimerkiksi omalle lukulaitteelle. Kirjastot eivät kuitenkaan käytännössä tarjonneet tällaista palvelua.

Keskustelu lainauskorvauksen ulottamisesta e-aineistoihin ja sitä koskevat vaatimukset kasvoivat unionin tuomioistuimen ratkaisun C-174/15 myötä, jonka katsottiin poistavan viimeiset esteet lainauskorvauksen ulottamiselle e-aineistoihin.

Vuonna 2017 säädettiin Digital Economy Act, jonka perusteella tiettyjä muita lakeja muutettiin niin, että lainauskorvaus ulotettiin koskemaan myös kirjastojen ulkopuolelle tapahtuvaa e-lainaamista. E-lainaamista koskevan muutossäännöksen antamisen jälkeen lainauskorvauslain (Public Lending Right Act 1979) ja tekijänoikeus-, mallioikeus- ja patenttilain (Copyright, Designs and Patents Act 1988) lainaamista koskevia säännöksiä muutettiin. Lainaamisen käsite määriteltiin siten, että se käsittää saataville saattamisen yleisöön kuuluvalle henkilölle käytettäväksi rajoitetuksi ajaksi kirjaston ulkopuolella mukaan

lukien yleisölle välittämisen sähköisesti muualle kuin kirjaston tiloihin. Lainmuutoksella ei ole puututtu oikeudenhaltijan yksinoikeuteen määrätä lainauksesta, vaan lainauskorvaus e-kirjoista ja e-äänikirjoista koskee vain hankinta- tai lisenssiehtojen mukaisesti lainattavia teoksia. Uudistus on tullut voimaan 1.7.2018 ja ensimmäiset lainauskorvaukset e-kirjoista ja e-äänikirjoista on maksettu tekijöille tammikuussa 2020. E-lainaamisen osuus kaikista lainoista on vielä pieni.

Lainauskorvaustaso on matala. Vuosina 2019–2020 (1.7.2019–30.6.2020) korvaus oli 9,55 penniä (GBP). Vuosina 2021–2022 korvaus nousi 11,26 penniin, mihin vaikutti koronasta johtuva lainausmäärien väheneminen. Maksettava tekijäkohtainen yläraja on 6 600 Englannin puntaa.

3.5.6 Kanada

Kanadassa lainauskorvaukset ovat luonteeltaan kulttuuritukea. Kanadalaisille tai Kanadassa vakituisesti asuville tekijöille suoritettavat korvaukset eivät perustu lainausmääriin, vaan kirjastoista saatavilla olevien nimekkeiden määrään. Lisäksi teoskohtaisen korvauksen määräytymiseen sovelletaan lisäperusteita, kuten aika, jonka tietty teos on ollut järjestelmän piirissä. Korvaustaso on hyvin matala eli vuotuinen yläraja on 3 521 Kanadan dollaria eli noin 2 230 euroa.

Kanadassa e-kirjat on sisällytty lainauskorvauksen (PLR) piiriin vuonna 2016. Tekijöille kertyy korvauksia e-kirjojen saatavilla olosta tietyissä otannalla valituissa kirjastoissa. Lainauskorvausjärjestelmää koskevat päätökset tekee lainauskorvauskomissio (PLR Commission), joka toimii Kanadan taideneuvoston (Canada Council of Arts) alaisuudessa. Se päättää muun muassa siitä, mitkä tekijäryhmät ja teoslajit ovat oikeutettuja lainauskorvaukseen sekä lainauskorvauksen tilitysperusteista. Järjestelmän muuttaminen ei edellytä lainsäädäntötoimia. E-kirjojen mukaan ottamista koskeva päätös on saanut jatkoa vuonna 2019, jolloin myös äänikirjat päätettiin sisällyttää lainauskorvaukseen oikeutettujen julkaisumuotojen joukkoon.

3.5.7 Yhteenveto

Missään edellä mainituista valtioista oikeudenhaltijan yksinoikeutta määrätä e-aineistojen lainaamisesta ei ole rajoitettu. Käytännössä kustantajat määräävät ne ehdot, joilla e-kirjoja ja e-äänikirjoja annetaan kirjastoille lainattavaksi. Järjestelmän luonne kulttuuritukena korostuu useissa maissa, kuten Ruotsissa, Tanskassa, Alankomaissa ja Kanadassa. Alankomaissa lainauskorvauksen kulttuuritukipiirteet koskevat vain e-kirjoja. Sen sijaan painettujen kirjojen lainauskorvaus nähdään luonteeltaan puhtaasti tekijänoikeudellisena korvauksena.

Lainsäädännöllisesti asia on ratkaistu vain Yhdistyneessä kuningaskunnassa. Sielläkään oikeudenhaltijoiden oikeutta määrätä e-kirjojen ja e-äänikirjojen lainauksesta ei ole rajoitettu. Lainauskorvaus koskee vain sellaisia e-aineistoja, joita lainataan oikeudenhaltijoiden kanssa sovitulla hankinta- tai lisenssiehdoilla.

4 Ehdotus e-aineistojen korvausjärjestelmän toteuttamiseksi

4.1 Korvausjärjestelmän tarve ja ehdotettavan järjestelmän perusteet

4.1.1 Yleiset kirjastot

Yleisistä kirjastoista annetun lain (kirjastolaki) 2 §:n 1 momentin mukaan lain tavoitteena on edistää 1) väestön yhdenvertaisia mahdollisuuksia sivistykseen ja kulttuuriin; 2) tiedon saatavuutta ja käyttöä; 3) lukemiskulttuuria ja monipuolista lukutaitoa; 4) mahdollisuuksia elinikäiseen oppimiseen ja osaamisen kehittämiseen; ja 5) aktiivista kansalaisuutta, demokratiaa ja sananvapautta. Kirjastolain 3 §:n 1 kohdan mukaan yleisellä kirjastolla tarkoitetaan kunnan järjestämää kaikille väestöryhmille tarkoitettua kunnan kirjastolaitosta.

Kirjastolain 6 §:n 1 momentin mukaan yleisen kirjaston tehtävänä on muun ohella 1) tarjota pääsy aineistoihin, tietoon ja kulttuurisisältöihin; 2) ylläpitää monipuolista ja uudistuvaa kokoelmaa; ja 3) edistää lukemista ja kirjallisuutta.

Kirjastolakia koskevassa hallituksen esityksessä (HE 238/2016 vp s. 5) on todettu, että perustuslain 16 §:n 2 momentin mukaan julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle yhtäläinen mahdollisuus saada kykyjensä ja erityisten tarpeidensa mukaisesti myös muuta kuin perusopetusta ja kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä.

Perustuslain perusoikeussäännösten muuttamiseksi annetun hallituksen esityksen (309/1993 vp) perustelujen mukaan julkisen vallan toimet, joilla edistetään yksilön mahdollisuuksia kehittää itseään, liittyvät paitsi opetukseen, myös esimerkiksi tiedon hankintaan, tieteelliseen ja taiteelliseen toimintaan ja taiteesta nauttimiseen. Julkinen valta luo edellytyksiä yksilön mahdollisuudelle kehittää itseään muun muassa siten, että se ylläpitää ja tukee kirjastoja. Julkisen vallan velvollisuuksista säädetään tarkemmin lailla. Säännös ei velvoita pitämään voimassa nykyistä lainsäädäntöä sinänsä, mutta edellyttää, että itsensä kehittämisen mahdollisuutta edistäviä järjestelmiä, kuten erityisesti kirjastolaitos, on riittävästi olemassa.

Perustuslain 17 §:n 2 momentin mukaan julkisen vallan on huolehdittava maan suomen- ja ruotsinkielisen väestön sivistyksellisistä ja yhteiskunnallisista tarpeista samanlaisten

perusteiden mukaan. Pykälän 3 momentin mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan.

Kirjastojen edustajat ovat tähdentäneet lainauskorvauksen merkitystä keskeisten tehtäviensä kannalta. Monipuolisen ja uudistuvan kokoelman ylläpitäminen ja lukemisen ja kulttuurin edistäminen edellyttävät, että kirjastot voivat tarjota kirjoja myös e-formaateissa. Myös muut sidosryhmät ovat pitäneet lukemisen edistämistä erityisen tärkeänä ja nähneet tekijöille maksettavan lainauskorvauksen e-aineistoista kannatettavana ja toivottavana tämän tavoitteen kannalta.

Kustantajat eivät ole pääsääntöisesti maksaneet tekijöille erillisiä korvauksia e-aineistojen lainauksesta tai ainakaan tällaisia ei ole tilityksissä erikseen raportoitu. Lainaukseen sidottu korvaus edellyttäisi lainauksesta raportointia kustantajille. Kustannusyhdistyksen mukaan kustantajat eivät ole tällaisia raportteja saaneet.

Jos kustantajat maksaisivat tekijöille korvausta lainauksesta, niin on selvää, että ne sisällyttäisivät tämän kirjastojen maksettavaksi tulevaan e-aineistojen lisenssihintaan. Kustannusrasitus jäisi siten viime kädessä lainausta harjoittaville kirjastoille eli kunnille. Nousevat hinnat voisivat rajoittaa kirjastojen aineistohankintaa.

Tekijänoikeusjärjestelmän tarkoitus on luoda tekijöille ja muille oikeudenhaltijoille edellytykset saada taloudellista hyötyä teosten ja muiden suojan kohteiden käytöstä niitä käytäviltä tahoilta. Yleisesti ottaen tekijöiden ja muiden oikeudenhaltijoiden kannalta on toivottavaa, että teoksia käytetään. Tekijöiden kannalta kysymys on toimeentulosta. Näyttää kuitenkin siltä, että suurimmat kaupalliset kustantajat eivät ole nähneet e-aineistojen lisensointia kirjastoille taloudellisesti tarkoituksenmukaisena eivätkä ne ole suostuneet antamaan kirjastoille uutuusia e-kirjoja ja e-äänikirjoja lainattavaksi. Tämä on johtanut siihen, että näitä kirjoja on e-formaateissa saatavissa vain maksullisista palveluista. Kirjastojen näkökulmasta on ongelmallista, että ne voivat tarjota uutuusia vain painettuina kirjoina samaan aikaan, kun kaupalliset markkinat ovat siirtyneet koko ajan kasvavassa määrin e-formaattien myyntiin. Pidemmällä aikavälillä tämä voi vaikeuttaa kirjastojen edellytyksiä houkutella uusia käyttäjiä.

Tekijöiden ja kustantajien välisiin sopimusehtoihin on vaikeata puuttua, vaikka Europan parlamentin ja neuvoston direktiivissä 2019/790/EU tekijänoikeudesta ja lähioikeuksista digitaalisilla sisämarkkinoilla (DSM-direktiivi) on säännöksiä tekijän sopimusaseman vahvistamiseksi. Kustannusrasitus jäisi edellä todetusti joka tapauksessa kirjastoille, jos kustantaja maksaisi lainauskorvauksen tekijälle. Tämän vuoksi katson, että nykyistä lainauskorvausjärjestelmää olisi tarkoituksenmukaista laajentaa koskemaan myös e-aineistojen lainaamista. Tavoitteena olisi, että lainauskorvausten maksaminen tekijöille

valtion varoista saisi kustantajat suhtautumaan nykyistä myönteisemmin e-aineistojen lainaukseen.

Tällä hetkellä kustantajilla ei ole taloudellisia kannusteita e-lainausoikeuksien myöntämiseen, vaan ne näkevät e-aineistojen lainauksen mahdollisesti vaarantavan kaupallisia markkinoita. Tätä riskiä kuitenkin vähentää se, että kirjastoilla on mahdollisuus hankkia oikeuksia e-lainaukseen vain rajallisia määriä, eivätkä ne voi tarjota kaupallisilla markkinoilla yleisiä lukuaikapalveluita.

Tekijöiden kannalta e-lainaus sen sijaan olisi myönteistä, jos siitä maksettaisiin lainauskorvausta. Erityisesti kirjailijoille ja kirjallisuuden kääntäjille kirjastolainaus on taloudellisesti merkittävää. Painetuista kirjoista saadun lainauskorvaustulon osuus kirjallisesta työstä / käännöstyöstä saatavista tuloista on ollut noin 30 prosenttia. Kaupallisten markkinoiden siirtyminen enenevässä määrin e-formaattien myyntiin on käytännössä johtanut tekijöiden kaupallisilta markkinoilta saamien tekijänoikeustulojen laskuun, mikä osaltaan korostaa e-lainauskorvauksen merkitystä heidän kannaltaan.

Edellä mainitut seikat huomioon ottaen katson, että lainauskorvausjärjestelmää voidaan pitää erittäin tarpeellisena sekä yleishyödyllisten kirjastojen toiminnan että kirjailijoiden ja kääntäjien luovan työn taloudellisten edellytysten kannalta. Samat seikat, jotka ovat johtaneet lainauskorvauksen maksamiseen painetuista kirjoista, puoltavat erillisen lainauskorvauksen maksamista myös tekijän yksinoikeuden piiriin kuuluvien e-lainausoikeuksien osalta, koska kysymyksessä on vastikkeeton yleishyödyllisiä tarkoituksia palveleva teoksen käyttö.

Nykyinen lainauskorvausjärjestelmä, jossa lainauskorvaukseen varataan rahat valtion talousarviosta, on nähty toimivaksi, ja lainauskorvausta harjoittavien järjestöjen toimintaan on oltu tyytyväisiä. Selvitystyön aikana ei ole tullut esiin seikkoja, joiden perusteella e-aineistojen mahdollinen lainauskorvaus olisi toteutettava muulla tavalla. Kun otetaan huomioon ne tarkoitukset, joita erillinen e-aineistoista maksettava lainauskorvaus palvelee, on luontevaa, että lainauskorvausmäärärahat myös e-aineistojen lainauksesta otettaisiin valtion talousarvioon.

Jäljempänä tarkastellaan tarkemmin, minkälaisista e-aineistoista lainauskorvausta tulisi maksaa ja keille oikeudenhaltijoille. Lisäksi tarkastellaan muita lainauskorvauksen maksamisen edellytyksiä.

4.1.2 Korkeakoulukirjastot

Sanaston mukaan vuoden 2021 määrärahasta lainauskorvauksia maksettiin korkeakoulujen lainoista alle 10 prosenttia. Korkeakoulukirjastojen osuus lainauskorvaukseen oikeuttavasta lainauksesta on laskenut siitä, mitä se oli, kun korkeakoulut sisällytettiin lainauskorvauksen piiriin.

Näyttää siltä, että e-aineistojen käyttö korkeakouluissa perustuu pitkälti oppilaitoslisensseihin, joissa käyttöoikeudet perustuvat oppilaitosten henkilöstön ja opiskelijoiden käyttäjätunnuksiin. Ulkopuoliset voivat käyttää aineistoja vain oppilaitosten tiloissa. Muunlaisiakin lisenssejä on käytössä. Kun korkeakoulut sisällytettiin lainauskorvauksen piiriin, niin silloin lainauskorvausjärjestelmän ulkopuolelle jätettiin peruskoulujen, lukioden, ammatillisten oppilaitosten ja opistojen kirjastot, koska ne ovat pääosin vain oppilaitoksen oppilaiden ja henkilökunnan käytössä (ks. edellä ”Nykyiseen kehitykseen johtaneet vaiheet”). Nyt kehitys näyttää kulkevan tähän suuntaan myös yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa.

Vuokraus- ja lainausdirektiivin 2 artiklan 1 kohdan b alakohdan mukaan ”lainauksella” tarkoitetaan saataville saattamista rajoitetuksi ajaksi ilman suoraa tai välillistä taloudellista tai kaupallista etua, kun se tapahtuu yleisölle avointen laitosten välityksellä. Selvää on, että korkeakouluissa tapahtuva käyttö on taloudellisesti merkittävää ja käyttäjät muodostavat tekijänoikeudellisessa mielessä yleisön. Käyttö on kuitenkin jossain määrin etäännytynyt lainauksesta eikä oppilaitoksia voi e-aineistojen käytön osalta pitää yleisölle avoimina laitoksina käyttöoikeuksien ollessa sidottuja oppilaitoksen henkilöstön ja opiskelijoiden käyttäjätunnuksiin. Lisenssien käyttötarkoitus on sidottu opiskeluun, opetukseen ja tutkimukseen.

E-aineistojen lainauskorvauksen osalta kysymys on kansallisesta sääntelystä tai järjestelystä, joten vuokraus- ja lainausdirektiivin käsitteillä ei voi olla ratkaisevaa merkitystä. Kysymys on siitä, onko erityisiä perusteita maksaa lainauskorvausta myös korkeakouluissa tapahtuvasta lainauksesta. Julkisen vallan on edellä todetusti perustuslain mukaan edistettävä muun ohella yksilön mahdollisuuksia, jotka liittyvät opetukseen ja tieteelliseen ja taiteelliseen toimintaan. Hallitusohjelmassa on sovittu kotimaisilla kielillä kirjoitetun tiedekirjallisuuden julkaisemisen tukemisesta.

Korkeakouluissa valtaosa aineistoista erityisesti yliopistoissa on ulkomaisia, mutta tarkkoja tilastotietoja ei ole ollut tätä selvitystä tehtäessä saatavilla. Esitettyjen arvioiden mukaan myös ammattikorkeakouluissa ulkomaiset aineistot muodostavat selvän enemmistön.

Painopiste korkeakoulujen hankinnoissa on ollut e-aineistoissa, mikä on näkynyt myös korkeakoulukirjastojen alenevana osuutena painettujen kirjojen lainauskorvauksesta. E-aineistot muodostuvat e-lehdistä ja e-kirjoista, joita myydään myös paketteina, jotka sisältävät useita lehtiä tai useita e-kirjoja. Melko suuri osa korkeakoulujen aineistoista on

hankittu FinELib-konsortion kautta. FinELib edistää e-aineistojen saatavuutta ja avointa julkaisemista.

Käyttötietoja ei ole saatavissa keskitetysti, vaan niitä on kerättävä eri kustantajilta ja palveluntarjoajilta, joilta saatavat käyttötiedot eivät kuitenkaan ole välttämättä yhteismitallisia. Vaikuttaa siltä, että palveluita on kehitetty palveluntarjoajalähtöisesti ja käytännöt eri palveluissa vaihtelevat.

Tietokirjailijoiden puolelta on pidetty tärkeänä, että kirjailijat saavat lainauskorvausta myös e-aineistoista. Tieteellisessä yhteisössä avoin julkaiseminen saa kuitenkin paljon tukea. Tieteelliset julkaisut ovat keskeinen tapa viedä tutkimusta eteenpäin, eikä julkaisuilla ole läheskään aina sellaista itseisarvoa tekijälleen kuin kaunokirjallisilla teoksilla. Lisäksi julkaisuja luodaan erilaisissa olosuhteissa, osa tekijöistä on työsuhteessa ja osa toimii erilaisten apurahojen turvin. Tästä syystä eri tekijöiden korvaustarve voi olla hyvin erilainen.

Edellä mainituista syistä lainauskorvauksen tarve e-aineistoista korkeakouluissa ei ole yhtä selvä kuin yleisistä kirjastoista tapahtuvan lainauksen osalta. Edellä todetusti e-aineistojen käyttöä ei voida myöskään pitää yleisölle avointen laitosten välityksellä tapahtuvana lainauksena. Kun lisäksi otetaan huomioon, että käyttötietojen saanti on hankalaa johtuen lukuisista erilaisista palveluntarjoajista ja erilaisista käytön rekisteröimisen kriteereistä, niin edellytykset lainauskorvauksen maksamiselle korkeakoulujen kirjastoissa tapahtuvasta e-aineistojen käytöstä ovat selvästi heikommat kuin yleisten kirjastojen osalta. Toisaalta esimerkiksi vuonna 2019 korkeakoulukirjastosta lainattu Sirkka Hirsijärven, Pirkko Remeksen ja Paula Sajavaaran kirjoittama tutkimuksen tekijän opas Tutki ja Kirjoita (2009) oli kaikkein lainatuin painettu teos, kun otetaan huomioon myös yleisten kirjastojen lainaus.

Ellibs Oy välittää e-lainoja myös korkeakouluille. Se tarjoaa valtaosin kotimaisia aineistoja. Sen e-lainaus korkeakouluille on toteutettu vastaavalla tavalla kuin yleisissä kirjastoissa. Vain tunnistautuneet ja kirjautuneet käyttäjät voivat lainata e-kirjoja ja niille on määritelty ennalta rajoitettu laina-aika. E-aineistojen lainaus voidaan kohdentaa paremmin tarpeita vastaavaksi kuin painettujen aineistojen lainaus, kun samanaikaisesti voidaan myöntää useita lisenssejä esimerkiksi kurssikirjoihin. Tällainen käytäntö kasvattaa lainauksen taloudellista merkitystä.

Suurin ongelma korkeakoulujen osalta on se, että monien aineistojen käyttö perustuu laitospohjaiseen käyttöluviin, joiden käyttöä ei ole rajoitettu lainauksen tapaan. Aineistot voivat olla saatavilla hyvinkin pitkän ajan. Jokainen käyttötapauksena kirjautuu erilliseksi käyttökäytökseksi. Tällaiset lisenssit eivät eroa muilla työpaikoilla käytettävissä olevista käyttölisensseistä muutoin kuin käyttötarkoituksensa perusteella.

Korkeakoulukirjastoista tapahtuvaan e-aineistojen lainaamiseen liittyy selvityksen perusteella useita teknisiä ongelmia, jotka vaikuttavat korvauksen oikeudellisiin perusteisiin ja korvauksen toteutustapaan. Mahdollinen korvaus tulisi rajoittaa koskemaan kotimaisilla kielillä julkaistuja teoksia. Korkeakoulujen osalta voi olla myös perusteita jonkinlaiseen tarveharkintaan perustuvaan korvaukseen.

4.1.3 Korvauksen perusteista ja toteutustavasta

E-aineistojen lainauskorvaus ei perustu tekijänoikeuslain rajoitussäännökseen. Tekijänoikeudellisesti ei ole välttämätöntä säätää lainauskorvauksesta laissa. Kysymys on oikeudenhaltijoiden yksinoikeuksien piiriin kuuluvasta lainauksesta. Esimerkiksi Alankomaissa lainauskorvaus e-aineistoista on toteutettu erillisillä päätöksillä. Kysymys on korvauksesta, jota maksetaan teoksen vastikkeettomasta käytöstä tilanteessa, jossa tavanomaisin sopimusjärjestelyin ei kyetä takaamaan tekijöille riittävää toimeentuloa ja kirjastoille riittävää teosten saatavuutta kokoelmien asianmukaiseksi ylläpitämiseksi.

Nykyinen lainauskorvaus perustuu lainausmääriin. Tekijällä on oikeus korvaukseen lainauksen perusteella, jos hän korvausta vaatii. Tämä on myös e-aineistojen käytön osalta perusteltua, koska korvaus kohdistuu silloin niille teoksille, joita käytetään. Lainauskorvauksen lakisääteisyys ja sen sisällyttäminen vuosittain valtion talousarvioon takaisi järjestelmän vakauden ja turvaisi edellytykset e-lainauksen kehittämiseksi. Lisäksi on perusteltua, että lainauskorvausta maksettaisiin vain suojattujen teosten ja mahdollisten muiden tekijänoikeudellisesti suojattujen kohteiden lainoista. Näistä syistä e-aineistojen lainauskorvausta koskevat säännökset olisi syytä sisällyttää tekijänoikeuslakiin. Tällöin on otettava huomioon myös tekijänoikeuslain soveltamiseen vaikuttavat kansainväliset sopimukset ja niistä johtuvat velvoitteet.

Nykyinen lainauskorvausjärjestelmä on toiminut hyvin. Esiin ei ole tullut syitä rakentaa erillistä järjestelmää e-aineistojen lainaukselle, vaikka korvauksen oikeudelliset perusteet eroavat toisistaan. Nykyisen lainauskorvausjärjestelmän laajentaminen koskemaan myös e-aineistoja siinä laajuudessa kuin jäljempänä ehdotetaan, on myös hallinnollisesti tarkoituksenmukaisinta. Yhteishallinnointijärjestöjen toimintaan on oltu tyytyväisiä ja ne ovat hoitaneet tehtävänsä tehokkaasti. Sanaston ja Kopioston kulupidätysprosentti on ollut alle 10 prosenttia, Teostolla kuluprosentit ovat vaihdelleet 16,7 ja 21,2 prosentin välillä.

4.2 E-aineistojen lainausta koskevan korvauksen kohde

Arvioitaessa lainauskorvauksen tarpeellisuutta eri aineistojen tekijöiden kannalta on otettava huomioon tekijän panoksen merkitys teokselle, lainauksen merkitys teoksen hyödyntämisen kannalta ja lainauskorvauksen käytännön toteutukseen liittyvät asiat. Nämä seikat ovat jossain määrin olleet vaikuttamassa myös siihen, mitkä teokset on aikanaan sisällytetty lainausta koskevan poikkeuksen ja lainauskorvauksen piiriin.

4.2.1 Eri e-aineistojen käyttö ja merkitys

Yleisten kirjastojen lainauksesta määrällisesti ylivoimaisesti suurimman ryhmän muodostaa kirjojen lainaus. Kirjat muodostavat lähes 90 prosenttia kirjastojen kokoelmista, kun mukaan lasketaan e-kirjat ja e-äänikirjat. Painettujen kirjojen lainaus on ollut kirjojen tekijöille ja kääntäjille merkittävä tulonlähde. Kirjojen markkinat muodostuvat kirjojen myynnistä eri formaateissa ja kirjojen lainauksesta. Kirjojen jälkikäytöllä on kokonaisuutena vain vähäinen merkitys. Lainauskorvaus muodostaa kirjailijoiden kaunokirjallisesta työstä saaduista tuloista lähes 30 prosenttia ja kirjojen kääntäjien tuloista noin 30–35 prosenttia. Tämä osuus voi vielä kasvaa, kun e-formaattien osuus kaupallisilla markkinoilla kasvaa, koska tekijöiden tekijänoikeustulot e-formaateista ovat alhaisemmat kuin painetuista kirjoista. Tekijänoikeustulojen (rojaltien) pysyminen aiemmalla tasolla edellyttäisi e-kirjojen ja e-äänikirjojen myynnin määrän huomattavaa kasvua. E-äänikirjoja tulisi myydä lähes viisinkertainen määrä painettuihin kirjoihin verrattuna, jotta tekijä pääsisi vastaaviin tuloihin kuin painettujen kirjojen osalta.

Suomen kirjamarkkinat ovat varsin pienet, joten kirjojen kaupalliset markkinat ovat hyvin rajalliset. Yleisen kirjallisuuden kokonaismyyntimäärät ovat vuosien 2017 ja 2021 välillä vaihdelleet noin 139 miljoonasta eurosta 164 miljoonaan euroon. Yleisten kirjastojen painettujen kirjojen hankintakulut ovat samalla aikavälillä vaihdelleet 20,7 miljoonasta eurosta 23,9 miljoonaan euroon ja e-aineistokulut 1,6 miljoonasta eurosta 3,6 miljoonaan euroon. E-aineistojen hankintahinnat ovat e-kirjojen osalta 108 prosenttia kuluttajahinnasta ja äänikirjojen osalta 121 prosenttia kuluttajahinnasta.

Kirjojen tekijöiden (kirjailijat ja kuvittajat) sekä kääntäjien osalta lainauskorvauksen piirissä olevien painettujen kirjojen korvautuminen e-aineistoilla, joista korvauksia ei maksettaisi, merkitsisi tulon menetystä. Kysymys on samasta sisällöstä, jonka tekijät ovat luoneet. Euroopan unionin tuomioistuimien ratkaisussa C-263/18 todennut, että e-kirjoja suojataan niiden sisällön vuoksi. Tähänkään nähden ei voida pitää perusteltuna, että e-kirjoille ja e-äänikirjoille ei maksettaisi lainauskorvausta, kun otetaan huomioon se, että tekijöille maksettavaa korvausta ei käytännössä voida toteuttaa tekijöiden / kustantajien ja kirjastojen (käyttäjien) välisin sopimuksin. Pienellä kielialueella tekijöiden ja kääntäjien tulot ovat

alhaisia. Lainauskorvaus on tekijöille ja kääntäjille olennainen taloudellinen kannustin jatkaa luovaa työtä.

Korvaus on tarpeen myös yleisten kirjastojen keskeisten kirjastolaissa säädettyjen tehtävien toteuttamiseksi. Kirjastojen on kyettävä täydentämään kokoelmiaan uutuuksilla ja voitava tarjota sisältöä eri formaateissa, jotta ne voivat edistää tiedon saatavuutta ja käyttöä sekä lukemiskulttuuria ja monipuolista lukutaitoa myös jatkossa. Mikäli e-kirjojen kokoelmista puuttuvat suosituimmat kaupalliset uutuudet kokonaan, se on omiaan vähentämään kirjastojen vetovoimaa ja käyttöä. Lukutaidon edistäminen on yleisten kirjastojen keskeisiä tehtäviä. Pidän lainauskorvauksen ulottamista e-kirjojen ja e-äänikirjojen lainaukseen erittäin tärkeänä, jotta voidaan turvata yleisten kirjastojen kyky selviytyä lakisääteisistä tehtävistään ja helpottaa tekijöiden ja kääntäjien työskentelyn taloudellisia edellytyksiä. Pienellä kielialueella on tärkeää ylläpitää kotimaista kirjallisuutta. Niin ikään on tärkeää, että maailman kirjallisuutta on saatavilla kotimaisille kielille käännettynä.

Äänitteille tallennetun musiikin tekijät ja nuottijulkaisujen tekijät ovat olleet oikeutettuja lainauskorvaukseen tekijänoikeusrajoituksen perusteella. Kirjastoilta saatujen tietojen mukaan nuottijulkaisuja ei ole ollut sähköisessä muodossa saatavissa kirjastojen kokoelmissa. E-musiikin käyttökerrat (lainaus) ovat olleet alhaisempia kuin e-kirjojen lainauskerat. Äänitteiden käyttömääriin suhteutettuna e-musiikin osuus on vuonna 2021 ollut noin 26 prosenttia äänitteiden lainauskerroista. Musiikkiäänitteiden lainaus on ollut laskevaa. Musiikkiäänitteiden ja e-musiikin lainaus on muodostanut alle kolme prosenttia kirjastojen lainauksesta. Teoston kautta tilitettyjen musiikin tekijöiden lainauskorvausten osuus painetuista aineistoista maksetuista lainauskorvauksista on ollut nelisen prosenttia.

Musiikin hyödyntämistavat ovat moninaisempia kuin kirjallisuuden. Musiikkia on loppukäyttäjälle tarjolla maksuttomasti myös muita jakelukanavia pitkin, kuten radiossa ja vapaasti vastaanotettavilla televisiokanavilla sekä muissa sähköisissä mainosrahoitteisissa palveluissa. Tähän nähden lainauskorvausta e-aineistoista ei voida pitää musiikin tekijöiden kannalta yhtä tärkeänä kuin kirjojen tekijöille ja kääntäjille. Myöskään kirjastojen keskeisten tehtävien kannalta musiikki ei ole yhtä merkittävää kuin kirjojen lainaus. Lisäksi on otettava huomioon, että e-musiikin käyttökerrat eivät vastaa perinteistä musiikkitalenttien lainausta. Teknisiä esteitä e-musiikin sisällyttämiselle lainauskorvauksen piiriin ei ole. Lisäselvitystä siitä, millaista musiikkiaineistoa kirjastossa on käytettävissä, olisi tarpeen sen arvioimiseksi, onko tarjonnalla laadullista merkitystä esimerkiksi vähemmän tarjolla olevan musiikin tavoittamiseksi. Erityistä tarvetta ulottaa lainauskorvaus oikeudenhaltijoiden yksinoikeuden piiriin kuuluvaan e-musiikkiin ei ole tullut esiin. Ainoana poikkeuksena voidaan pitää e-äänikirjoihin mahdollisesti sisältyvää musiikkia, josta olisi perusteltua maksaa korvausta vastaavalla tavalla kuin muille e-äänikirjan tekijöille.

Painettujen lehtien lainaaminen on tekijänoikeuslain rajoitussäännöksen mukaan sallittua ilman tekijän suostumusta samalla tavalla kuin kirjojen lainaaminen. Lehdistä ei ole maksettu lainauskorvauksia, vaikka lehtiä on lainattu kirjastosta. Lehtien käyttö kirjastojen tiloissa lehtilukusalissa ei ole määritelmällisesti kirjastosta tapahtuvaa lainausta. E-lehtiä on kuitenkin alettu tarjota lukijoiden käyttöön verkon välityksellä kirjaston ulkopuolella. E-lehtien käyttökerrat (lainaus) ovat kasvaneet vuosien 2017–2021 välisenä aikana noin 1,2 miljoonasta kerrasta yli 5,3 miljoonaan kertaan. Jokainen lukukerta kirjautuu lainaksi. Kysymys on tavallaan kirjaston ulkopuolelle tarjottavasta etälukusalista. E-lehdet ovat aikakauslehtien näköispainoksia, sillä sanomalehtiä ei ole yhtä poikkeusta (Maaseudun tulevaisuus) lukuun ottamatta lisensioitu tällaiseen käyttöön.

Lehdissä on suurempi määrä tekijöitä (kirjoittajat, valokuvaajat, kuvittajat, toimittajat) kuin kirjoissa. Yksittäisen tekijän osuus kokonaisuudesta on yleensä vähäisempi kuin kirjoissa. Aikakauslehtiä ilmestyy säännöllisin väliajoin. Osa lehden tekijöistä on työsuhteessa toimivia. Lainauskorvauksen kannalta olennaista on, että voidaan yksilöidä teos (kirjojen osalta ISBN-numero) ja tekijä. Aikakauslehdet, kuten muutkin kausijulkaisut, yksilöidään ISSN-numerolla, joten lehden yksilöinti ei ole vaikeaa. Aikakauslehdissä artikkeleja ja tekijöitä on melko suuri määrä, jolloin mahdollisen lainauskorvauksen merkitys yksittäisen tekijän kannalta jäisi vähäisemmäksi kuin kirjojen osalta. Lisäksi tulisi kyetä yksilöimään erilliset artikkelit ja erottelemaan työsuhteiset tekijät ja muut tekijät. En näe perusteita maksaa erillistä lainauskorvausta työsuhteessa toimiville tekijöille, vaan korvauksista tulisi sopia työsuhteessa. Lehtien osalta lainauskorvauksen hallinnointi olisi edellä mainituista syistä työlämpää kuin kirjojen osalta.

Kun lehtien lainauksesta ei ole aiemmin maksettu lainauskorvausta, niin tulisi olla painavia perusteita lainauskorvauksen maksamiselle e-lehtien lainauksesta, joka kuuluu oikeudenhaltijoiden yksinoikeuden piiriin. Sellaisia ei ole tullut esiin, mutta selvitystä tehtäessä painopiste on selvästi ollut niissä teostyypeissä, joiden painettujen kappaleiden lainauksesta on maksettu lainauskorvauksia. Lehtien osalta kattavaa selvitystä ei ole tehty.

Elokuville on suuri määrä oikeudenhaltijoita, jotka yleensä luovuttavat oikeutensa tuottajalle. Yksittäisen tekijän osuus elokuvassa on usein rajallinen. Aina ei ole edes helppoa määrittää, keitä kaikkia voidaan pitää elokuvan tekijöinä. Tämän vuoksi Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2006/116/EY tekijänoikeuden ja tiettyjen lähioikeuksien suojan voimassaoloajasta (suoja-aikadirektiivi) 2 artiklan 1 kohdassa on säädetty, että elokuvateoksen tai audiovisuaalisen teoksen pääohjaajaa pidetään sen tekijänä tai yhtenä sen tekijöistä. Jäsenvaltiot voivat nimeät myös muita tekijäkumppaneita. Suomessa on katsottu, että tekijänoikeus elokuvaan on jokaisella henkilöllä, joka on osallistunut elokuvan tekemiseen luovalla ja omaperäisellä panoksella (HE 287/1994 vp s. 34). Suoja-aikadirektiivin 2 artiklan 2 kohdan mukaan elokuvateoksen tai audiovisuaalisen teoksen suojan voimassaoloaika päättyy 70 vuoden kuluttua seuraavista henkilöistä viimeisenä

elossa olleen kuolemasta, riippumatta siitä, onko nämä henkilöt nimetty tekijäkumppaneiksi: pääohjaaja, käsikirjoittaja, vuoropuhelun kirjoittaja ja nimenomaisesti kyseistä elokuvateosta tai audiovisuaalista teosta varten luodun musiikin säveltäjä. Kun elokuvassa on lukuisia tekijöitä, luontevinta on sopia oikeuksista tekijöiden ja tuottajan välisessä suhteessa. Tekijänoikeuslain 29 a §:ssä myös vuokrausoikeuden sääntely on toteutettu tekijän ja elokuvatuottajan välisessä suhteessa. Sääntely heijastaa alan käytäntöä. Tuottaja kerää oikeudet itselleen ja myöntää käyttöluvat käyttäjille. Tekijöiden ja esittävien taiteilijoiden lukuisuuden takia tämä on käytännön edellyttämä toimintamalli.

Myös elokuvan tuotanto- ja rahoitusprosessit eroavat olennaisesti esimerkiksi kirjan kustannusalalla noudatettavista käytännöistä. Lisäksi elokuvien tarjontakanavana kirjastolla on vain vähäinen merkitys. Elokuvia on kirjaston lisäksi maksuttomasti tarjolla vapaasti vastaanotettavilla televisiokanavilla, joilla ei tosin pääsääntöisesti esitetä uusimpia elokuvia. Uutuuselokuvia on elokuvateattereiden lisäksi saatavilla maksullisilla TV-kanavilla ja tilauspalveluissa. Elokuvien oikeudenhaltijoiden kannalta kirjastolainauksen taloudellinen merkitys on vähäinen, etenkin kun yhdessä elokuvassa voi olla lukuisia tekijöitä. Perusteellista selvitystä ei tässä yhteydessä ole tehty.

Tietokoneohjelmia luodaan pääsääntöisesti työsuhteessa. Tällaisten teosten osalta lainauskorvaus ei ole tarkoituksenmukainen, vaan oikeuksista tulee sopia työsuhteessa.

4.2.2 Korvaukseen oikeutetut oikeudenhaltijat

Edellä on katsottu, että lainauskorvauksen tarve on suurin e-kirjojen ja e-äänikirjojen osalta. Keskeistä on tekijöiden luoma sisältö. E-äänikirjoihin sisältyy myös lukijoiden panos tekstin esittäjänä. Lukijat ovat tekijänoikeuslaissa tarkoitettuja esittäviä taiteilijoita, kun he esittävät kirjallisen teoksen. Heidän panoksensa ei kuitenkaan ole yhtä merkittävä ja yhtä paljon työtä vaativa kuin tekijöiden ja kääntäjien panos. Kirjailijaliiton mukaan yhden kirjan kirjoittaminen vie 1–2 vuotta. Lainauskorvauksen maksamiseen lukijoille ei ole yhtä suurta tarvetta kuin tekijöille. Koska esittävillä taiteilijoilla on kuitenkin oikeus kieltää yksinoikeutensa piiriin kuuluvien tallennettujen esitystensä käyttö, esittävät taiteilijat voivat halutessaan kieltää esitystensä käytön. Kustantajien tulisi huolehtia siitä, että ne hankkivat e-lainausoikeuden edellyttämät oikeudet itselleen myös esittävilta taiteilijoilta.

Musiikin tekijöiden osalta e-lainauksen merkitys on kohtalaisen vähäinen. Esiintyvien taiteilijoiden osalta merkitystä voidaan pitää vielä vähäisempänä, koska heillä on äänitteiden käytön lisäksi tekijöitä laajemmat mahdollisuudet hankkia tuloja esiintymällä. Tästä syystä en pidä tarpeellisena lainauskorvauksen laajentamista koskemaan esittäviä taiteilijoita.

4.2.3 Korvaukseen oikeuttavat e-lainastapahtumat

E-aineistojen osalta lainastapahtumien määrittely on tärkeää. Erityisesti korkeakouluissa käyttötapauksia kirjataan eri tavoin eivätkä eri kustantajilta ja palveluntarjoajilta saatavat tiedot käyttötapauksista välttämättä ole yhteismitallisia. Tähän vaikuttaa myös lisenssin laatu.

E-lainauksen tulisi rinnastua perinteiseen teoskappaleen lainaukseen siinä mielessä, että teos annetaan ennalta rajatuksi ajaksi lainaajan käyttöön. Lainauksella tarkoitetaan käytettäväksi tarjoamista rajoitetuksi ajaksi ilman suoraa tai välillistä taloudellista tai kaupallista etua, kun se tapahtuu yleisölle avoimien laitosten välityksellä (HE 287/1994 vp s. 33). Tätä määritelmää on syytä soveltuvin osin soveltaa myös e-lainaukseen.

E-lainaus voidaan määritellä siten, että sillä tarkoitetaan teoksen välittämistä kirjaston ulkopuolella olevalle lainaajalle käytettäväksi rajoitetuksi ajaksi. Tämän todentamiseksi tulee tunnistaa lainaaja ja määritellä aika, jona teos on lainaajan käytettävissä (ikään kuin lainaajan verkkohyllyssä). Esimerkiksi Ellibsin ja Axiellin palvelussa lainaus on määritelty nämä kriteerit täyttävällä tavalla. Lainastapahtuma käynnistyy, kun asianmukaisesti tunnistautunut käyttäjä kirjautuu palveluun ja lainaa e-teoksen, jolloin teos siirtyy lainaajan käyttöön, eikä ole samanaikaisesti toisen lainaajan käytettävissä. Eri asia on, että saman teoksen käyttöön voidaan myöntää useampia käyttöluvia samanaikaisesti, jos kirjasto on saanut tällaisen oikeuden.

E-lehtien ja e-musiikin lainaukseksi on tilastoitu kirjautumiset. Jokainen lehden avaus tai uuden istunnon aloittaminen kirjautuu uutena käyttökertana. Tällaiset kirjautumiset eivät vastaa painettujen kirjojen, lehtien ja äänitteiden lainausta.

Korkeakouluilla on erilaisia kirjautumistapoja. Osaan palveluista vaaditaan kirjautuminen käyttäjätunnuksella ja salasanaalla. Osan käyttö on sallittua pelkästään IP-osoitepohjaisesti. Kun järjestelmä pohjautuu laitoskohtaisiin käyttäjätunnuksiin, niin kysymys on pikemminkin laitoslisensseistä kuin lainaukseen rinnastettavista käyttöoikeuksista. Selvityksen aikana saatujen tietojen perusteella vain Ellibsin palvelu perustuu laina-aikaan. Kyseinen palvelu on kuitenkin tarjolla vain oppilaitoksen opiskelijoille ja henkilökunnalle ja käyttö-tarkoitus rajattu opiskeluun, opettamiseen ja tutkimukseen. Esimerkiksi kurssikirjojen lainaaminen rinnastuu kuitenkin monissa suhteissa oppilaitosten kirjastojen perinteiseen lainaustoimintaan.

4.2.4 Mahdolliset muut rajoitukset

Useissa maissa lainauskorvaukseen sisältyy kulttuurituen piirteitä ja korvausta maksetaan esimerkiksi vain kotimaisella kielellä julkaistuista teoksista tai korvausta maksavissa

valtioissa vakituisesti asuville henkilöille tai kotimaan tai Euroopan talousalueeseen kuuluvan valtion kansalaiselle.

Vuokraus- ja lainausdirektiivi on EU-tason sääntelyä ja edellyttää, että lainauskorvaus koskee yhtäläisesti kaikkia Euroopan talousalueeseen kuuluvista valtioista peräisin olevia tekijöitä. Lainauskorvausta hallinnoivat järjestöt ovat kertoneet, että lainauskorvausmäärärahasta tehdään varaus muista ETA-valtioista olevien tekijöiden mahdollisia vaatimuksia varten. Tätä edellyttää myös opetus- ja kulttuuriministeriön lainauskorvausta hallinnoivia järjestöjä koskeva päätös. Korvausvaatimuksia on käytännössä esitetty vain vähän lukuun ottamatta musiikin lainauskorvauksia, joita Teosto tilittää ulkomaisille sisärjestöille tekemiensä vastavuoroisuussopimusten mukaisesti. Merkittävä osa lainauskorvauksista on siten maksettu kotimaisille tekijöille ja kääntäjille. Myös Teoston korvauksista suurin osa on tilitetty kotimaisille tekijöille, joiden teoksia on lainattu eniten.

Vaikka nyt ehdotettava sääntely olisi kansallista, niin Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen 18 artiklan nojalla kaikki kansalaisuuteen perustuva syrjintä on kiellettyä. Kaikille ETA-maiden tekijöille olisi siten annettava samat oikeudet korvaukseen kuin kotimaisille tekijöille.

Kuten edellä on todettu, niin ehdotettava oikeus lainauskorvaukseen perustuu e-lainaukseen. Tekijöillä, joiden e-teoksia on lainattu, on oikeus vaatia korvausta. Kysymys on tekijänoikeuslakiin perustuvasta korvausoikeudesta. Tekijänoikeutta koskevissa kansainvälisissä sopimuksissa on määräykset kansallisen kohtelun periaatteen soveltamisesta. Tällä perusteella kansallista suojaa on annettava kaikista sopimusvaltioista peräisin oleville tekijöille Suomessa. Tähän mennessä ulkomaiset tekijät eivät ole vähäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta esittäneet lainauskorvausvaatimuksia, mutta sellaisiin on varauduttava tulevaisuudessa.

Yleisten kirjastojen painettujen kirjojen lainoista ylivoimaisesti suurin osa on suomenkielisiä kirjoja, joihin kuuluu myös suomeksi käännetyt kirjat. Ruotsinkielisten kirjojen osuus on melko pieni ja muunkielisten kirjojen osuus hieman vähäisempi kuin ruotsinkielisten kirjojen osuus. Vuonna 2021 kaikkia kirjalainoja oli yhteensä noin 64,4 miljoonaa, ruotsinkielisiä noin 2,9 miljoonaa ja muunkielisiä noin 2,6 miljoonaa. Muunkieliset kirjat voivat palvelulla muiden ohella Suomeen muuttaneita ulkomaalaisia. Hallitusohjelman mukaan kirjastoissa tulee olla aineistoa myös muilla kuin kotimaisilla kielillä. Kun ulkomaisten kirjojen osuus on ainakin vielä hyvin rajallinen, ei liene tarkoituksenmukaista rajata lainauskorvausta koskemaan vain kotimaisilla kielillä kirjoitettuja kirjoja tai kotimaisille kielille käännettyjä kirjoja.

Jos lainauskorvausta maksettaisiin 0,26 euroa teokselta, muunkielisten painettujen teosten lainauksesta maksettavien korvausten enimmäismäärä vuoden 2021 lainausmäärien

perusteella olisi 676 000 euroa, jos kaikki tekijät vaatisivat korvausta. Tähän määrään sisältyy myös ETA-maista peräisin olevat tekijät. E-lainojen osalta vastaavaa erittelyä ei ole ollut saatavissa.

Korkeakoulukirjastojen osalta tilanne on toinen. Selvityksen aikana saatujen tietojen mukaan valtaosa tai ainakin suuri osa e-aineistoista koskee ulkomaisia aineistoja. Lainauskorvauksen maksaminen tällaisista teoksista ei palvele kotimaisten tekijöiden etuja. Lainauskorvausta voidaan pitää erityisen merkityksellisenä kotimaisille tekijöille pienillä kielialueilla, joilla markkinat ovat pienet. Rajallisia määrärahoja ei siten tulisi kohdentaa ulkomaiden teosten lainaukseen. Tämä huomioon ottaen korkeakouluista tapahtuvasta e-lainauksesta maksettavien lainauskorvausten tulisi kohdistua suomen-, ruotsin- ja saamenkielisten julkaisujen lainaukseen, mikäli e-aineistojen lainauskorvaus katsotaan tarkoituksenmukaiseksi ulottaa myös korkeakouluista tapahtuvaan lainaukseen. Vastaavanlaisia kielipohjaisia rajoituksia on tehty muissakin maissa myös perinteisen painettujen teosten lainauksen osalta. Tällainen kielipohjainen rajausta tukisi myös hallitusohjelmaan kirjoitettua tavoitetta tukea kotimaisilla kielillä kirjoitetun tiedekirjallisuuden julkaisemista. Kielipohjaista rajoitusta voitaneen pitää kansallisen kulttuurin näkökulmasta hyväksyttävänä, vaikka se tosiasiansa suosii kotimaisia tekijöitä. Rajoitus ei kuitenkaan olisi kansalaisuuteen perustuvaa. Lainauskorvaus olisi yksi mahdollinen tuen toteuttamistapa, mutta olisi vielä selvitettävä, onko korvaus tarkoituksenmukaista sitoa teoksen käyttöön, jolloin kotimaisilla kielillä julkaisevalle syntyisi oikeus korvaukseen, vai tulisiko korvauksen maksamiselle asettaa myös harkinnanvaraisia kriteereitä, kun otetaan huomioon, että eri tekijöiden olosuhteet ja korvaustarpeet voivat korkeakouluissa vaihdella huomattavasti.

4.3 Johtopäätökset ja taloudelliset vaikutukset

4.3.1 Yleisten kirjastojen e-aineistojen lainaus

Edellä esitetyin perustein pidän lainauskorvausjärjestelmän ulottamista yleisten kirjastojen e-kirjojen ja e-äänikirjojen lainaukseen erittäin tärkeänä. Lainauskorvauksen merkitys on erityisen suuri kirjojen tekijöille ja kääntäjille. Vastaavasti yleisten kirjastojen keskeisten tehtävien toteuttamiseksi on tärkeitä, että ne saisivat kokoelmiinsa uutuuksia myös e-formaateissa. Valtakunnallisessa e-kirjastoprojektissa on tehty työtä e-lainauksen mahdollistamiseksi. Näistä syistä uudistus tulisi toteuttaa mahdollisimman nopeasti.

Katson, että korvausoikeutta ei ole syytä ulottaa muihin oikeudenhaltijoihin kuin tekijöihin (mukaan lukien kääntäjät). E-äänikirjojen lukijoiden panosta ei voida pitää yhtä merkittävänä kuin luovien tekijöiden ja kääntäjien panosta. Tärkeitä on kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, että esittävät taitelijat voivat yksinoikeutensa nojalla estää e-äänikirjojen lainauksen. Kustantajien tulisi tämän vuoksi huolehtia riittävien oikeuksien hankinnasta e-lainauksen varten.

Musiikin merkitys kirjastojen lainauksessa on melko vähäistä. Musiikkia on tarjolla loppukäyttäjille maksuttomissa palveluissa runsaasti. Sen vuoksi en näe tässä vaiheessa erityistä tarvetta lainauskorvauksen ulottamiselle e-musiikkiin. Poikkeuksena on e-äänikirjoihin mahdollisesti sisältyvä musiikki, josta olisi perusteltua maksaa korvauksia samalla tavalla kuin muistakin e-äänikirjaan sisältyvistä teoksista. Jatkossa olisi hyvä selvittää kirjastossa tarjolla olevan musiikkikokoelman sisältöä ja sitä, onko tarjonnassa sellaista aineistoa, jota on muuten heikosti saatavilla ja jonka saatavuutta yleisestä kirjastosta voidaan pitää tärkeänä. Musiikin saatavuuden kannalta on otettava huomioon, että musiikin tekijöiden osalta kannustimia e-musiikin lisensointiin ei välttämättä ole, jos painetusta musiikista saa lainauskorvauksia mutta e-musiikista ei. Oikeudenhaltijat voivat kuitenkin yksinoikeutensa perusteella määrätä käytön ehdot ja käytöstä maksettavat korvaukset.

4.3.2 Korkeakoulukirjastot

Korkeakoulujen osalta tietoja on ollut saatavissa heikosti. E-aineistoissa painottuvat ulkomaiset aineistot ja e-lehdet muodostavat suurimman osan aineistoista. Lisenssimallit ovat pikemminkin oppilaitoslisenssejä kuin yleisölle tapahtuvaa lainausta. Nyt saatavien selvitysten valossa edellytykset lainauskorvausjärjestelmän ulottamiselle koskemaan korkeakoulukirjastojen e-aineistoja ovat heikot. Jos tällainen kuitenkin nähdään tarpeelliseksi, niin korvaus tulisi rajata koskemaan vain suomen, ruotsin tai saamen kielellä kirjoitettuja tai näille kielille käännettyjä e-kirjoja, jotta kansalliseen päätökseen perustuva tuki ei valuisi ulkomaille. Lainauskorvaus tulisi myös rajoittaa koskemaan e-kirjoja, jotka lainaajat saavat käyttöönsä ennalta määrättyksi laina-ajaksi. Muun tyyppiset lisenssit tulisi rajata ulkopuolelle. Kuten edellä 4.1.2 kohdassa on todettu, korkeakoulujen e-aineistojen lainaamiseen liittyy selvityksen perusteella useita kysymyksiä, joita tulisi vielä selvittää.

4.3.3 Taloudelliset vaikutukset

Nyt ehdotettavassa laajuudessa korvauksia maksettaisiin vain niiden teosten e-kirjoista ja e-äänikirjoista, joiden painetuista versioista on maksettu lainauskorvausta. On odotettavissa, että siirtymä e-aineistoihin jossain määrin vähentäisi painettujen kirjojen hankintaa ja lainausta, koska kirjastojen määrärahat ovat rajallisia ja e-kirjojen hankintahinnat korkeampia kuin painettujen teosten hankintahinnat. Jossain määrin kirjojen tarjoaminen sähköisessä formaatissa lainattavaksi voi kasvattaa kokonaislainauksen määrää, jos kirjastot tavoittavat muutoksen myötä uusia lainaajia. Viime vuosina e-lainaus ei ole kasvanut suurimpien kustantajien kieltäytyttyä antamasta e-aineistoja kirjastojen lainattavaksi. Toivottavaa on, että e-lainauskorvaus osaltaan vaikuttaisi myönteisesti kustantajien lupakäytäntöön.

Sanaston arvion mukaan e-kirjojen lainauksen kustannusvaikutus vuoteen 2025 mennessä olisi noin 1,5 miljoonaa euroa vuosittain. Todellinen kustannusvaikutus voi kuitenkin jäädä alhaisemmaksi, koska on oletettavaa, että e-aineistot jossain määrin korvaavat painettuja aineistoja. Yleisten kirjastojen konsortiossa työskentelevän asiantuntijan arvio on joitakin satoja tuhansia euroja. Arvioni mukaan e-lainauksen osalta olisi syytä varautua 10 prosentin arvonlisäveroineen noin 900 000–1 100 000 euron kasvuun vuoteen 2025 mennessä (noin 3,1–3,8 miljoonaa lainaa). Tähän kasvuodotukseen vaikuttaa mahdollisten uusien lainaajien saamisen lisäksi se, että e-aineistojen lisensiointi tarjoaa jossain määrin painettujen kirjojen tarjontaa joustavampia mahdollisuuksia vastata kysyntään, mikä voi lisätä e-lainojen määriä. Erittäin suosittujen kirjojen painokset voivat loppua, mutta e-lisenssejä on mahdollista hankkia lisää, jos kirjaston jonot ovat kovin pitkiä.

On kuitenkin erittäin vaikeata ennakoida e-lainauksen kehitystä. Alkuvaiheessa on ollut suhteellisesti suuria kehitysharppauksia, mutta silloin määrät ovat vielä olleet hyvin vähäisiä, joten alkuvaiheen kehityksen ei voi vielä katsoa kuvastavan yleistä kasvutrendiä. Lisäksi on oletettavaa, että kustantajat pyrkivät mahdollisen lainauskorvauksen laajentamisen jälkeenkin noudattamaan varovaista lisensiointipolitiikkaa. Sen vuoksi e-kirjojen ja e-äänikirjojen lainauksen kehitystä tulisi seurata tarkasti. Mikäli kokonaislainausmäärä kasvaa odotettua nopeammin, mutta korvausmäärä ei vastaavasti kasva, niin lisääntyvä lainaus johtaisi lainauskorvauksen yksikköhinnan laskuun. Pohjoismaisessa vertailussa Suomen nykyiset lainauskorvaukset ovat alhaisia. Lisäksi tekijöiden ja kääntäjien kirjallisesta työstä saamat ansiot ovat yleisesti ottaen alhaisia. On myös varauduttava siihen, että ulkomaisten tekijöiden vaatimukset voivat lisääntyä. Tästä mahdollisesti aiheutuvaa kustannusvaikutusta (ks. edellä kohdassa 4.2.4 esitetty) ei ole sisällytetty edellä olevaan arvioon.

4.3.4 Etusijajärjestys

Katson, että ensisijaisesti tulisi toteuttaa lainauskorvaus e-kirjojen ja e-äänikirjojen yleisistä kirjastoista tapahtuvaan e-lainaamiseen. Niiden osalta esteitä uudistuksen toteuttamiseen nopealla aikataululla ei ole.

Estettä ulottaa lainauskorvaus myös e-musiikkiin ei ole, mutta e-lainauksen periaate eroaa perinteisestä lainaamisesta. Jokainen kirjautuminen ikään kuin muodostaa lainan. Vaikka musiikin taloudellinen merkitys on kohtalaisen vähäinen, e-aineistojen jättäminen korvauksen ulkopuolelle ei välttämättä kannusta e-musiikin lisensiointiin. Erityistä ongelmaa musiikin saatavuudessa kirjastoissa ei ole kuitenkaan tullut esiin. Viime kädessä on poliittinen ratkaisu, miten tärkeänä kirjastojen musiikin tarjontaa pidetään. Jos e-äänikirjoihin sisältyy musiikkia, tästä olisi perusteltua maksaa lainauskorvausta vastaavalla tavalla kuin muistakin e-äänikirjaan sisältyvistä teoksista.

Korkeakoulujen osalta riittäviä tietoja e-lainauksen määristä ja kohteista ei ole ollut saatavilla, minkä vuoksi luotettavien johtopäätösten tekeminen on vaikeata. Korkeakoulujen ongelmana on se, että niiden toiminnassa ei suurelta osin ole kyse varsinaisesta lainaukseen rinnastettavasta käytöstä. Perinteistä lainausta monissa suhteissa vastaavaa palvelua-kin on tarjolla, mutta sekin rajoittuu e-lainaukseen oppilaitoksen oppilaille ja opettajille. Aineistojen käyttöön korkeakouluissa liittyy selvityksen perusteella useita teknisiä kysymyksiä, jotka vaikuttavat mahdollisen korvauksen oikeudellisiin perusteisiin ja toteutustapaan. Lisäksi tekijöiden olosuhteet ja tarpeet vaihtelevat. Näistä syistä tarvitaan lisäselvityksiä asianmukaisen korvausjärjestelmän perustaksi. Joka tapauksessa korkeakoulukirjastoissa mahdollisen korvauksen tulisi koskea vain kotimaisilla kielillä julkaistuja tai kotimaisille kielille käännettyjä e-kirjoja.

5 Ratkaisuehdotus

5.1 Lainsäädännöllinen ratkaisu

Ehdotettava korvaus e-kirjojen ja e-äänikirjojen lainauksesta olisi toteutettavissa muullakin tavalla kuin lainsäädännöllisenä ratkaisuna. Lainsäädännöllinen ratkaisu tuo kuitenkin vakautta järjestelmään ja luo oikeudelliset perusteet varata korvauksiin määrärahat valtion talousarvioon. Korvaussäännös olisi perusteltua sisällyttää tekijänoikeuslakiin, koska korvausta tulisi maksaa vain suojattujen teosten käytöstä. Oikeus korvaukseen olisi tarkoituksenmukaista toteuttaa samalla tavalla kuin nykyinen tekijänoikeuslain 19 §:ssä säädetty lainauskorvaus. Lisäksi korvauksen hallinnointiin sovellettaisiin tekijänoikeuslain 19 a §:n säännöstä. Koska kysymys ei ole rajoitussäännöksestä, vaan erityisestä korvauksesta, joka maksetaan tekijän ja kustantajan välisestä sopimuksesta riippumatta, pykälä olisi luontevinta sisällyttää tekijänoikeuslain tekijänoikeuden siirtymistä koskevaan 3 lukuun kustannussopimusta koskevien pykälien jälkeen uudeksi 38 a §:ksi.

5.1.1 Pykäläehdotus

38 a §

Oikeus korvaukseen kirjastokäytöstä

Kun yleinen kirjasto saattaa tekijän tai häneltä oikeudet hankkineen kustantajan kanssa sovitulla ehdoilla yleisön saataviin kirjaan tai äänikirjaan sisältyvän kirjallisen teoksen, kuvataiteellisen teoksen, valokuvateoksen tai sävellysteoksen välittämällä teoksen yleisölle johtimitse tai johtimitta siten, että yleisöön kuuluvilla henkilöillä on mahdollisuus saada teos saataviinsa itse valitsemastaan paikasta ja itse valitsemanaan aikana käytettäväksi rajoitetuksi ajaksi, tekijällä on sen estämättä, mitä tekijän ja kustantajan välillä on sovittu teoksen hyödyntämisestä maksettavasta korvauksesta, oikeus 19 §:n 4 momentissa säädettyyn korvaukseen.

Edellä 1 momentissa tarkoitettua korvausta hallinnoivaan järjestöön sovelletaan, mitä 19 a §:ssä säädetään.

Lain voimaantulo

Tämä laki tulee voimaan x.x.xxxx.

Korvausta 38 a §:ssä tarkoitettujen teosten käytöstä voidaan suorittaa vain lain voimaantulon jälkeen tapahtuvasta käytöstä.

Lain 19 §:n 4 momenttia sovelletaan kuitenkin myös ennen tämän lain voimaantuloa tehtyihin korvausoikeuden luovutuksiin. Ennen tämän lain voimaantuloa tehdyn korvausoikeuden luovutuksen perusteella muille kuin tekijälle tai tekijän perillisille maksettuja korvauksia ei tarvitse palauttaa.

5.1.2 Yksityiskohtaiset perustelut

38 a §

Ehdotetussa 1 momentissa säädettäisiin yleisten kirjastojen e-kirjoihin ja e-äänikirjoihin sisältyvien teosten saattamisesta yleisön saataviin välittämällä teos yleisölle johtimitse tai johtimitta siten, että yleisöön kuuluvilla henkilöillä on mahdollisuus saada teos saataviinsa itse valitsemastaan paikasta ja itse valitsemanaan aikana käytettäväksi rajoitetuksi ajaksi. Säännös vastaa sanamuodoltaan tekijänoikeuslain 2 §:n 3 momentin 1 kohdassa tarkoitettua teoksen välittämistä yleisölle. Tällainen välittäminen voi koskea vain aineettomassa muodossa olevia teoksen kopioita, ei sen sijaan alustalle tallennettuja teoksen kappaleita. Sen vuoksi laissa ei olisi tarvetta käyttää e-kirjan ja e-äänikirjan käsitettä.

Laissa ei ole perusteltua käyttää lainauksen käsitettä, koska kysymys on oikeudellisesti ajallisesti rajoitetusta käyttöoikeudesta eikä levitysoikeuden piiriin kuuluvasta alustalle tallennetun teoksen lainauksesta. Käyttöoikeudella tarkoitetaan tässä käyttöoikeuden antamista rajoitetuksi ajaksi ilman suoraa tai välillistä taloudellista tai kaupallista etua, kun se tapahtuu yleisten kirjastojen välityksellä. Määritelmä vastaa pitkälti perinteistä teoskappaleita koskevaa lainauksen määritelmää (ks. HE 287/1994 vp s. 33). Estettä puhua määräaikaisen käyttöoikeuden myöntämisestä e-lainaamisena ja käyttöoikeudesta e-lainana ei ole. Kirjastojen toiminnassa on kuitenkin otettava huomioon perinteistä teoskappaleiden lainaamista ja e-lainaamista koskevat oikeudelliset erot. Yleisistä kirjastoista annetussa laissa säädetään yleisistä kirjastoista ja niiden toiminnasta.

Saamansa käyttöoikeuden nojalla käyttäjä (kirjaston asiakas) voi ladata kirjan päätelaitteelle tai lukea kirjaa verkkoselaimella tietokoneella tai mobiililaitteessa, jossa on verkkoyhteys. E-kirjojen lataaminen omalle laitteelle edellyttää tähän sopivaa sovellusta tai lukuohjelmaa. E-äänikirjoja voi kuunnella verkkoselaimessa tai palvelun omassa sovelluksessa ja myös ladata sovellukseen omalle laitteelle. Teos on käytettävissä ennalta määrätyn rajoitetun käyttöajan. Tämän päättyessä käyttöoikeus lakkaa automaattisesti, eikä teos ole enää käyttäjän käytettävissä. Käytettävissä olevat järjestelmät mahdollistavat myös käyttöoikeuden ennenaikaisen päättämisen, mikä on rinnastettavissa painetun teoskappaleen

palauttamiseen ennen laina-ajan päättymistä. Käyttöoikeuden tulisi sisältää oikeudet käytön edellyttämään kappaleen valmistamiseen.

Yleiset kirjastot ovat avoimia yleisölle. Kirjaston käyttäjät ovat siten yleisöön kuuluvia henkilöitä. Käyttöoikeuden saaminen edellyttää tunnistautumista. Tunnistautumisessa on käytetty kirjastokorttia ja pin-koodia tai salasanaa.

Käyttöoikeuden kohteena ovat kirjaan ja äänikirjaan sisältyvät teokset. Kirjat ja äänikirjat ovat julkaisuja, joille on annettu ISBN-numero (International Standard Book Number). Kirjaan ja äänikirjaan sisältyvät kirjalliset teokset voivat olla kaunokirjallisuutta tai tietokirjallisuutta ja ne kattavat kaikki eri kirjallisuuden lajit. Kirjoihin sisältyviä kuvia ja valokuvia suojataan kuvataiteellisina teoksina ja valokuvateoksina. Kysymys voi olla kansikuvista tai kirjan kuvituksesta. Esimerkiksi sarjakuvakirjoissa ja lastenkirjoissa kuvituksen osuus on usein merkittävä. Musiikkia suojataan sävellystaiteen teoksena. Kirjallisina teoksina pidetään tekijänoikeuslain 1 §:n 2 momentin mukaan myös karttaa sekä muuta selittävää piirustusta tai graafista taikka plastillisesti muotoiltua teosta sekä tietokoneohjelmaa. Myös näiden teosten tekijät ovat oikeutettuja korvauksiin lukuun ottamatta tietokoneohjelman tekijöitä, vaikka e-kirjaan sisältyisi tietokoneohjelmaa sen lukemisen mahdollistamiseksi. Kirjoja suojataan niiden sisällön vuoksi.

Koska teoksen välittäminen yleisölle pykälässä ehdotetulla tavalla kuuluu tekijän yksinoikeuden piiriin, kirjasto voi antaa kirjaston asiakkaille käyttölupia e-kirjaan tai e-äänikirjaan sisältyvien teosten käyttöön eli e-lainaamiseen vain tekijän tai häneltä oikeudet hankkineen kustantajan kanssa sovitulla ehdoilla. Ilman tekijän tai kustantajan lupaa tapahtuva suojatun teoksen e-lainaaminen ei olisi pykälän mukaan sallittua. Sovitut ehdot tarkoittavat aineiston hankinta- ja käyttöehtoja, jotka määrittävät sallittavan e-lainauksen käyttötavan ja laajuuden.

Pykälässä tarkoitettuun korvausoikeuteen ei vaikuttaisi tekijän ja kustantajan mahdollinen keskinäinen sopimus teoksen hyödyntämisestä maksettavasta korvauksesta. Tällainen sopimus kuuluu lähtökohtaisesti sopimusosapuolten sopimusvapauden piiriin. Lainauskorvaukseen ei vaikuttaisi kustantajan tekijälle maksettavaksi sovittu korvaus, eikä myöskään sopimus siitä, että tekijälle ei makseta erillistä lainauskorvausta. E-kirjojen ja e-äänikirjojen korvausoikeutta koskevan lainmuutoksen jälkeen tekijä ei voisi kuitenkaan luovuttaa oikeuttaan korvaukseen.

Korvaukseen sovellettaisiin 19 §:n 4 momentin säännöksiä lainauskorvauksesta. Sanotun momentin mukaan oikeuteen sovelletaan 41 §:ää, jossa on säännökset oikeuden siirtymisestä tekijän kuollessa. Edelleen 19 §:n 4 momentissa säädetään siitä, että oikeustoimi, jolla tekijä luovuttaa oikeutensa momentissa tarkoitettuun korvaukseen, on mitätön. Kysymys on itsestään vaikuttavasta pätemättömyydestä, eikä tällaiseen pätemättömyyteen

tarvitse erikseen vedota. Tällaisella sopimusehdolla ei siten ole sopimusehdon mukaisia oikeusvaikutuksia.

Ehdotetussa 2 momentissa säädettäisiin viittaussäännöksellä 19 a §:n soveltamisesta kirjastokäyttökorvausta hallinnoivaan järjestöön. Tarkoitus on, että korvausta kirjastokäytöstä hallinnoitaisiin samalla tavoin kuin painettujen aineistojen lainauksesta maksettua lainauskorvausta. Yksi määräaikainen käyttöoikeus vastaisi yhtä lainaa.

Voimaantulo ja siirtymäsäännökset

Lain voimaantulosäännöksessä lainauskorvausta ehdotetaan maksettavaksi lain voimaantulon jälkeen tapahtuvasta 38 a §:ssä tarkoitettusta käytöstä. Lain 19 §:n 4 momenttia sovellettaisiin kuitenkin myös ennen lain voimaantuloa tehtyihin korvausoikeuden luovutuksiin. Jos tekijä on ennen lain voimaantuloa luovuttanut oikeutensa korvaukseen, tällainen sopimus on lain voimaantulon jälkeen mitätön, eikä siihen voi enää vedota. Sen sijaan ennen lain voimaantuloa muulle kuin tekijälle maksettuja korvauksia kirjastokäytöstä ei tarvitse palauttaa.

Liite 1. Sidosryhmät ja asiantuntijat

Sanasto ry

Satu Lundelin, lakimies
Juha-Pekka Koskinen, hallituksen jäsen
Linda Lappalainen, yhteiskuntasuhteiden päällikkö
Heini Eskelinen-Räsänen, yhteiskuntasuhde- ja projektiasiantuntija

E-kirjastohankkeen projektiryhmä 7.6.2022.

Suvi Sivulainen, projektipäällikkö
Virva Nousiainen-Hiiri, hankkeen omistaja
Seija Laitinen, kirjastoasiantuntija
Anna Tuomikoski, sisältöasiantuntija

Suomen kirjastoseura ry

Juha Manninen, toiminnanjohtaja.

Suomen Kirjailijaliitto ry

Sirpa Kähkönen, hallituksen puheenjohtajan
Matti Numminen, vt. toiminnanjohtaja

Suomen Tietokirjailijat ry

Sanna Haanpää, toiminnanjohtaja
Mikko Niemelä, lakimies
Timo Tossavainen, hallituksen puheenjohtaja
Kai Myrberg, hallituksen jäsen
Rainer Oesch, hallituksen jäsen
Anne Rutanen, viestintäpäällikkö

Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto ry

Jenni Kaven, toiminnanjohtaja
Laura Jänisniemi, suomentaja, kirjallisuuskummi
Heikki Karjalainen, suomentaja, kirjallisuuskummi

Suomen kustannusyhdistys ry

Sakari Laiho, toiminnanjohtaja
Johanna Haapiainen-Makkonen, juridinen asiantuntija

Säveltäjäin Tekijänoikeustoimisto Teosto ry

Martti Kivistö, johtaja, strategia ja toimintaympäristö

Kopiosto ry

Valtteri Niiranen, toiminnanjohtaja
Kirsi Salmela, lakimies

Kansalliskirjasto

Marja Tuuliniemi, palvelupäällikkö, kirjastoverkkopalvelut

Helsingin yliopisto

Marja Hirn, palvelujohtaja, saatavuuspalvelut

AMKIT konsortio

Mira Juppi, AMKIT konsortion puheenjohtaja, tietopalvelupäällikkö kirjasto- ja informaatiopalvelut, Savonia ammattikorkeakoulu

Ellibs Oy

Juha Tarvainen, teknologiajohtaja

Etelä-Suomen aluehallintovirasto

Kristiina Kontiainen, ylitarkastaja (kirjastotoimi)

OPETUS- JA
KULTTUURIMINISTERIÖ

Meritullinkatu 10
PL 29, 00023 Valtioneuvosto
p. 0295 16001
okm.fi

ISSN 1799-0351 PDF
ISBN 978-952-263-793-2 PDF